

Centraal Planbureau

Wereldhandel
trekt aan | *Begrotingstekort*
3,3% in 2014

Macro
Economische
Verkenning
2014

Wereldhandel
trekt aan

*Begrotingstekort
3,3% in 2014*

**Macro
Economische
Verkenning
2014**

Inhoud

1	Samenvatting.....	8
1.1	Samenvatting en inleiding.....	9
1.2	Beschouwing.....	15
2	De economie in 2013-2014.....	18
2.1	De internationale economie	19
2.2	De Nederlandse economie	27
3	Begroting en koopkracht.....	42
3.1	Begroting.....	43
3.1.1	Overheidstekort.....	43
3.1.2	Collectieve uitgaven	47
3.1.3	Collectieve lasten.....	53
3.1.4	Overheidsschuld	53
3.2	Koopkracht.....	55
3.3	Beleidsuitgangspunten.....	60
	Bijlagen.....	67
	Verklaring van afkortingen.....	94

Lijst van Kaders in hoofdstukken

- Samenvatting
  - De meerjarige economische effecten van het 6-miljard-pakket — 13
- De economie in 2012-2013
  - Groeitempo jaren opeen overschat — 25
  - Bijstelling van de consumptieraming in 2011-2013 — 30
  - Btw-verhoging volledig doorberekend in consumentenprijzen — 40
- Begroting en koopkracht
  - Structureel begrotingsaldo niet altijd een betrouwbare indicator begrotingsbeleid — 46
  - Sterke groei van de langdurige zorg in 2010-2012 — 49
  - Waarom heeft een kleiner gedeelte werklozen een WW-uitkering — 52
  - 20 Miljard euro lastenstijging sinds 1998 — 54
  - Koopkrachteffecten van zorgmaatregelen — 60
  - De akkoorden voor curatieve zorg — 66

Woord vooraf

De huidige conjunctuur trekt een zware wissel op burgers en bedrijven. De erfenis van de kredietcrisis speelt de Nederlandse economie parten. Voor de derde keer sinds 2008 is de Nederlandse economie in een recessie beland. Door het aangaan van te hoge schulden in het verleden is de Nederlandse economie gevoeliger geworden voor financiële schokken. Dit is vooral goed zichtbaar op de woningmarkt. Sinds medio jaren negentig waren de woningprijzen en de hypotheekverstrekking in een opwaartse spiraal gekomen. Gerealiseerde vermogenswinsten leidden toen tot stevige en naar nu blijkt niet-houdbare consumptiegroei. Nu dalen de huizenprijzen. De hoge hypotheekschulden blijven echter staan. Huishoudens passen hun uitgaven aan op dit vermogensverlies.

Er is in Nederland sprake van een balansrecessie waarin huishoudens, banken, pensioenfondsen en overheden de balansen weer langzaam op orde brengen. Het herstructureren van financiële balansen is geen gemakkelijk proces, maar wel een noodzakelijke stap voor robuust economisch herstel. Het is onvermijdelijk dat hiermee bestedingsuitval optreedt. Het kabinet spant zich dan ook in om het aanpassingsproces zo goed mogelijk te accommoderen voor ondernemers en burgers. Voor huiseigenaren treft het kabinet maatregelen om de hoge hypotheekschulden op een verantwoorde wijze af te bouwen. We ondersteunen de toegang tot krediet voor ondernemers en geven met de tijdelijke willekeurige afschrijving een liquiditeitsimpuls om de investeringen te stimuleren. Hiermee voorkomen we dat het noodzakelijke balansherstel van de financiële sector de investeringsruimte voor bedrijven beperkt. Bovendien onderneemt het kabinet actie om institutionele beleggers meer te betrekken bij investeringen in de Nederlandse economie. Tegenover hoge private schulden staan immers ook veel financiële bezittingen, voornamelijk in de vorm van pensioenvermogen. Met gerichte stimuleringen, zoals de tijdelijke btw-verlaging op verbouw- en renovatiewerkzaamheden in de bestaande bouw, worden bovendien de bedrijvigheid en de werkgelegenheid in de bouwsector ondersteund.

Structureel staat Nederland er nog steeds goed voor, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de veerkracht die onze exportsector gedurende de afgelopen jaren heeft getoond. Deze Macro Economische Verkenning toont dat sinds 2010 de uitvoer elk jaar gegroeid is en naar verwachting ook in 2013 en 2014 zal groeien. Het eurogebied laat inmiddels al voorzichtige tekenen van conjunctureel herstel zien. De Nederlandse exportsector is concurrerend en sterk verweven met de Europese economie en zal daarom meevaren op dit Europese groeiherstel. Daarnaast zijn er mondiale maatschappelijke uitdagingen die volop verdienkansen bieden voor het Nederlandse bedrijfsleven, zoals de verduurzaming van productie en consumptie en schaarste aan grondstoffen, water en voedsel. Het Nederlandse bedrijfsleven behoort in verschillende sectoren die voor oplossingen kunnen zorgen, tot de wereldtop. Denk aan de inzet van Nederlandse bedrijven in New Orleans voor de bescherming tegen water, het gebruik van hoogwaardige landbouwzaden in ontwikkelingslanden en aan de Nederlandse machines die wereldwijd in de halfgeleiderindustrie worden ingezet. Bemoedigend in dit verband is dat al drie jaar op rij het aantal exporterende bedrijven in Nederland toeneemt. Steeds meer bedrijven zien en benutten verdienkansen over de grens.

Met het bedrijfslevenbeleid, brede akkoorden over hervormingen op de arbeidsmarkt, woningmarkt en zorg en het verbeteren van de prestaties in de semi-publieke sectoren zorgt het kabinet dat het klimaat om te wonen, investeren, ondernemen en innoveren in ons land aantrekkelijk blijft. De Nederlandse economie gaat nu door een moeilijke fase. Met de vereende krachten waarmee de sterke fundamenten van dit land zijn opgebouwd, zetten we samen –overheid, burgers, bedrijven en het maatschappelijke middenveld- de schouders eronder. Het kabinet is ervan overtuigd dat met het ingezette beleid de economie structureel wordt versterkt.

H.G.J. Kamp
Minister van Economische Zaken

1 Samenvatting

De wereldeconomie groeit matig, maar volgend jaar is er voorzichtig herstel. Negatieve en positieve risico's voor de wereldeconomie zijn meer in evenwicht dan in de eerdere ramingen dit jaar. Ook in het eurogebied zijn tekenen van pril herstel waarneembaar en wordt voor volgend jaar een groei van 1% verwacht na een krimp van ½% dit jaar. De Nederlandse economie blijft hierbij achter, met een krimp van 1¼% dit jaar en een lichte groei van ½% in 2014. Alle bestedingscategorieën dragen bij aan deze omslag. De overheidsbestedingen, investeringen en uitvoer groeien in 2014. De consumptie krimpt nog wel, maar minder dan in de afgelopen jaren. Het effect van het 6-miljard-pakket op de economische groei in 2014 blijft beperkt tot -¼% door extra lastenverlichting dit jaar en door de vormgeving van de lastenverzwaring in 2014. De werkloosheid stijgt door naar 7% dit jaar en 7½% in 2014. Zowel dit als volgend jaar zal de mediane koopkracht dalen onder invloed van dalende reële lonen en beleidsmaatregelen. Het overheidstekort daalt dit jaar naar 3,2% om volgend jaar enigszins op te lopen naar 3,3%. De overheidsschuld stijgt door naar ruim 76% bbp in 2014.

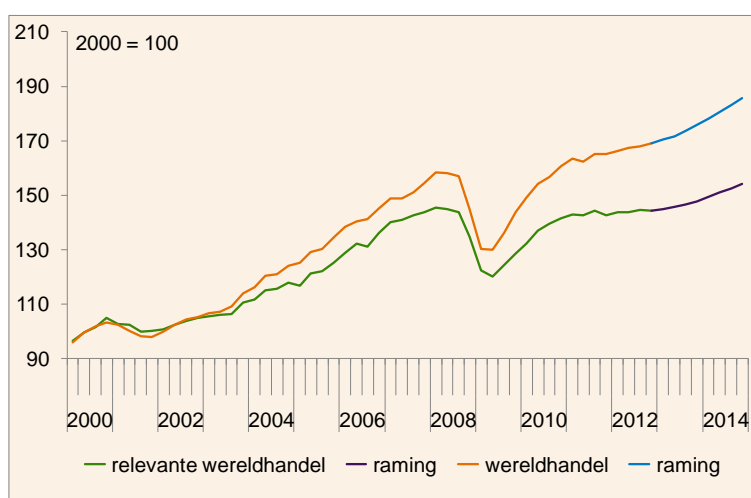

1.1 Samenvatting en inleiding

Matige maar toenemende groei wereldeconomie, pril herstel eurogebied

De groei van de wereldeconomie zal dit jaar iets lager zijn dan in 2012. In 2014 trekt de groei aan. Een drijvende kracht achter dit herstel van de mondiale economie is de economische groei in de Verenigde Staten. Voorlopende indicatoren, zoals de Composite Leading Indicator van de OESO, wijzen al enkele maanden op toenemende economische groei en de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, de huizenmarkt en de groei van de private bestedingen zijn positief. Ook in Japan lijkt het monetaire beleid ("Abenomics") dat in het begin van het jaar is ingezet, in ieder geval voorlopig bij te dragen aan de sterke groei van het bbp. Voorlopende indicatoren wijzen ook daar op aantrekkende groei. De groei van het mondiale bbp wordt geraamd op 2¾% in 2013 en 3½% in 2014.

Figuur 1.1 Volume wereldgoederenhandel

De economie van het eurogebied stabiliseert. Consumenten- en producentenvertrouwen zijn in de afgelopen maanden licht gestegen en het bbp van het eurogebied is in het tweede kwartaal van 2013 licht gegroeid. Verschillen tussen landen blijven groot met positieve groeicijfers in kernlanden en aanhoudende recessie in de periferie. De werkloosheid is hoog (12,1% in juli), maar de groei neemt af. Dankzij een bescheiden groei van het bbp in de tweede helft van 2013 en versnelling daarna, wordt de bbp-groei in 2013 in het eurogebied geraamd op -½% en in 2014 op 1%. De relevante wereldhandel zal naar verwachting in 2013 toenemen met 1½% en in 2014 met 3¾%.

Een negatief risico rond deze raming is dat de overgang naar minder ruim monetair beleid in de Verenigde Staten en China kan leiden tot schokken op financiële markten, zoals de afgelopen maanden is gebleken. Ook is er onzekerheid over het begrotingsbeleid in de Verenigde Staten als gevolg van de periodiek terugkerende noodzaak van besluitvorming over verhoging van het schuldplafond. In Europa blijft het bankwezen kwetsbaar en dat heeft via de kredietverlening gevolgen voor de reële economie. Stijgende olieprijs en negatieve ontwikkelingen op de financiële markten in reactie op de situatie in Syrië kunnen tot een verslechtering van het huidige beeld leiden. Er zijn ook opwaartse risico's. Het herstel in

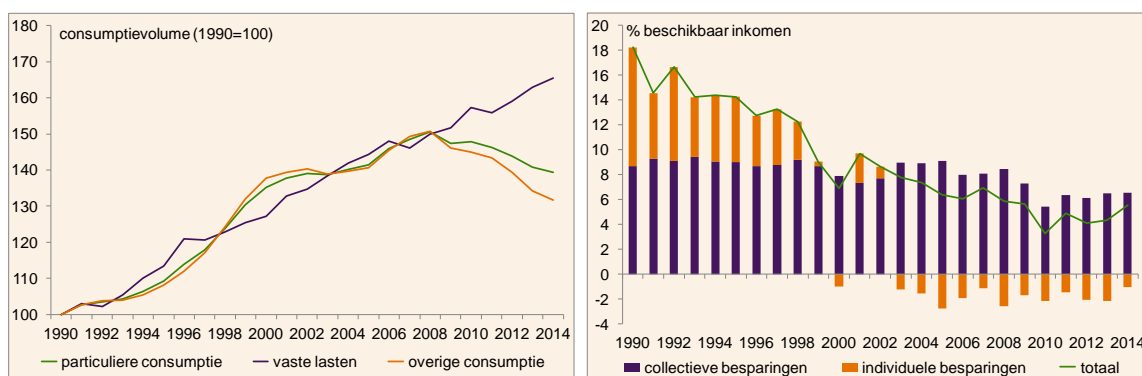
geavanceerde economieën kan sneller gaan dan nu verwacht wordt. Dat geldt zeker voor de Verenigde Staten, maar ook voor het eurogebied en Japan.

De Nederlandse economie blijft achter bij het eurogebied

De Nederlandse economie volgt de beweging van de economie van het eurogebied, maar blijft daarbij enigszins achter. Dit jaar krimpt de Nederlandse economie naar verwachting met 1¼%, volgend jaar groeit de economie met ½%. Na negen kwartalen, waarvan acht met negatieve groei, is de verwachting dat de groei in de tweede helft van 2013 en in 2014 weer licht positief is. Alle bestedingscategorieën dragen bij aan deze omslag. Dit jaar leveren zowel de consumptie, de investeringen als de overheidsbestedingen een negatieve bijdrage aan de bbp-ontwikkeling. Volgend jaar groeien de uitvoer, de investeringen en de overheidsbestedingen weer. De consumptie krimpt ook volgend jaar nog, maar wel minder dan in de afgelopen jaren. De groei in 2014 wordt lager ingeschat dan in de juniraming door tegenvallende cijfers over werkloosheid en productie in de eerste helft van 2013 en door de effecten van het 6-mld-pakket (zie kader). Het effect van het beleidspakket op de economische groei in 2014 is -¼%.

De consumptie is sinds 2008 gedaald (figuur 1.2 links) en die daling houdt ook in de ramingsperiode aan. Het beschikbaar inkomen van huishoudens daalt dit jaar nog fors en dat werkt door op de consumptie die sterk krimpt. De daling van het beschikbaar inkomen in dit jaar werkt ook door in 2014 zodat de consumptie volgend ook jaar nog enigszins krimpt, ondanks dat het beschikbaar inkomen dan weer licht groeit. De individuele besparingen zijn al sinds 2003 negatief (figuur 1.2 rechts). Gegeven de sterke daling van het reëel beschikbaar inkomen in de afgelopen jaren is de mate waarin er is ontspaard, relatief beperkt. Waarschijnlijk zijn huishoudens als gevolg van de vermogensverliezen in de eigen woning en kortingen op pensioenaanspraken terughoudend geweest met het aanspreken van de individuele besparingen. Een groot deel van de daling van het beschikbaar inkomen is dus opgevangen in de consumptie, waarbij huishoudens vooral fors hebben bezuinigd op de overige consumptie (figuur 1.2 links). Als huishoudens meer (minder) ontsparen dan in de huidige raming, komt de consumptie hoger (lager) uit dan nu voorzien.

Figuur 1.2 Vaste lasten stijgen door, overige consumptie daalt fors (a) en spaarquote veert licht op

(a) Consumptievolume gecorrigeerd voor invoering van de Zorgverzekeringswet in 2006.

Tabel 1.1 Kerngegevens voor Nederland, 2010-2014

	2010	2011	2012	2013	2014
mutaties per jaar in %					
Internationale conjunctuur					
Relevante wereldhandel	11,3	4,0	0,7	1½	3¼
Prijspeil goederenimport	8,0	5,1	2,7	-1½	0
Concurrentenprijs	7,9	6,3	4,1	¼	½
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	79,5	111,3	111,7	105	103
Eurokoers (dollar per euro)	1,33	1,39	1,28	1,32	1,32
Lange rente Nederland (niveau in %)	3,0	3,0	1,9	1,9	2,4
Volume bestedingen en buitenlandse handel					
Bruto binnenlands product (bbp)	1,5	0,9	-1,2	-1¼	½
Consumptie huishoudens	0,3	-1,1	-1,6	-2¼	-1
Overheidsbestedingen	0,2	-0,6	-0,8	-1¼	½
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	-5,7	12,3	-2,9	-11	1¾
Uitvoer van goederen (exclusief energie)	13,4	4,4	1,9	2¾	4¼
w.v. binnenslands geproduceerd	9,5	3,8	0,7	1	3½
wederuitvoer	16,9	4,9	3,0	4¼	5
Invoer van goederen	11,9	4,7	3,6	-¼	4
Prijzen, lonen en koopkracht					
Prijspeil goederenexport (exclusief energie)	4,3	2,1	0,8	-½	½
Prijsconcurrentiepositie (a)	2,6	-0,2	2,4	½	¾
Consumentenprijsindex (CPI)	1,3	2,3	2,5	2¾	2
Contractloon marktsector	1,0	1,4	1,6	1½	1½
Loonvoet marktsector (c)	1,7	1,9	1,7	1¼	3¼
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	-0,5	-1,0	-2,5	-1¼	-½
Arbeidsmarkt					
Beroepsbevolking (personen)	-0,3	0,0	1,5	¾	½
Werkzame beroepsbevolking (personen)	-1,0	0,0	0,6	-1	-¼
Werkloze beroepsbevolking (niveau in dzd personen)	390	389	469	615	685
Werkloze beroepsbevolking (niveau in %)	4,5	4,4	5,3	7	7½
Marktsector (b)					
Productie	0,9	1,4	-1,9	-1¾	1
Arbeidsproductiviteit	2,7	1,0	-1,6	-½	1¾
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	-1,7	0,5	-0,2	-1¼	-¾
Prijs toegevoegde waarde	1,9	0,3	1,8	½	1¾
Reële arbeidskosten (c)	-0,2	1,6	0,0	¾	1¾
Arbeidsinkomensquote (niveau in %) (c)	79,0	79,0	80,5	81¾	81½
Collectieve sector					
EMU-saldo (in % bbp)	-5,1	-4,3	-4,1	-3,2	-3,3
EMU-schuld (in % bbp)	63,4	65,7	71,3	75,0	76,3
Collectieve lasten (in % bbp)	38,9	38,6	39,0	39,7	40,8
<p>(a) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen. (b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector. (c) Zowel de loonvoet marktsector, de reële arbeidskosten als de arbeidsinkomensquote is in 2014 opwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-bv's wordt beperkt. Ontslagvergoedingen worden direct aan de betrokkene uitbetaald, in plaats van dat deze in een BV worden ondergebracht. Dat betekent een eenmalige boekhoudkundige incidentele loonsijging. De economische doorwerking hiervan is gecorrigeerd. Het CBS onderzoekt nog hoe deze maatregel in de Nationale rekeningen van 2014 wordt verwerkt. Zonder deze maatregel zou de loonvoet marktsector in 2014 2½% zijn geweest, de reële arbeidskosten 1% en de arbeidsinkomensquote 81%.</p>					

De krimp van de bedrijfsinvesteringen is dit jaar erg fors, vooral door dalende investeringen in vervoersmiddelen. Ondernemers hebben geanticipeerd op de aanpassing van de BPM per 1 januari 2013 en hun investeringen in vervoersmiddelen reeds in 2012 gedaan. Voor

volgend jaar wordt een voorzichtig herstel van de bedrijfsinvesteringen verwacht onder invloed van licht verbeterde afzetmogelijkheden.

De malaise op de woningmarkt duurt voort, maar er lijkt wel licht zichtbaar aan het eind van de tunnel. Het aantal bouwvergunningen stabiliseert na jarenlange daling, de verkoop van nieuwbouwwoningen herstelt zich enigszins en aan de daling van het aantal transacties lijkt langzaam maar zeker een eind te komen. In lijn daarmee veronderstelt de raming dat de huizenprijs ook in de tweede helft van dit jaar nog verder daalt, zij het minder snel dan de afgelopen jaren. Voor volgend jaar is aangenomen dat de huizenprijs stabiliseert. De investeringen in woningen nemen dit jaar naar verwachting nog af met ruim 8% evenals vorig jaar. De enigszins aantrekkende economie leidt volgend jaar tot een kleine toename van de investeringen in woningen met 1½%.

De groei van de uitvoer blijft dit en volgend jaar nog flink beneden het gemiddelde groeicijfer van 6% van de afgelopen drie decennia. De toename van de uitvoergroei van 2¾% is dit jaar beperkt als gevolg van de lage economische groei in het eurogebied en komt hoofdzakelijk voor rekening van de wederuitvoer. In 2014 versnelt de groei van de uitvoer naar 4¼% door het lichte herstel van de groei in het eurogebied, weerspiegeld in aantrekkende groei van de relevante wereldhandel. De groei van de uitvoer is mager, maar de invoer krimpt dit jaar zelfs als gevolg van de terugvallende productie en de sterk gedaalde investeringen. Als gevolg hiervan neemt het overschot op de lopende rekening dit en volgend jaar toe naar een recordhoogte van 10% bbp.

De inflatie (CPI) komt dit jaar naar verwachting uit op 2¾%. De btw-verhoging van oktober 2012 is inmiddels nagenoeg volledig doorberekend in de consumentenprijzen. Volgend jaar heeft het beleid een minder sterke invloed en loopt de inflatie terug naar 2%. Zowel in 2013 als in 2014 nemen de contractlonen in de marktsector met 1,5% toe, ongeveer gelijk aan de loonontwikkeling van de cao's die nu voor 2013 zijn afgesloten. De contractloonstijging in de marktsector blijft dus zowel dit als volgend jaar achter bij de inflatie, zodat de reële lonen volgend jaar naar verwachting voor het vijfde achtereenvolgende jaar dalen.

Verdere groei werkloosheid in 2013 en 2014

In de eerste helft van dit jaar is de werkloosheid heel snel gestegen, met (gemiddeld) meer dan vijfhonderd werklozen per dag. Deze snelle toename is veroorzaakt door een snel groeiende (netto) instroom als gevolg van ontslagen en contractbeëindigingen en doordat er nog steeds toetreders zijn op de arbeidsmarkt die niet direct werk vinden. De ruime arbeidsmarkt (weinig vacatures voor veel werkzoekenden) zorgt ervoor dat werklozen meer moeite hebben om werk te vinden. De werkloosheid wordt hoger ingeschat dan in de juniraming. Dit komt enerzijds door realisaties in het tweede kwartaal van 2013, waarin de werkloosheid sterker dan verwacht is toegenomen. Daarnaast leidt het beleidspakket van 6 mld volgend jaar tot een lichte toename van de werkloosheid.

Dit en volgend jaar blijft het beeld voor de arbeidsmarkt somber. De werkgelegenheid krimpt in beide jaren door de vertraagde reactie op de krimp van de productie in 2012 en 2013. Vooral als gevolg van de krimpende werkgelegenheid stijgt de werkloosheid verder door

naar gemiddeld 7% in 2013 en 7½% in 2014. Het arbeidsaanbod blijft in beide jaren groeien, vooral door trendmatige groei. Voor 2014 wordt een omslag in het conjuncturele arbeidsaanbod verwacht. Door de sterke oploop van de werkloosheid, de lage vacaturegraad en dalende reële lonen wordt het zoeken naar werk ontmoedigd.

De meerjarige economische effecten van het 6-miljard-pakket

De macro-economische effecten van het 6-miljard-pakket (a) zijn berekend met Saffier, het macro-economische model van het CPB (b). De doorgerekende impuls van tekortreducerende maatregelen is minder dan 1% bbp (c).

	2014	2015-2017
	% per jaar t.o.v. basispad	
Volume bestedingen en productie		
Bruto binnenlands product	-¼	-¼
Consumptie huishoudens	-¼	-½
Overheidsbestedingen	-½	0
Investeringsbedrijven	-¼	-½
Uitvoer goederen en diensten	0	0
Lonen en prijzen		
Contractloon marktsector	0	-¼
Consumptieprijzen	0	0
Arbeidsmarkt		
Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	-¼	-¼
	effect op niveau eindjaar in %-punten t.o.v. basispad	
Werkloze beroepsbevolking	0	½
EMU-saldo (% bbp)	0,6	0,4
EMU-schuld (%bbp)	-0,2	-1

In 2014 zijn de macro-economische effecten van het pakket beperkt. De bbp-groei komt ¼%-punt lager uit. Dit komt vooral door lagere overheidsbestedingen. De bestedingen van de private sector blijven vrijwel op peil. Dit komt ten eerste door de gunstige doorwerking van eenmalig lagere werkgeverslasten in 2013. Ten tweede bestaat een fors deel van het pakket uit beperking van fiscale faciliteiten voor stamrechten. Deze maatregel ter grootte van 2 mld euro heeft nauwelijks bestedingseffecten (negatief noch positief), omdat het vooral betekent dat toekomstige belastingopbrengsten naar voren worden gehaald. Ten derde werken de ombuigingen en lastenverzwaringen in 2014 vertraagd door, waardoor een deel van de effecten ervan pas in latere jaren zichtbaar wordt. Aangenomen wordt dat consumenten vertraagd reageren op lastenverhogingen. Recente jaren laten zien dat consumenten sneller dan voorheen op de rem trappen wanneer hun beschikbaar inkomen onder druk komt te staan (zie ook paragraaf 1.2 en het kader in paragraaf 2.2). Een neerwaarts risico is daarom dat de consumptie in 2014 meer daalt dan in deze doorrekening.

Het EMU-saldo verbetert in 2014 door het pakket met 0,6%-punt bbp. Doordat de doorwerking van het pakket op de particuliere sector na 2014 op gang komt, loopt het effect op het EMU-saldo terug na 2014. In 2017 verbetert het EMU-saldo met 0,4% bbp. De EMU-schuld is in 2017 lager vanwege de betere EMU-saldi in de gehele periode.

(a) Zie paragraaf 3.3 van deze *Macro Economische Verkenning*. Zie ook paragraaf 3.2.2. van de *Miljoenennota*.

(b) CPB, 2010, SAFFIER II: 1 model voor de Nederlandse economie, in 2 hoedanigheden, voor 3 toepassingen, CPB Document 217.

(c) Het ex-ante effect van het pakket is 5¼ mld euro in 2014. De maatregel met betrekking tot geneesmiddelen is niet in de doorrekening meegenomen, omdat deze meevaller al voor de zomer in de raming was verwerkt.

Overheidsfinanciën

Het overheidstekort neemt in deze raming af van 4,1% bbp in 2012 tot 3,2% bbp in 2013 en 3,3 % bbp in 2014. In deze raming zijn het 6-miljard-pakket en de macro-economische doorwerking daarvan verwerkt. Per saldo is het effect van het pakket op het EMU-saldo in 2014 na macro-economische doorwerking 0,6% bbp (zie kader). Inclusief het 6-miljard-pakket tellen de tekortreducerende maatregelen in 2014 op tot 12 mld euro. Het structurele EMU-saldo verbetert van -2,5% bbp in 2012 naar -1,5% bbp in 2013 en komt in 2014 uit op -1,4% bbp.

De overheidsschuld loopt de komende jaren verder op, van ruim 71% in 2012 naar ruim 76% in 2014 en komt daarmee steeds verder boven de Maastrichtnorm van 60% bbp. De EU-regels vereisen een geleidelijke daling naar de 60%-norm zodra de buitensporigtekortprocedure voor Nederland is beëindigd. De toename van de overheidsschuld wordt ook beïnvloed door financiële transacties. De overname door de Staat van SNS REAAL leidt tot een verhoging van de overheidsschuld in 2013 met 9 mld euro (1,5% bbp). De overige financiële transacties hebben naar verwachting een beperkt effect op de overheidsschuld.

Koopkrachtbeeld negatief

In 2013 daalt de mediane statische koopkracht met 1¼%. De reële lonen dalen met 1¼% omdat de contractloonstijging (1½%) achterblijft bij de inflatie (2¾%). De koopkrachtdaling is het grootst voor gepensioneerden (-2½%), omdat aanvullende pensioenen niet of nauwelijks worden geïndexeerd en soms worden gekort. Daarnaast heeft het beleid in 2013 gevolgen voor de koopkracht. De verdere invoering van de Wet Uniformering Loonbegrip en de verhoging van de arbeidskorting hebben een positief effect op de koopkracht in 2013. Het bevriezen van de schijfgrenzen en van de verhoging van de afbouw van de arbeidskorting voor hogere inkomens, en de invoering van een vermogenstoets voor zorgtoeslag en kindgebonden budget zijn voorbeelden van maatregelen met een negatief effect op de koopkracht.

In 2014 daalt de mediane koopkracht met ½% en daalt daarmee voor het vijfde jaar op rij. De koopkracht van werkenden blijft in 2014 gelijk. De koopkracht van uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden daalt. De koopkrachtdaling van de gepensioneerden wordt deels veroorzaakt doordat aanvullende pensioenen nauwelijks worden geïndexeerd en in sommige gevallen worden gekort. De reële lonen dalen ook in 2014; de contractloonstijging (+1½%) blijft achter bij de inflatie (+2%). Deze daling wordt gecompenseerd door een stijging van de arbeidskorting en een verhoging van de algemene heffingskorting, waardoor de mediane koopkracht van werknemers in 2014 onveranderd blijft. Maatregelen met negatieve gevolgen voor de koopkracht zijn het wederom bevriezen van de schijfgrenzen, de voortzetting van de nullijn voor ambtenaren¹ en de afbouw van de algemene heffingskorting in de tweede en derde schijf.

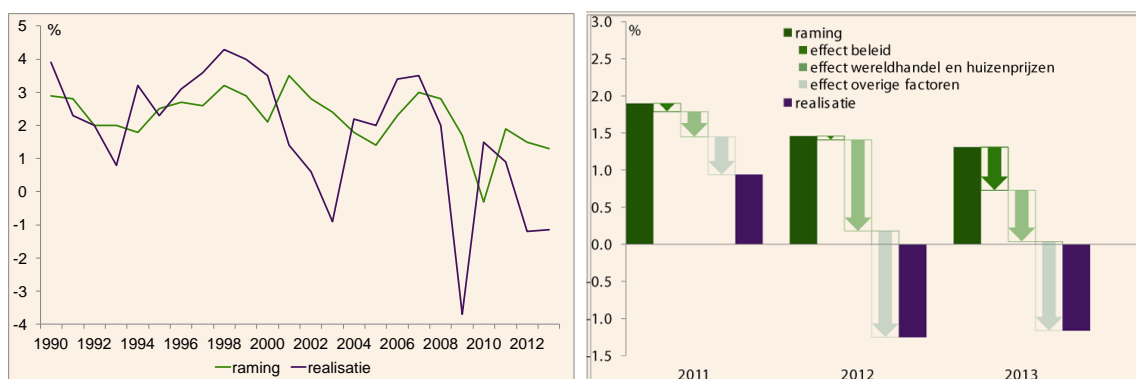
---

¹ De maatregel betreft de beperking van de loonruimte van de overheid door het inhouden van de contractloonontwikkeling. Het kabinet geeft aan dat een uitruil tussen versoering secundaire arbeidsvoorwaarden en contractloonstijging tot de mogelijkheden behoort (loonsombenadering). Het CPB heeft een dergelijke uitruil, die afhangt van overleg tussen werkgevers en werknemers, niet ingeboekt.

1.2 Beschouwing

Het CPB heeft de afgelopen jaren (2011-2013) regelmatig de raming van de economische groei neerwaarts moeten herzien. Ook internationale instellingen, zoals de OESO en het IMF hebben de groei van de wereldeconomie in deze jaren stelselmatig overschat (zie ook het kader in 2.1). Bovendien is een meerjarige periode van over- of onderschatting niet uniek. Figuur 1.3 (links) laat zien dat ook in andere perioden de ramingen te optimistisch (2001-2003) of te pessimistisch (1997-2000) waren. In de meest recente langjarige analyse van de trefzekerheid bleek dat gemiddeld genomen de economische groei in de CPB-ramingen niet wordt over- of onderschat.²

Figuur 1.3 Raming en realisatie van bbp-groei (a)

(a) De groei voor 2013 is op basis van de huidige MEV-raming. De rechterfiguur vergelijkt de raming in het CEP van het voorafgaand jaar (groene kolom) met de (voorlopige) realisatie (blauwe kolom). De pijlen geven inzicht in de bijstelling van de raming.

Welke factoren bepalen de bijstelling van de bbp-raming in de afgelopen jaren? De rechterfiguur geeft hier meer zicht op.³ Deze figuur laat niet alleen de raming en de realisatie zien, maar toont ook de bijstelling van de raming als wij vooraf de wereldhandel, de daling van de huizenprijzen en nieuw beleid zouden hebben geweten. Door nieuw beleid van zowel het kabinet Rutte-Verhagen (in 2011) als van het Begrotingsakkoord (in 2013) worden consumptie, investeringen, uitvoer en daarmee de economische groei gedrukt. Door de lagere wereldhandel daalt de uitvoer en komt het bbp lager uit. Door de lagere huizenprijzen daalt de consumptie van huishoudens. Uiteraard zouden wij ook de wereldhandel en de huizenprijzen goed moeten ramen, maar op basis van het verleden weten we dat de onzekerheid over de ontwikkeling van deze variabelen groot is. Voor het beleid maken wij de bewuste keuze om in de raming uit te gaan van voorgenomen beleid en niet vooruit te lopen op nieuwe besluitvorming. Deze factoren kunnen samen ongeveer de helft van de bijstellingen van de bbp-groei verklaren.

² De Jong, J., M. Roscam Abbing en J. Verbruggen, 2010, Voorspellen in crisistijd; De CPB-ramingen tijdens de Grote Recessie, CPB [Document 207](#).

³ Voor het lopende jaar 2013 nemen wij de actuele raming en vergelijken die met de initiële raming van het CEP 2012. Een uitgebreide verantwoording van de analyse van de bijstellingen in 2011-2013 wordt gegeven in het [Achtergronddocument](#) 'Trefzekerheid van CPB-ramingen 2011-2013' bij deze MEV.

Niet alleen de exogenen, ook het model zelf kan een bron van fouten zijn. Een model is geen perfecte weergave van de werkelijkheid en dat geldt a fortiori in tijden van nieuwe schokken. Een mogelijke verklaring voor het resterende deel is dan ook dat de effecten van financiële crises langer doorwerken dan de gevolgen van een 'normale' recessie. Dit wordt veroorzaakt door de aantasting van de vermogenspositie van banken en van de kredietwaardigheid van bedrijven en gezinnen, met negatieve gevolgen voor investeringen en particuliere consumptie. Ook zijn er aanwijzingen dat het effect van vermogensverlies op de particuliere consumptie groter kan zijn dan we tot op heden hebben aangenomen. Een voorbeeld is het effect van huizenprijzen. Recent onderzoek voor de VS geeft aanwijzingen dat het effect van huizenprijzdalingen op de consumptie groter is dan het effect van huizenprijstijgingen.⁴ In Saffier zijn dergelijke asymmetrische effecten wel opgenomen voor financiële vermogens, maar (nog) niet voor vermogens in huizen. Dit kan een deel van de verklaring geven voor de achterblijvende consumptie.

Een tweede aanvullende verklaring voor de bijstelling van de ramingen is dat de multiplier, het effect van beleid op de economische groei in het eerste jaar, in recessies groter is dan gemiddeld. De economische literatuur wijst op een aantal redenen, die mogelijk ook in Nederland opgeld doen.⁵ Een eerste reden is het feit dat huishoudens in onzekere tijden minder geneigd zullen zijn om hun vermogen aan te spreken om de consumptie op peil te houden.⁶ Huishoudens zijn in dat geval terughoudend om hun spaartegoeden aan te spreken als hun inkomen daalt door lastenverzwaring. Een tweede argument ligt in de lagere leencapaciteit van banken: in reactie op een lager inkomen of een lagere winstverwachting kunnen huishoudens en bedrijven minder lenen dan in een normale situatie en daardoor moeten ze hun consumptie of investeringen sterker aanpassen. Een derde argument is de onderbezetting van de productiecapaciteit, zoals blijkt uit een lage bezettingsgraad en hoge werkloosheid. Het wegvallen van binnenlandse bestedingen, zowel door lagere overheidsconsumptie als door een verlaging van het beschikbaar inkomen, leidt in een laagconjunctuur tot lagere productie met weinig prijsaanpassing. In een hoogconjunctuur leidt bezuinigen tot een vermindering van de inflatie waardoor andere bestedingen, uit binnen- en buitenland, toenemen.

De diepte en duur van de recessie hebben wij de afgelopen jaren onderschat. Betekent dit ook dat de effecten op lange termijn negatief uitpakken, of is de positieve boodschap dat wij de nadelige effecten in de jaren daarna nu overschatten? Op de lange termijn zal de economie zich herstellen. De groei op de lange termijn wordt bepaald door structurele factoren en niet door de timing van overheidsuitgaven en belastingen. In de tussentijd kan echter bij een sterkere oploep van de werkloosheid ook de werkloosheidsduur toenemen. Er kunnen mensen aan de kant komen te staan die ook bij herstel van de economische groei niet meer aan de slag komen. Ook bij de kredietverlening is een zelfversterkende negatieve spiraal mogelijk. Door de lage economische groei kunnen banken hun vermogenspositie

---

⁴ Case, K.E., J.M. Quigley en R.J. Shiller, 2013, Wealth Effects Revisited: 1975-2012, NBER [Working Paper 18667](#).

⁵ Zie voor een overzicht het [Achtergronddocument](#) 'Vraag en antwoord over de Begrotingsmultiplier'.

⁶ Het kader 'Bijstelling van de consumptieraming in 2011-2013' in hoofdstuk 2 laat zien dat huishoudens in de afgelopen jaren voorzichtiger zijn geweest dan geraamd. In reactie op het tegenvallende beschikbaar inkomen en de daling van de huizenprijzen hebben zij hun bestedingspatroon sterk aangepast. In normale tijden wordt een groot deel van inkomensschokken via besparingen opgevangen. In de afgelopen jaren is echter vooral de consumptie sterk teruggelopen.

onvoldoende herstellen en blijft de kredietwaardigheid van bedrijven en gezinnen laag, waardoor ook de komende jaren de kredietverlening beperkt blijft.⁷ Anderzijds valt ook een sneller dan geraamde opleving niet uit te sluiten. Zo kan de negatievere ontwikkeling van de afgelopen tijd toe te schrijven zijn aan sterkere anticipatie-effecten. De effecten van lastenverzwaring op de economische groei, die het eerste jaar tegenvallen, zullen dan in latere jaren milder zijn. Ook kan een diepe crisis via *creative destruction* de basis leggen voor nieuwe groei.

Wat het (relatieve) belang is van de genoemde factoren bij het verklaren van de te optimistische ramingen in de afgelopen jaren weten we niet. Economen hebben zich sinds het uitbreken van de financiële crisis massaal op juist deze onderwerpen gestort. Het aantal publicaties met theoretisch en empirisch onderzoek naar de link tussen problemen in de financiële sector en de reële economie en naar de hoogte van multipliers van budgettair beleid in verschillende omstandigheden, is exponentieel gegroeid.⁸ De grote uitdaging voor het CPB in de komende jaren is om te toetsen in hoeverre de inzichten uit deze literatuur ook empirisch voor Nederland kunnen worden ingevuld en toegepast in de eigen ramingen, analyses en modellen.⁹

---

⁷ SER, 2013, Nederlandse economie in stabiel vaarwater: Een macro-economische verkenning, [Rapport 19 april](#).

⁸ Een zoekopdracht op de site van het [National Bureau of Economic Research](#) leert bijvoorbeeld dat er 74 NBER working papers zijn verschenen met de woorden 'financial crisis' in de titel sinds 1983, waarvan 58 na september 2008 en 16 in de 24 jaar daarvoor. Een zoekopdracht met de term 'multiplier' levert 26 hits op sinds 1988, waarvan 19 na september 2008.

⁹ Commissie Beleidsgerichte toetsing CPB, 2013, [Uit de lengte of uit de breedte](#).

2 De economie in 2013-2014

De verwachting voor de groei van de wereldeconomie blijft onveranderd matig. In het eurogebied zijn tekenen van voorzichtig herstel. Het gestage herstel in de Verenigde Staten zet zich voort. Maar de groei in opkomende economieën is in de eerste helft van dit jaar vertraagd. Naar verwachting neemt de groei van de wereldeconomie toe van 2¾% in 2013 tot 3½% in 2014. Negatieve en positieve risico's voor de wereldeconomie zijn meer in evenwicht dan in de twee ramingen die eerder dit jaar zijn opgesteld (*CEP 2013* en juni-raming).

De Nederlandse economie groeit in 2014 naar verwachting met ½% na een krimp van 1¼% dit jaar. Deze omslag is zichtbaar bij alle bestedingscategorieën. Alleen de consumptie krimpt nog in 2014, maar wel minder dan in 2013. Het 6-miljard-pakket leidt tot een iets lagere bbp-groei, vooral vanwege een lager beschikbaar inkomen en daarmee een lagere consumptie. De werkloosheid loopt op tot 7½% van de beroepsbevolking, waarmee deze veel minder hard groeit dan in 2013.

2.1 De internationale economie

Groei blijft wereldwijd zwak; pril herstel in eurogebied

In het tweede kwartaal van 2013 is de economie van het eurogebied voor het eerst in ruim anderhalf jaar gegroeid. De groei is bescheiden. Ook gaan achter het gemiddelde voor de landengroep grote internationale verschillen schuil. Duitsland en Frankrijk vertoonden een opleving, deels als gevolg van inhaalgroei in de bouwnijverheid na een slecht eerste kwartaal. Maar in Italië en Spanje (en ook in Nederland) hield de recessie aan, ofschoon ook daar de productiedaling kleiner is geworden. De vooruitzichten voor de economische groei elders in de wereld blijven zwak. Ook geavanceerde economieën waar het economische herstel inmiddels zelfversterkend geworden lijkt te zijn, zoals de Verenigde Staten, groeien langzaam. De groei in grote opkomende economieën (China, India, Brazilië) vertraagt. De vooruitzichten voor diverse opkomende economieën zijn om uiteenlopende redenen – begrensde productiecapaciteit, dalende grondstoffenprijzen, het oplopen van de rente in geavanceerde economieën – naar beneden bijgesteld. De recente, wereldwijde stijging van lange rentes valt te zien als de voorbode van een welkome terugkeer naar meer normale monetaire omstandigheden. De overgang kan echter, zoals eerder is gebeurd, gepaard gaan met aanpassingsproblemen.¹⁰ Een snelle, substantiële rentestijging in combinatie met een aanhoudende toename van de volatiliteit kan op korte termijn de groei in diverse opkomende landen remmen.

Financiële markten opnieuw in beroering

Na maanden van relatieve kalmte – in maart kortstondig onderbroken door de bankencrisis in Cyprus – raakten financiële markten eind mei opnieuw in onrustig vaarwater. In geavanceerde economieën, waaronder de Verenigde Staten en Duitsland, steeg de lange rente. In zowel geavanceerde economieën, als in opkomende economieën traden aanzienlijke dalingen van de aandelenkoersen op. Ook wisselkoersen gaven grote schommelingen te zien. De hernieuwde onrust werd voornamelijk veroorzaakt door onzekerheid omtrent het monetaire beleid in diverse landen: onzekerheid over een ophanden zijnde koerswijziging in het nu nog zeer ruime monetaire beleid in de Verenigde Staten; onzekerheid omtrent de vormgeving van het nieuwe, in opzet hoogst expansieve monetaire beleid in Japan; en onverwachte maatregelen van de Chinese overheid gericht op het afremmen van de kredietgroei.

Begin mei maakten de monetaire autoriteiten in de Verenigde Staten bekend dat de voortzetting van het omvangrijke aankoopprogramma van overheids- en bedrijfsobligaties ter discussie stond. Later die maand deed Ben Bernanke, voorzitter van de US Federal Reserve, een mededeling aan het Amerikaanse Congres over een mogelijke vermindering van obligatieaankopen. Op 19 juni volgde een meer specifieke bekendmaking van Bernanke aan de pers dat de aankopen, afhankelijk van economische en financiële ontwikkelingen, in de loop van dit jaar verminderd zouden kunnen worden en dat het aankoopprogramma medio

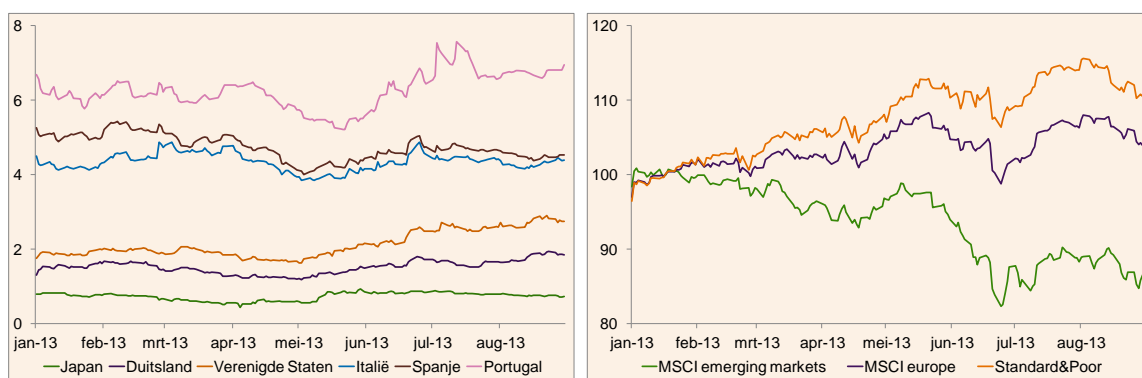
---

¹⁰ Onverwachte inperking van ruim monetair beleid in de Verenigde Staten speelde een rol in de aanloop naar de Mexicaanse valutacrisis in 1995 en de aanloop naar de Aziatische valutacrisis in 1997.

2014 geheel beëindigd zou kunnen zijn. Vooral de ontwikkeling van werkloosheid en inflatie zullen doorslaggevend zijn voor de precieze timing.

Van begin mei tot eind augustus is in de Verenigde Staten de rente op overheidsobligaties met een looptijd van tien jaar ongeveer 105 basispunten gestegen. De stijging van de Duitse lange rente in dezelfde periode was ruim 60 basispunten. De grootste stijgingen deden zich voor rond de hierboven genoemde mededelingen. Het gedrag van beleggers is veelzeggend: de beleidswijziging kreeg groter gewicht dan de motivatie ervan, namelijk dat het economische herstel in de Verenigde Staten aan kracht wint – zoals blijkt uit ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en de huizenmarkt. Ook de autoriteiten leken verrast door de kracht van het anticipatie-effect.

Figuur 2.1 Lange rente in geavanceerde economieën (looptijd 10 jaar; links); aandelenkoersen (januari 2013=100; rechts)

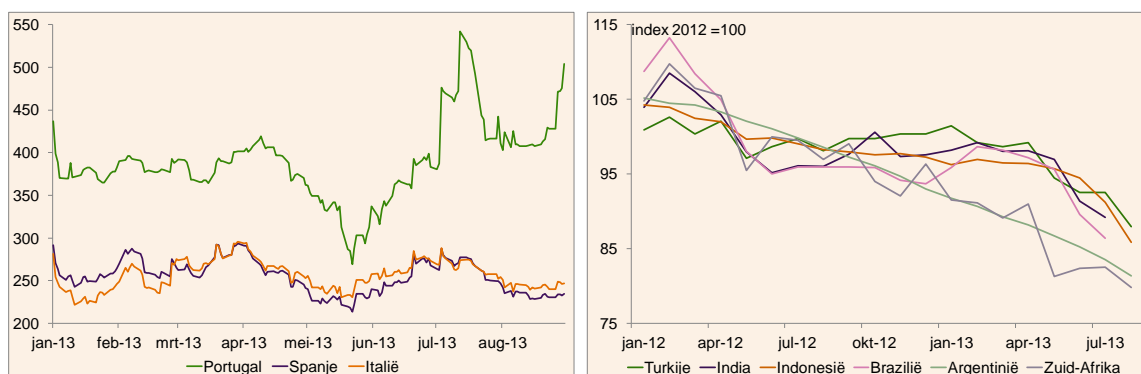

Ook in zuidelijke eurolanden zijn de rentes (weer) gestegen. De rentestijging, die ook hier begin mei inzette, werd in deze landen versterkt door lokale omstandigheden. Politieke spanningen in Portugal, sinds 2011 afhankelijk van externe financiële steun, culmineerden in juli in een regeringscrisis. De crisis dreigde de uitvoering van het met de Europese Commissie (en IMF en ECB) overeengekomen begrotingsbeleid in gevaar te brengen. Begin juli piekte de rente op Portugese staatsobligaties boven de 7,5%. De onrust had zich toen al verspreid naar Spanje en Italië. Ook de *CDS spreads* op de overheidsschuld van deze landen werden groter. Sinds de periode juni-juli zijn de rentes in Zuid-Europa weer gedaald, maar eind augustus waren zij nog steeds zo'n 45 basispunten (Italië en Spanje) tot ruim 120 basispunten (Portugal) hoger dan op 1 mei. Niettemin waren de rentes in deze drie landen 145 tot 275 basispunten lager dan in augustus 2012.

Het oplopen van de rente in geavanceerde economieën kan opkomende economieën op korte termijn hard raken, vooral de economieën die een aanhoudend tekort op de lopende rekening hebben, zoals India en Brazilië. De rentestijging in de Verenigde Staten veroorzaakt appreciatie van de dollar en depreciatie van de munten van verscheidene opkomende economieën. De opkomende economieën hebben geruime tijd toegang genoten tot betrekkelijk goedkoop vermogen uit het geavanceerde deel van de wereldeconomie. In sommige landen dreigt kapitaalinstroom nu om te slaan in uitstroom. In India heeft de overheid medio augustus tamelijk drastische maatregelen genomen om kapitaaluitstroom te

beperken. De centrale banken van India, Indonesië, Brazilië en Turkije hebben valuta-interventies gepleegd om depreciatie van de eigen munten te beperken.

Figuur 2.2 CDS spreads overheidsschuld van zuidelijke eurolanden (links); wisselkoersen opkomende economieën (dollar per eenheid nationale valuta; rechts)

Monetair beleid in eurogebied onveranderd ruim; bankunie nadert stap voor stap; kredietverlening stagneert

Dat de economieën van de Verenigde Staten en het eurogebied zich op uiteenlopende paden bevinden, vindt nu ook zijn weerslag in het monetaire beleid. De bekendmaking van Bernanke dat het monetaire beleid minder ruim zou worden, werd op 4 juli gevolgd door een aankondiging van ECB-president Mario Draghi dat de beleidsrentes (de rente over tegoeden bij de ECB en de leenrente) in het eurogebied geruime tijd laag zouden blijven (“for an extended period of time”). De rentes zouden zelfs verder verlaagd kunnen worden. In de monetaire unie is een dergelijke indicatie van toekomstig beleid een novum. Draghi motiveerde het besluit met een verwijzing naar de zwakte van de reële economie in het eurogebied en de verwachting dat de inflatie op middellange termijn laag zal blijven.

In juni heeft de Europese Raad een akkoord bereikt over een *Bank Recovery and Resolution Directive* (BRRD). Het akkoord geeft richtlijnen voor het herstel van banken die in financiële problemen verkeren, en de afwikkeling van bankfaillissementen. Centraal staan regels voor de verdeling van de kosten. De opzet is om de kosten van reddingsoperaties en resoluties in belangrijke mate neer te leggen bij private belanghebbenden: aandeelhouders en crediteuren – de zogeheten *bail-in*. Het is de bedoeling dat de regels voor *bail-in* in 2018 in werking treden, maar vast staat dit nog niet.¹¹ Voorts heeft de Europese Commissie in juli een voorstel gedaan voor een *Single Resolution Mechanism* (SRM) voor de afwikkeling van bankfaillissementen.¹² Voorgesteld wordt onder meer de oprichting van een *Single Bank Resolution Fund*, dat bij moet kunnen dragen in de kosten van bankresolutie. Bijdragen van banken moeten het fonds vullen. Een ander element van een toekomstige bankunie, gecentraliseerd banktoezicht, wordt naar verwachting in het najaar van 2014 gerealiseerd. De ECB wordt dan toezichthouder van het bankwezen in het eurogebied. Daarvóór zal de ECB in samenwerking met nationale toezichthouders de balansen van systeemrelevante

¹¹ Het Europese Parlement dringt aan op vervroegde inwerkingtreding.

¹² [Persbericht](#) Commission proposes Single Resolution Mechanism for the Banking Union, 10 juli 2013.

banken doorlichten, waarna de ECB in samenwerking met de Europese bankenautoriteit stresstesten uitvoert.

De vraag is nu hoe het redden van systeembanken in de jaren vóór 2018 in zijn werk dient te gaan, mocht dat actueel worden (en ervan uitgaande dat de richtlijnen uit het BRRD in 2018 operationeel zijn).¹³ Vanaf volgend jaar kan de centrale autoriteit, de ECB, voorschrijven dat een nationale bank nieuw kapitaal nodig heeft – kapitaal dat de vermogensmarkt niet beschikbaar stelt. De nationale overheid moet dan óf zelf de middelen opbrengen, óf een beroep doen op het ESM, zoals Spanje in 2012 heeft gedaan. De vicieuze cirkel van insolventie van het bankwezen en insolventie van de publieke sector kan alleen worden opgeheven als reddingsoperaties en faillissementen niet langer volledig voor rekening van nationale overheden zijn. Dat vereist onder meer de aanwezigheid van een effectief resolutiefonds. Het zal niet eenvoudig zijn om politieke overeenstemming te bereiken over het SRM. Voorts zal het enige tijd duren voor het resolutiefonds voldoende ‘gevuld’ is om effectief te zijn.

In de financiële situatie van het bankwezen in het eurogebied (Cyprus uitgezonderd) lijkt sinds het begin van het jaar weinig veranderd te zijn. *Credit Default Swaps* van de grootste banken bevonden zich eind augustus ongeveer op het niveau van begin januari, na gepiekt te hebben in maart (rond de bankencrisis in Cyprus) en eind juni (kennelijk als gevolg van de bredere onrust die toen leefde). Dat betekent niet dat er geen zorgen zijn. De kredietverlening in het eurogebied staat onder druk. De kredietvoorwaarden voor huishoudens zijn in het tweede kwartaal van 2013 iets minder streng geworden, maar de voorwaarden voor niet-financiële bedrijven blijven onveranderd strikt.¹⁴ Tegelijkertijd blijft de vraag naar krediet zwak. Bijgevolg is het uitstaande bankkrediet sinds het begin van het jaar verder gedaald. Bedrijfskrediet vertoonde in het tweede kwartaal een daling van 3,2% ten opzichte van een jaar eerder, terwijl het consumentenkrediet in een jaar onveranderd was. Nieuwe regulerings-eisen kunnen in de nabije toekomst de leenbereidheid van banken in Europa verder onder druk zetten. Volgens *Commerzbank* zijn de kosten van leningen voor bedrijven in de zuidelijke eurolanden sinds het begin van het jaar licht gedaald. Desondanks zijn de kosten in zuidelijke landen nog altijd substantieel hoger dan die in Duitsland, Finland en Nederland.

Begrotingsbeleid in eurogebied wordt minder remmend; begrotingsafgrond in Verenigde Staten is (voorlopig) afgewend

Ondanks de bezuinigingsoperaties die diverse landen in de afgelopen jaren ondernomen hebben, is de bruto overheidsschuld in het eurogebied in het eerste kwartaal opgelopen tot het recordniveau van 92% bbp, 4%-punt hoger dan in het eerste kwartaal van 2012. De schuldquote is het hoogst in Griekenland (161% bbp), gevolgd door Italië (130% bbp). Het overheidstekort in het eurogebied was in het eerste kwartaal 4,9% bbp, nauwelijks veranderd vergeleken met de 4,8% bbp van één jaar eerder (niet-seizoensgecorrigeerde cijfers). Niettemin heeft de Raad voor Economische en Financiële Zaken (ECOFIN) in juni

---

¹³ Op dit punt is al gewezen in het [CEP 2013](#) (maart 2013) en in de CPB Risicorapportage Financiële Markten 2013, [CPB Notitie](#) (mei 2013).

¹⁴ [ECB](#), The Euro Area bank lending survey, 2nd quarter of 2013, juli 2013.

besloten de eisen die binnen *Excessive Deficit Procedures* aan het begrotingsbeleid van zes individuele landen worden gesteld, te verzachten. Vanwege “slechter dan verwachte economische ontwikkelingen” hebben Frankrijk, Nederland, Polen, Portugal, Slovenië en Spanje één dan wel twee jaar extra tijd gekregen om het overheidstekort terug te brengen tot 3% bbp.¹⁵ Dit verlicht enigszins de druk van budgettaire sanering op het zwakke herstel in het eurogebied.

In de Verenigde Staten zijn politici er tot nu toe in geslaagd de zogenoemde ‘begrotingsafgrond’ te omzeilen. Eén uur nadat op 31 december 2012 omvangrijke besparingsmaatregelen automatisch in werking hadden zullen treden, bereikten zij een compromis dat dit voorkwam. Onderdeel van het compromis waren alternatieve belastingverhogingen en bezuinigingen die in het begin van het jaar van kracht zijn geworden. Het Congressional Budget Office heeft in mei zijn projecties van het federale begrotingstekort verlaagd tot 4% bbp voor het lopende begrotingsjaar, 3%-punt onder het tekort over het afgelopen begrotingsjaar. Later dit jaar zal opnieuw een beslissing moeten worden genomen over verhoging van het schuldplafond. Volgens het Amerikaanse ministerie van financiën zal de wettelijk vastgestelde limiet in oktober worden bereikt. Tevens is wetgeving vereist om de federale overheid in staat te stellen na 30 september uitgaven te doen.

Recente ontwikkeling en vooruitzichten

De projecties van de groei van het bbp in de grote geavanceerde economieën (de Verenigde Staten, Japan en het eurogebied) zijn slechts in geringe mate herzien sinds de juniraming. De veronderstellingen in deze projectie – in overeenstemming met die van de internationale instellingen – blijven dezelfde:

- Voortzetting van het ruime monetaire beleid in het eurogebied en Japan en geleidelijke afronding van het aankoopprogramma van obligaties in de Verenigde Staten.
- Afname van de negatieve impuls op de inkomensgroei vanuit de overheidsfinanciën in het eurogebied en de Verenigde Staten.
- Geleidelijke verbetering van de situatie op de financiële markten en herstel van vertrouwen.

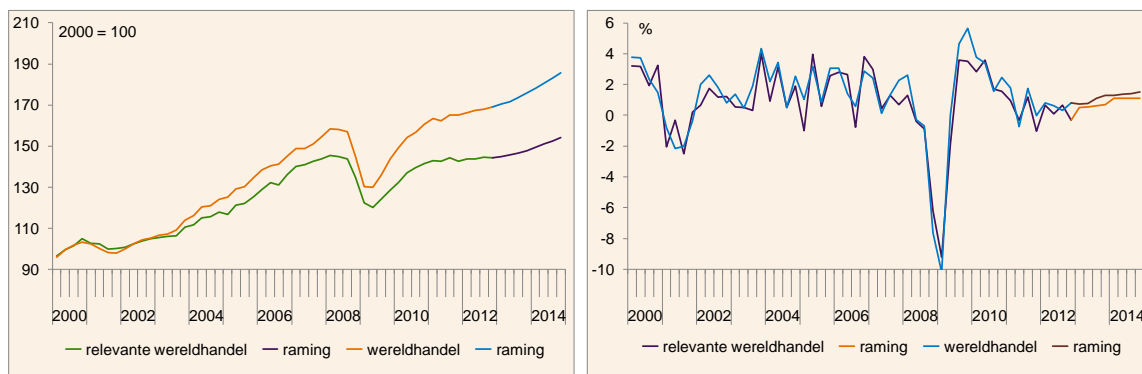
De vooruitzichten voor opkomende economieën in Azië en Latijns-Amerika zijn licht naar beneden bijgesteld om een veelheid aan redenen: tegenvallende groei in de eerste helft van 2013, knelpunten in de productiecapaciteit, verzwakking van de externe vraag, dalende grondstoffenprijzen, en financiële instabiliteit in verscheidene opkomende economieën als gevolg van het oplopen van de rente in geavanceerde economieën.

---

¹⁵ [Persbericht](#) Excessive Deficit Procedure: Council extends deadlines for Spain, France, Netherlands, Poland, Portugal and Slovenia, 21 juni 2013.

Voor de korte termijn wijzen indicatoren van de OESO (*Composite Leading Indicators*) op matige groeiverbetering in de meeste geavanceerde economieën en stabiliserend of afnemend momentum in grote opkomende economieën. Inkoopmanagerindexen (*Purchasing Manager Index*; PMI) wijzen in dezelfde richting.

Figuur 2.3 Volume wereldgoederenhandel (index; links) en groei wereldgoederenhandel (per kwartaal; rechts)

Dit alles betekent dat de groei van de wereldeconomie dit jaar iets lager zal zijn dan in 2012; volgend jaar trekt de groei aan. De stijging van het mondiale bbp wordt geraamd op 2¾% in 2013 en 3½% in 2014 (beide marginaal lager dan in de juniraming). De wereldgoederenhandel zal naar verwachting in 2013 toenemen met 3% en in 2014 met 5¼% (respectievelijk ¼%-punt en ½%-punt neerwaarts bijgesteld).

Het economische herstel in de Verenigde Staten lijkt zelfversterkend te zijn geworden. Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en op de huizenmarkt, en de bbp-groei wijzen daarop. Ondanks een afname van het momentum van de industriële productie in de loop van de eerste helft van het jaar, wijst de *Composite Leading Indicator* al enkele maanden op toenemende economische groei.¹⁶ Het negatieve effect van besparingsmaatregelen in de publieke sector op de bbp-groei wordt tot nu toe gecompenseerd door toename van de private bestedingen. De groei van het bbp wordt geraamd op 1¾% in 2013 en 2¾% in 2014.

In Japan lijkt de aanzienlijke verruiming van het monetaire beleid die in het begin van het jaar is ingezet, te hebben bijgedragen aan de sterke groei van het bbp in de eerste helft van dit jaar. De uitvoer heeft voordeel van de depreciatie van de Japanse yen (sinds eind vorig jaar was de depreciatie ten opzichte van de dollar meer dan 20%) en ook de particuliere consumptie vertoont sterke groei. Het momentum van de industriële productie is sinds de laatste maanden van 2012 stijgende en de laatste Tankan-bedrijvensteekproef (juni) geeft een stijging van het producentenvertrouwen te zien. Ook de *Composite Leading Indicator* wijst op aantrekken van de economische groei. De hoge staatsschuld – ruim het dubbele van het jaarlijkse bbp – blijft de achilleshiel van de Japanse economie.

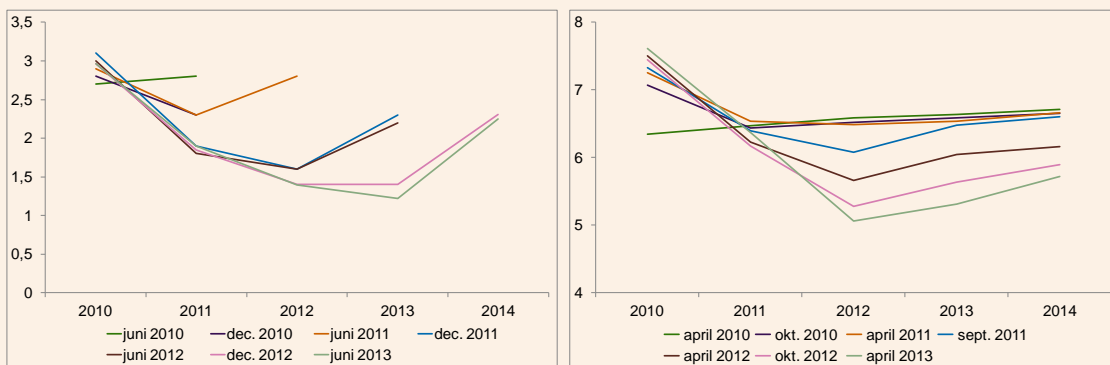
¹⁶ Momentum is de groei van de laatste drie maanden ten opzichte van de daaraan voorafgaande drie maanden.

Groei tempo jaren open overschat

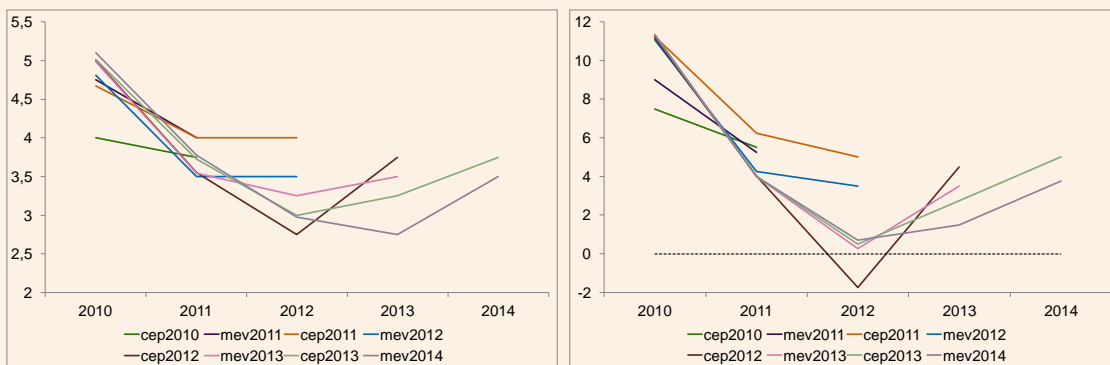
Hoe hebben internationale instellingen als de OESO en het IMF sinds de crisis van 2009 het groeiherstel voorspeld? Onderstaande figuur toont opeenvolgende bbp-ramingen voor OESO-landen (linker figuur) en opkomende economieën (rechter figuur). Na 2010 zijn de OESO en het IMF beide te optimistisch geweest over het groeiherstel na de crisis. De OESO onderschatte aanvankelijk het groeitempo in 2010, maar was in opeenvolgende ramingen te optimistisch over de groei in 2011 en 2012. Vermoedelijk zal ook de prognose voor 2013 een overschatting blijken te zijn. In de prognoses van het IMF voor de groei in opkomende economieën zien we hetzelfde patroon. Ook het IMF onderschatte de mate van herstel in 2010, maar overschatte de groei in de jaren er na. Voorspellingen van andere instellingen, zoals samengevat in de *Consensus Forecast* van *Consensus Economics*, tonen hetzelfde beeld.

Prognoses OESO (bbp-groei OESO-landen; links) en IMF (bbp-groei opkomende economieën; rechts) sinds 2010 te optimistisch

Ook in CPB-ramingen van de mondiale bbp-groei en de groei van de relevante wereldhandel zien we het patroon van onderschatting in 2010 en overschatting in de jaren erna. Voor de vaststelling van het buitenlandbeeld baseert het CPB zich sterk op de ramingen van de OESO en het IMF, bijgesteld op basis van actuele informatie.

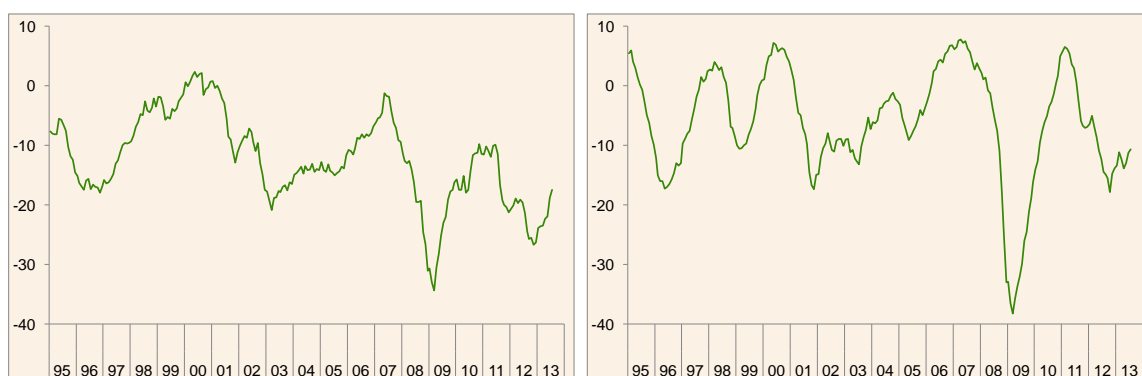
Ook CPB te optimistisch over mondiale bbp-groei (links) en groei relevante wereldhandel (rechts)

De duur en hevigheid van de financiële crisis in Europa vormen een belangrijke factor in de herhaalde overschatting van de bbp-groei in 2011-2013. In de Verenigde Staten heeft de crisis op de woningmarkt lang aangehouden. Mogelijk is in het eurogebied en in de Verenigde Staten ook het negatieve effect van begrotingsbeleid op de groei onderschat. De aanhoudende zwakte in geavanceerde economieën heeft ook het herstel in opkomende economieën vertraagd. Daarnaast spelen tal van idiosyncratische factoren een rol in de groeivertraging in die landen, die in de voorspellingen onderschat of niet voorzien zijn. De economische ontwikkelingen in China zijn daarvan het meest uitgesproken voorbeeld. Het is in dit verband van belang onderscheid te maken tussen de voorspelling van het groeitempo na een diepe recessie en de kans op incidenten die het herstel verstoren. Dat de financiële problemen van Europese banken en overheden een risico voor het economische herstel vormden, is meerdere keren gesignaleerd in de toelichting van de ramingen in het *CEP* en de *MEV*.

In het eurogebied kondigen zich tekenen van economisch herstel aan. Het momentum van de industriële productie is sinds een dieptepunt in november vorig jaar (-2,1%; groei van 3 maanden op 3 maanden) gestaag gestegen tot 1,1% in mei. Consumenten- en producentenvertrouwen bevinden zich nog steeds op een laag niveau, maar zijn in de afgelopen maanden licht gestegen. De samengestelde PMI voor het eurogebied is in augustus tot 51,7 gestegen, de hoogste score sinds juni 2011. Het bbp van het eurogebied is in het tweede kwartaal van 2013 0,3% gegroeid, het eerste positieve groeicijfer in anderhalf jaar. De verschillen tussen landen blijven groot. In kernlanden als Duitsland en Oostenrijk is de groei tamelijk robuust (evenals in Polen, geen euroland). In zuidelijke eurolanden houdt de recessie aan, met uitzondering van Portugal, dat verraste met de hoogste bbp-groei van de eurolanden in het tweede kwartaal (1,1%). De werkloosheid in het eurogebied blijft onveranderd hoog (12,1% in juni), maar is sinds maart niet meer gestegen. Het werkloosheidspercentage varieert van 4,6% in Oostenrijk tot meer dan 26% in Griekenland en Spanje. Voor het eurogebied in zijn geheel is de verwachting dat de tweede helft van 2013 een bescheiden groei van het bbp te zien zal geven en dat in 2014 een lichte versnelling optreedt. De bbp-groei in 2013 in het eurogebied wordt geraamd op -½% en in 2014 op 1%. De uitkomst voor 2013 is ¼%-punt hoger dan in de juniraming.

Figuur 2.4 Eurogebied: consumentenvertrouwen (links); producentenvertrouwen (rechts)

Onzekerheden

Negatieve en positieve risico's voor de wereldeconomie zijn meer in evenwicht dan in de twee ramingen die eerder dit jaar zijn opgesteld (*CEP 2013* en juniraming). De voornaamste negatieve risico's houden verband met beleid. De overgang naar minder ruim monetair beleid in de Verenigde Staten kan leiden tot schokken op de financiële markten. Verscheidene opkomende economieën zijn kwetsbaar voor een omslag van kapitaalstromen. Ook het begrotingsbeleid in de Verenigde Staten vormt een bron van onzekerheid. Vertraging in het wegnemen van wettelijke restricties op het budget van de federale overheid kan een negatieve bestedingsimpuls tot gevolg hebben. In Europa blijft het bankwezen kwetsbaar. Daar staat tegenover dat het tot nu toe matige herstel in geavanceerde economieën onverwacht aan kracht kan winnen. Dat geldt voor het eurogebied, de Verenigde Staten en Japan. Voortgaand herstel van vertrouwen in de grote eurolanden kan een impuls geven aan de private bestedingen. In de Verenigde Staten en Japan kan een toename van de bedrijfsinvesteringen het herstel versnellen.

Tabel 2.1 Internationale kerngegevens

	2010	2011	2012	2013	2014
mutaties per jaar in %					
Volumes					
BBP, wereld	5,1	3,8	3,0	2¾	3½
Eurogebied	1,9	1,5	-0,5	- ½	1
Verenigde Staten	2,5	1,8	2,8	1¾	2¾
Japan	4,7	-0,6	2,0	2	1½
Azië, exclusief Japan	9,6	7,5	5,9	6¼	6½
Wereldhandel, goederen	14,9	5,6	2,3	3	5¼
Relevante wereldhandel, goederen exclusief energie	11,3	4,0	0,7	1½	3¾
Prijzen					
Consumentenprijs eurogebied (hicp)	1,6	2,7	2,5		
Consumentenprijs Verenigde Staten (cpi)	1,6	3,1	2,1		
Wereldhandel, goederen (euro's)	10,9	7,8	6,3	-2¾	0
Industrieproducten	6,0	4,1	5,8	-2	½
Grondstoffen exclusief energie (hwwi)	40,6	12,7	-5,6	-7¼	-2½
Energie (hwwi)	35,2	25,2	7,9	-6½	-1½
niveaus					
Overig					
Eurokoers (dollar per euro)	1,33	1,39	1,28	1,32	1,32
Ruwe-olieprijs (Brent, dollar per vat)	79,5	111,3	111,7	105	103
Lange rente Duitsland (%)	2,8	2,6	1,6	1½	2

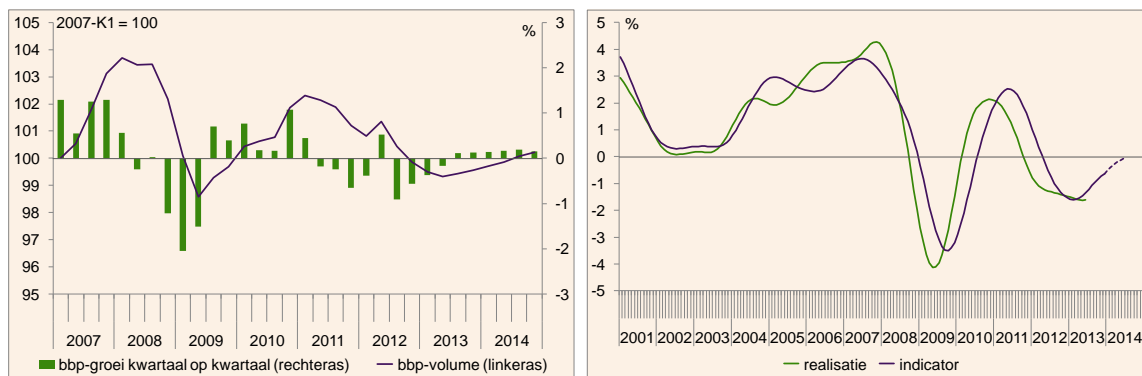
2.2 De Nederlandse economie

Economische ontwikkeling op hoofdlijnen

In 2013 krimpt de Nederlandse economie met 1¼%. Voor 2014 is een groei van ½% voorzien. Deze omslag komt doordat alle bestedingscategorieën een positievere ontwikkeling laten zien.

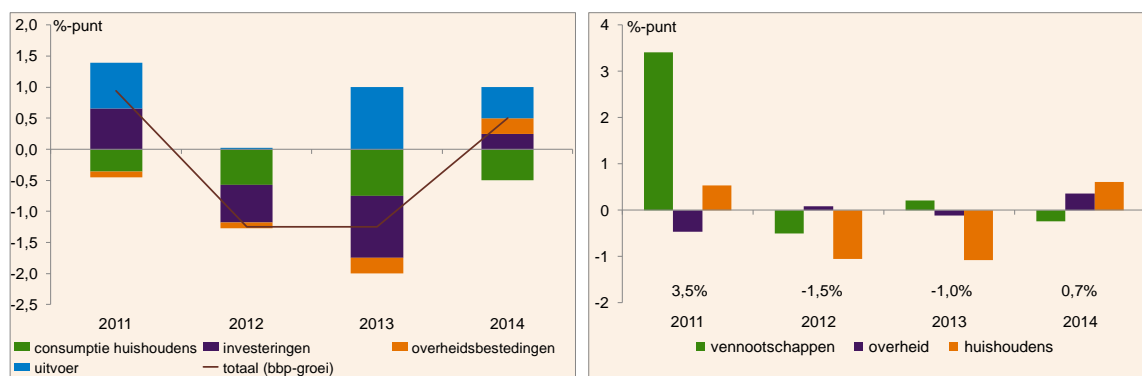
Zowel de laatste twee kwartalen van 2012 als de eerste twee kwartalen van 2013 lieten een negatieve groei zien. Iets verder terugkijkend is het bbp in acht van de laatste negen kwartalen gekrompen. Wel neemt de krimp het afgelopen jaar steeds verder af, zoals figuur 2.5 (links) laat zien. In het tweede kwartaal van 2013 is de krimp nog 'slechts' 0,2%. De conjunctuurindicator voor het bbp laat voor datzelfde kwartaal een omslagpunt zien en geeft positievere signalen voor de groei in de kwartalen daarna (zie figuur 2.5, rechts). De verwachting is dan ook dat de opgaande trend zich de komende kwartalen voortzet, waardoor in het tweede halfjaar van 2013 sprake is van een bescheiden groei. Ook in 2014 is de groei nog erg gematigd, met hooguit ¼% per kwartaal. Dit leidt ertoe dat het bbp-niveau in 2014 ongeveer gelijk is aan het niveau van begin 2007. Net voor het uitbreken van de Grote Recessie was het bbp nog enkele procenten hoger dan het niveau dat voor 2014 wordt voorzien.

Figuur 2.5 Bbp op hetzelfde niveau als in 2007 en conjunctuurindicator laat omslagpunt zien

De economische groei wordt vooral gedrukt door de binnenlandse bestedingen. Zowel de consumptie, de investeringen als de overheidsbestedingen leveren een negatieve bijdrage aan de bbp-groei in 2013 (zie figuur 2.6, links). Alleen de uitvoer heeft een positieve bijdrage. Waar in 2013 de groei volledig uit de uitvoer komt, is dat in 2014 wat gelijkmatiger verdeeld over de bestedingscategorieën. Terwijl de bijdrage van de particuliere consumptie nog steeds ½%-punt negatief is, dragen de investeringen en de overheidsbestedingen wel positief bij aan de groei van ½% in dat jaar. Dit is het gebruikelijke patroon van groeiherstel in Nederland.

Figuur 2.6 Binnenlandse bestedingen zeer negatief en verdeling reële nni-groei (a), 2011-2014

(a) In de analyse van de ‘nationale koek’ wordt de zogenoemde individualiseerbare overheidsconsumptie, met name de uitgaven voor zorg en onderwijs, toegerekend aan gezinnen, omdat die daarvan rechtstreeks profiteren. Daarnaast wordt het winstinkomen toegerekend aan bedrijven. Voor een nadere toelichting op deze analyse, zie blz. 92 van het *Centraal Economisch Plan 2006*.

Daarnaast is het ook interessant te zien waar het geld dat door Nederland wordt verdiend, terecht komt. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van het nationaal inkomen (nni), ook wel de ‘nationale koek’ genoemd. Hierbij wordt het bbp gecorrigeerd voor het saldo van primaire inkomens met het buitenland en de ruilvoet. Figuur 2.6 (rechts) toont de verdeling van de reële groei van het nni voor de afgelopen jaren. In de periode 2011-2014 groeit het nationaal inkomen met 1,7%. Hiervan hebben vooral de vennootschappen geprofiteerd¹⁷. Huishoudens zien hun reële inkomen de laatste jaren dalen. Door bezuinigingen op collectieve zorg- en onderwijsuitgaven is ook de bijdrage van de individualiseerbare overheidsconsumptie nauwelijks positief. In 2012 en 2013 leveren vooral de huishoudens in, maar naar

¹⁷ Daartegenover stond een groot inkomensverlies voor vennootschappen in 2008 dat in de jaren daarna is ingelopen.

verwachting profiteren zij juist in 2014 van het herstel. Dit wordt via de belastingverhogingen uit het regeerakkoord en het 6-miljard-pakket wel deels afgeroomd door de overheid. Zonder het 6-miljard-pakket zou de overheid haar inkomen hebben zien dalen.

De gevolgen van het uitblijven van economische groei in de afgelopen jaren laten zich vooral voelen op de arbeidsmarkt. De werkloosheid loopt op tot 7% in 2013 en 7½% in 2014. De reële loonontwikkeling is opnieuw negatief in beide ramingsjaren. Zowel de contract- als de incidentele loonontwikkeling staat onder druk. Daarnaast komt de inflatie in 2013 op 2¾% uit, het hoogste percentage sinds 2002.

In vergelijking met andere (Europese) landen presteert Nederland matig. In het tweede kwartaal van 2013 groeide de eurozone als geheel weer, wat vooral kwam door relatief forse groeicijfers in Duitsland en Frankrijk. De krimp in Nederland was vergelijkbaar met die in Italië, Zweden en Spanje. In het *Centraal Economisch Plan 2013* is al toegelicht dat met name de particuliere consumptie achterblijft bij andere Europese landen. Dit heeft vooral te maken met een sterk onder druk staand beschikbaar inkomen.

Jarelang lager beschikbaar inkomen drukt gezinsconsumptie

De particuliere consumptie krimpt in 2014 met 1%, na een krimp van 2¼% in 2013 (tabel 2.2). Hoewel het beschikbaar inkomen in 2014 weer toeneemt, leidt de daling ervan in de jaren daarvoor ertoe dat de consumptie toch nog krimpt. Bovendien stijgt het beschikbaar inkomen door een hoger overig inkomen (rente en dividend), waarvan de consumptiequote gewoonlijk klein is. Dit heeft wel tot gevolg dat huishoudens minder interen op hun vermogen. De individuele besparingen nemen toe, maar blijven in 2014 nog steeds negatief (figuur 2.7, rechts). Waarschijnlijk zijn huishoudens als gevolg van de vermogensverliezen in de eigen woning en kortingen op pensioenaanspraken terughoudend geweest met het aanspreken van de individuele besparingen. Hierin zit een neerwaarts risico voor de bestedingen in 2014. Het 6-miljard-pakket leidt slechts tot iets minder consumptie (zie kader in hoofdstuk 1). Daarin is verondersteld dat consumenten pas vertraagd reageren op een daling van hun beschikbaar inkomen. Omdat dit in recente jaren niet het geval lijkt te zijn (zie kader 'Bijstelling van de consumptieraming in 2011-2013'), is ook dit een neerwaarts risico voor de consumptie in 2014.

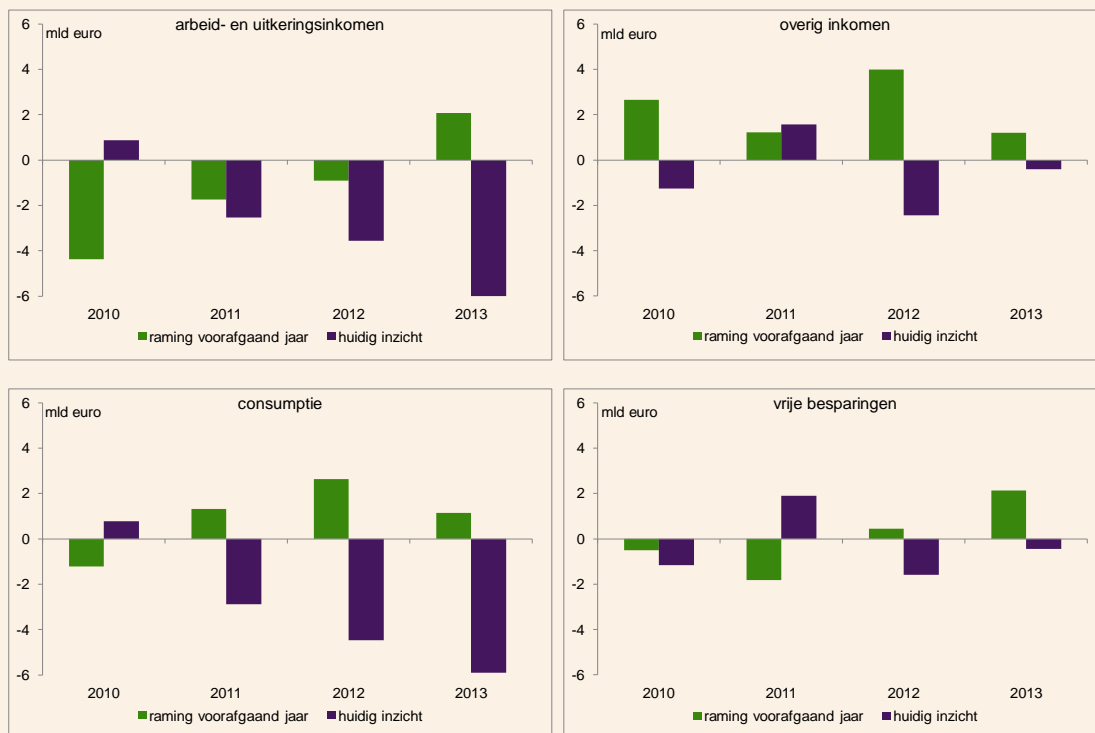
De consumptiegroei komt lager uit als mensen uit voorzorg niet alleen via collectieve besparingen, maar ook individueel geld opzijzetten. Aan de andere kant is het ook mogelijk dat huishoudens in 2014 minder sparen dan voorzien, omdat zij hun bestedingen in de voorgaande jaren al sterk hebben aangepast aan de daling van het inkomen. In dat geval wordt de consumptie in 2014 onderschat.

Bijstelling van de consumptieraming in 2011-2013

Paragraaf 1.2 stelt dat de consumptiegroei in de afgelopen jaren om twee redenen is overschat: het beschikbaar inkomen komt lager uit dan geraamd en huishoudens zijn voorzichtiger dan geraamd.

In normale tijden reageren huishoudens langzaam, met een gemiddelde vertraging van een half jaar, op een daling van het arbeids- en uitkeringsinkomen. (a) Bij een tegenvaller in het overig inkomen reageert de consumptie niet of nauwelijks, maar dalen de besparingen. Die reacties liggen ten grondslag aan het Saffiermodel. De afgelopen jaren waren echter bijzondere tijden, met beperkte kredietverlening door banken, een onzekere toekomst en een grotere wens om buffers aan te houden. Mede hierdoor hebben huishoudens hun consumptie sneller en sterker aan de daling van het beschikbare inkomen aangepast.

Raming en bijstelling van beschikbaar inkomen, consumptie en mutatie vrije besparingen

De eerste ramingen van het reëel beschikbaar arbeids- en uitkeringsinkomen voor 2011 en 2012 gingen uit van een bescheiden krimp. Mede door de tegenvallende internationale conjunctuur en het beleid van het kabinet Rutte-Verhagen is de inkomensgroei in beide jaren echter 1 à 2 mld euro lager uitgekomen. Het overig inkomen vertoonde in 2012 een tegenvaller van 6 mld euro. In normale tijden zou de consumptie in deze jaren licht zijn gedaald en de inkomensdaling vooral ten koste zijn gegaan van de besparingen. We zien echter dat de consumptie in beide jaren scherp is gedaald. De besparingen zijn in 2011 hoger uitgevallen dan geraamd en in 2012 slechts licht gedaald.

De eerste CEP-raming voor 2013 bevatte nog een groei van het reëel beschikbaar arbeids- en uitkeringsinkomen in 2013 van 2 mld euro. In het Begrotingsakkoord 2013 is echter besloten tot een lastenverzwaring van 9 mld euro. Via loononderhandelingen werden lastenverzwaringen in het verleden deels opgevangen door hogere contractlonen, maar tot op heden komen de contractlonen voor 2013 niet hoger uit dan geraamd. De scherpe daling van de consumptie in 2013 duidt erop dat huishoudens hun bestedingen snel hebben aangepast aan de verhoging van de btw en andere lastenverzwaring.

Deze spaarzin van huishoudens zien we slechts in beperkte mate terug in de vrije besparingen. Deze zijn in 2011 wel toegenomen met 2 mld euro, maar in de beide jaren daarna weer gedaald en weer terug op het niveau van 2010. Huishoudens zijn in deze periode steeds geconfronteerd met een tegenvallend beschikbaar inkomen. Dit lagere inkomen vangen zij, meer dan in normale tijden, op door minder te consumeren, maar dat gaat toch deels ten koste van de besparingen.

(a) Met normale tijden doelen we op de gemiddelde effecten van consumptie op veranderingen in het beschikbaar inkomen, zoals geschat over een langjarige periode (1971-2008). Zie ook het [Achtergronddocument](#) bij deze MEV.

Tabel 2.2 Consumptie, inkomen en besparingen van huishoudens, 2010-2014

	2012	2010	2011	2012	2013	2014
	waarde in mld euro		volumemutaties per jaar in %			
Consumptie						
Vaste lasten (a)	69	3,6	-0,9	2,1	2½	1½
Overige consumptie	204	-0,7	-1,1	-2,8	-3¾	-1¾
Totale consumptie	273	0,3	-1,1	-1,6	-2¼	-1
Reëel beschikbaar gezinsinkomen						
Arbeidsinkomen	140	-1,9	-1,4	-2,7	-4	-1½
Uitkeringsinkomen	74	5,2	-0,7	0,4	0	¼
Overig (b)	54	-2,4	3,0	-4,4	-¾	4¾
Totaal reëel beschikbaar inkomen	267	-0,2	-0,4	-2,3	-2¼	¼
	% beschikbaar gezinsinkomen (c)					
Besparingen						
Individueel	-6	-2,1	-1,4	-2,0	-2¼	-1
Collectief (d)	18	5,4	6,4	6,1	6½	6½
(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg. (b) Rente- en dividendbaten, toegerekend inkomen uit eigen woning en niet-uitgekeerd beleggingsinkomen van levensverzekeringsmaatschappijen. (c) Inclusief collectieve besparingen. (d) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.						

Ondanks dalende huizenprijzen en zorgen over toekomstige pensioenen is de individuele spaarquote nog steeds negatief (figuur 2.7, rechts). Dit kan meerdere oorzaken hebben. Ten eerste kunnen huishoudens nauwelijks besparen op de doorstijgende vaste lasten¹⁸ (figuur 2.7, links). Op de overige consumptie wordt al wel veel bezuinigd, maar blijkbaar nog onvoldoende om de daling van het beschikbaar inkomen volledig te compenseren. Ten tweede zijn huishoudens zich mogelijk niet tijdig bewust van de daling van hun beschikbaar inkomen om hun consumptiepatroon voldoende te kunnen aanpassen. Wat er precies aan de hand is, verdient nog nader onderzoek.

De particuliere consumptie neemt al sinds 2011 elk jaar af. Omdat de bevolking nog steeds licht groeit, daalt de consumptie per hoofd van de bevolking zelfs nog iets harder. Figuur 2.7 (links) laat zien dat de consumptie in 2014 ongeveer op hetzelfde niveau ligt als in 2001. De rechterfiguur laat zien dat de totale besparingen sinds 2001 zijn afgenomen. Dat geldt voor zowel de collectieve, als voor de individuele besparingen. Kortom, de langjarige stagnatie van de consumptie is geheel het gevolg van een stagnerend reëel beschikbaar inkomen.

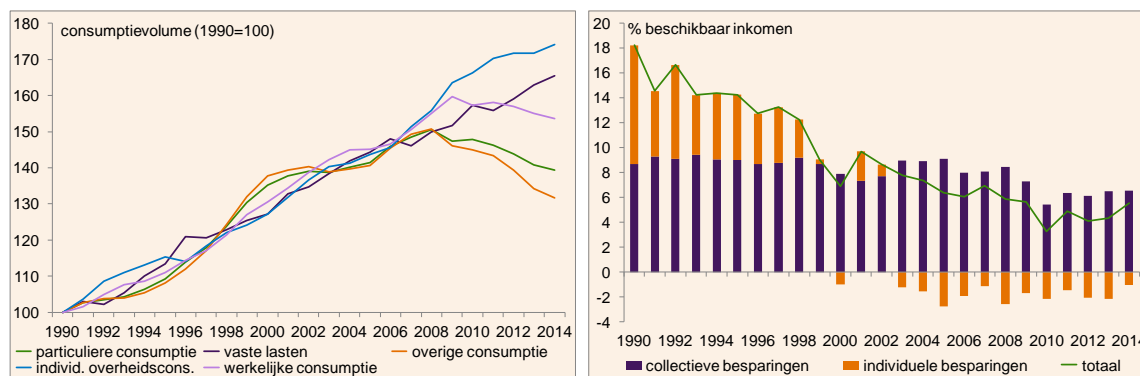
Figuur 2.7 (links) laat een opvallende ontwikkeling zien van de diverse consumptieonderdelen vanaf 2008: de werkelijke consumptie stagneert en de groei van consumptiecomponenten loopt sterk uiteen. In de jaren daarvoor stegen de vaste lasten ongeveer net zo sterk als de overige consumptie. Ook de individualiseerbare overheidsconsumptie (vooral onderwijs- en zorguitgaven) nam in ongeveer gelijke mate toe¹⁹. Vanaf 2008 blijven de vaste lasten doorstijgen, ondanks een dalend beschikbaar

¹⁸ De vaste lasten bestaan uit consumptie van aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg,

¹⁹ Bij de verdeling van het nni eerder in deze paragraaf worden deze uitgaven toegerekend aan de huishoudens. In formulevorm gelden de volgende relaties: particuliere consumptie = vaste lasten + overige consumptie. Werkelijke consumptie = particuliere consumptie + individualiseerbare overheidsconsumptie.

inkomen. Dit is grotendeels opgevangen door een daling van de overige consumptie. Illustratief daarvoor is dat de consumptie van duurzame goederen (onderdeel van de overige consumptie) in de periode 2008-2012 cumulatief met meer dan 12% afnam²⁰. De doorzettende groei van de individualiseerbare overheidsconsumptie weegt niet op tegen de krimpende particuliere consumptie. Ook de werkelijke consumptie daalt daarom in de jaren 2012-2014, mede doordat ook op onderwijs- en zorguitgaven wordt bezuinigd. Hierdoor groeit de individualiseerbare overheidsconsumptie minder hard dan in het eerste decennium van deze eeuw.

Figuur 2.7 Vaste lasten stijgen door, overige consumptie daalt fors (a) en spaarquote veert licht op

(a) Consumptievolumes gecorrigeerd voor invoering van de Zorgverzekeringswet in 2006.

Pensioenpremie ondanks beleidsmaatregelen niet omlaag in 2014

Dit jaar zijn de pensioenuitkeringen met gemiddeld 0,9% gekort. Bij ongewijzigde omstandigheden ligt voor 2014 waarschijnlijk een nieuwe korting in het verschiet van gemiddeld circa 0,5%. De pensioenpremie zal volgend jaar naar verwachting op een vergelijkbaar niveau liggen als dit jaar. Er zijn in 2014 wel enkele ontwikkelingen die aanleiding zouden kunnen zijn om de premie te verlagen. De belangrijkste daarvan betreffen de verhoging van de pensioenrichtleeftijd naar 67 jaar en de verlaging van de maximale jaarlijkse pensioenopbouw van 2,25% naar 2,15% (middelloon). Daarnaast lopen aan het einde van dit jaar de herstelplannen af en zijn alle fondsen dus formeel uit een dekkingstekortsituatie. Dat betekent dat eventuele herstelopslagen op de premie kunnen vrijvallen. De verwachting is echter dat meerdere fondsen hiermee zullen wachten, met het oog op verder herstel van de dekkingsgraad, of het ongedaan maken van eerdere kortingen. Verder is het momenteel nog niet duidelijk wat de premie-effecten zijn van de voorziene herziening van het Financieel Toetsingskader (FTK) die in 2015 ingaat. In het herziene FTK zitten enkele premieverzwarende maatregelen, zo zal de methodiek voor het vaststellen van de hoogte van de premie worden aangepast en wordt het vereist eigen vermogen verhoogd. Tegelijkertijd wordt in dat jaar de pensioenopbouw verder verlaagd naar maximaal 1,75% (voor middelloon), een maatregel uit het Regeerakkoord. In de raming is verondersteld dat pensioenfondsen terughoudend zullen zijn met het doorvoeren van premieaanpassingen zolang onduidelijk is hoe het nieuwe pensioencontract en het FTK er precies uitzien en wat daarvan de kosten zijn. Het is echter denkbaar dat de premie in sommige sectoren wel wordt

²⁰ Uitgaande van het [CBS-persbericht](#) over het 2e kwartaal van 2013 houdt deze trend nog steeds aan.

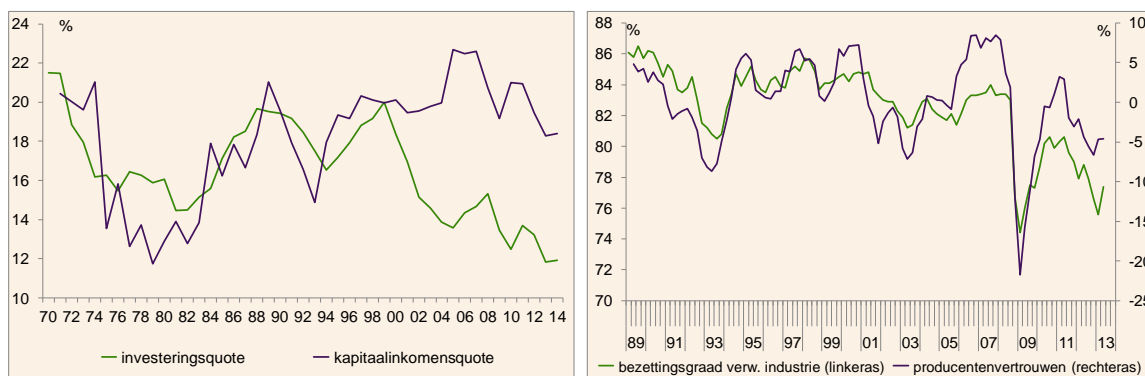
verlaagd, vanwege de hogere pensioenrichtleeftijd of versnelde afbouw van overgangsregelingen voor VPL.

Bedrijfsinvesteringen nemen fors af in 2013 maar trekken weer aan vanaf 2014

Naar verwachting krimpen de bedrijfsinvesteringen dit jaar fors met 11% nadat ze ook vorig jaar al waren gekrompen. Hoewel de daling zich bij alle investeringen voordoet, is vooral de daling van investeringen in vervoermiddelen erg fors. Die krompen over het eerste halfjaar met ruim 40%. Deels is dat het gevolg van de aangepaste regelgeving over de BPM per 1 januari 2013. Ondernemers hebben daarop anticiperend eind 2012 de investeringen in vervoermiddelen versneld. Daarnaast is het lagere investeringsniveau het gevolg van een lager productieniveau door verminderde afzetmogelijkheden. Verder duidt de lage bezettingsgraad in de verwerkende industrie nog steeds op onderbenutting van de productiecapaciteit, waardoor er dit jaar nog weinig aanleiding is om de productiecapaciteit op te voeren. Voor volgend jaar wordt een voorzichtig herstel van 1¾% voor de bedrijfsinvesteringen verwacht als gevolg van een licht verbeterende productie. Daarmee komt de investeringsquote voor 2014 op 12% (figuur 2.8, links) wat historisch gezien erg laag is, zelfs in een periode van laagconjunctuur.

Hoewel het economisch klimaat nog altijd guur is, lijkt de verslechtering niet verder door te zetten. Het sinds medio 2011 gedaalde producentenvertrouwen is nog altijd negatief maar is de laatst twee kwartalen wel gestegen (figuur 2.8, rechts). Mocht het economisch klimaat sneller dan verwacht omslaan doordat de Europese productie meer toeneemt en het producentenvertrouwen verder verbetert, dan zal dat een positief effect hebben op de investeringen en het bbp.

Figuur 2.8 Investeringsniveau nog altijd laag (a) door lage bezettingsgraad en laag producentenvertrouwen

(a) De kapitaalinkomensquote is in 2014 neerwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-bv's wordt beperkt. De economische doorwerking hiervan is gecorrigeerd. Zonder deze maatregel zou de kapitaalinkomensquote 19% zijn geweest in plaats van 18½%.

Ondanks het gestegen producentenvertrouwen geeft een deel van de ondernemers aan dat er nog financiële belemmeringen zijn. De acceptatiecriteria van Nederlandse banken voor leningen aan bedrijven zijn de afgelopen twee jaar aangescherpt. Hoewel door de laagconjunctuur ook de vraag naar kredieten is afgenomen, blijkt uit onderzoek van DNB dat

aanscherping van de kredietvoorwaarden de zakelijke kredietverstrekking drukt.²¹ Daarnaast kan de zakelijke kredietverlening onder druk komen te staan door een combinatie van tegenvallende winsten en aanscherping van de kapitaaleisen. Nederlandse banken trachten de benodigde bufferversterking grotendeels te bereiken via winsthouding.²² Maar de winsten van banken staan de laatste tijd onder druk door slechte economische omstandigheden en dat zal de komende tijd niet veel verbeteren.

Tabel 2.3 Investeringen en rendement bedrijvensector

	2012	2012	2013	2014
	waarde in mld euro		volumemutaties per jaar in %	
Bedrijfsinvesteringen	57,0	-2,9	-11	1¼
Investeringen in woningen	25,0	-8,2	-8¼	1½
		niveau in %		
Kapitaalinkomensquote marktsector (a)		19,5	18¼	18½
Investeringsquote (b)		13,2	11¼	12

(a) Dit is 100 minus de arbeidsinkomensquote. Deze quote wordt in 2014 neerwaarts vertekend door het beperken van de fiscale faciliteit voor stamrecht-bv's, zie voetnoot c) in Tabel 1.1. Zonder deze maatregel zou de kapitaalinkomensquote 19% geweest zijn.
(b) In procenten van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief onroerendgoedsector).

Bodem woningmarkt lijkt in zicht

De investeringen in woningen nemen dit jaar naar verwachting af met 8¼% nadat ze vorig jaar ook al met ruim 8% waren gekrompen. Door teruglopende verkoopaantallen staat de productie van nieuwbouwwoningen al jaren onder druk. Ook het aantal bouwvergunningen voor koopwoningen vertoont al jaren een neerwaartse trend. Toch zijn er aanwijzingen dat de neerwaartse trend niet verder doorzet. Het aantal bouwvergunningen voor koopwoningen stabiliseert en de verkoop van nieuwbouwwoningen vertoont de laatste maanden een licht herstel. Daardoor en door een licht aantrekkende conjunctuur nemen de investeringen in woningen volgend jaar toe met 1½%.

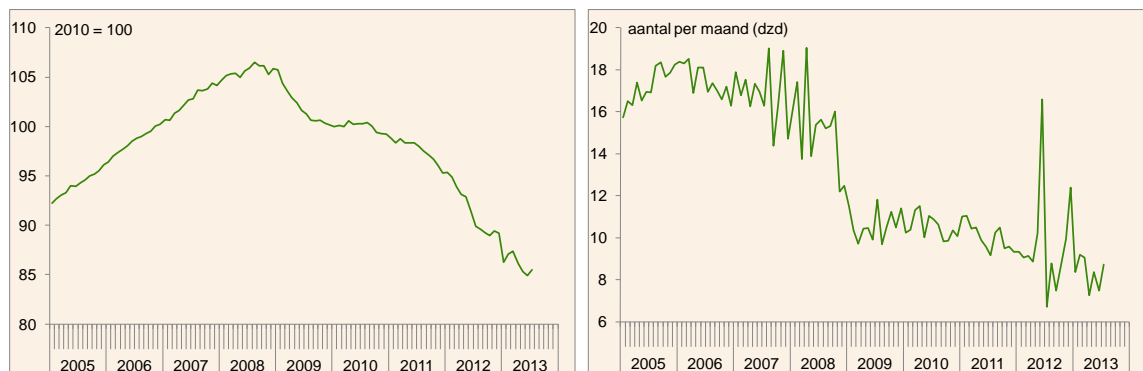
Ook de markt voor bestaande koopwoningen lijkt niet verder te verslechteren. Vorig jaar werd nog gekenmerkt door anticipatie-effecten als gevolg van beleidswijzigingen. In het tweede kwartaal anticipeerden kopers nog op de tijdelijkheid van de lagere overdrachtsbelasting die uiteindelijk permanent op 2% is gesteld, en eind 2012 wilden kopers nog profiteren van de toen nog gunstigere hypotheekregels. Doordat een deel van de transacties al versneld in 2012 heeft plaatsgevonden, zou je verwachten dat het aantal transacties begin 2013 achterblijft. Maar gemiddeld genomen komt het aantal transacties over de eerste zeven maanden van 2013 maar beperkt lager uit dan het voor anticipatie-effecten gecorrigeerde aantal van eind 2012. Stabilisatie van de verkoopaantallen lijkt daarmee in zicht. Dat desondanks het aantal transacties voor 2013 naar verwachting lager uitkomt, is voornamelijk het gevolg van de incidenteel hogere verkoopaantallen in 2012 als

²¹ Veer, K. van de, 2013, Banken beperken zakelijke kredietverlening, *Economische Statistische Berichten*, vol. 4651.

²² DNB, 2013, [Overzicht Financiële Stabiliteit Voorjaar 2013](#).

gevolg van anticipatie-effecten. Voor volgend jaar is verondersteld dat het aantal transacties niet verder afneemt.

Figuur 2.9 Huizenprijs blijft onder druk staan, maar daling aantal transacties lijkt af te nemen

De lage verkoopaantallen, het grote aanbod van te koop staande woningen en de aanpassing van de fiscale regels met betrekking tot de hypotheekrente per 1 januari 2013 hebben nog altijd een drukkend effect op de huizenprijs. Die druk neemt echter wel af doordat de betaalbaarheid van woningen voor starters verder is toegenomen. Het effect van prijsdalingen en van de lagere hypotheekrente op de betaalbaarheid is groter dan het effect van veranderingen in beleid en in verstrekkingnormen.²³ Verondersteld is dat de huizenprijs de rest van dit jaar nog licht daalt. Voor volgend jaar is verondersteld dat de huizenprijs binnen 2014 niet verder wegzakt. Maar er zijn risico's. Een hoger dan verwachte lange rente zal tot een hogere hypotheekrente en tot lagere huizenprijzen leiden. Daarnaast kan een sterker dan verwachte oploop van de werkloosheid, of meer economische onzekerheid ertoe leiden dat potentiële kopers de aankoop uitstellen.

Zwakke groei invoer stuwt overschot lopende rekening naar recordhoogte

De Nederlandse goederenuitvoer (ongerekend energie) schrijft dit jaar naar verwachting een mager groeicijfer van 2¾%. In 2014 versnelt de volumetoename naar 4¼%. Afgezet tegen het gemiddelde groeicijfer van de afgelopen drie decennia van 6%, zijn dit bescheiden groeicijfers. De toename van het totale uitvoervolume in 2013 komt hoofdzakelijk voor rekening van de wederuitvoer; de binnenslands geproduceerde uitvoer neemt vanwege de laagconjunctuur in de eurozone slechts met 1% toe. Het verwachte herstel van de economie in de eurozone, en daarmee van de relevante wereldhandel, vormt de hoofdoorzaak van de groeiversnelling van de goederenuitvoer in 2014. De prijsconcurrentiepositie draagt nauwelijks bij aan de hogere groei in 2014, doordat het verschil tussen de ontwikkeling van de concurrentenprijzen en de Nederlandse uitvoerprijzen klein is. Ook de CPB-uitvoerindicator wijst op een aantrekkelijke uitvoer (figuur 2.10, rechts); de voorlopende indicator van de OESO voor de economische groei in Europa en het sentiment in de Duitse industrie zijn de laatste maanden positiever gestemd.

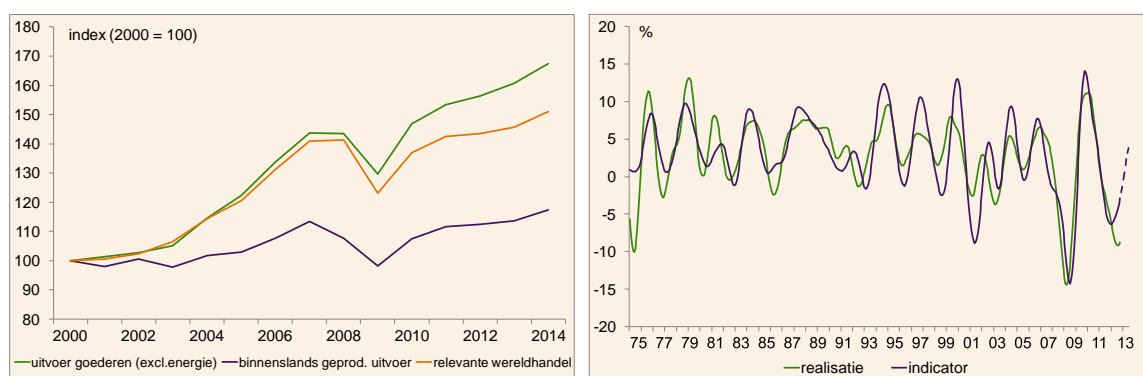
²³ Rabobank, [Kwartaalbericht Woningmarkt](#), juni 2013.

Tabel 2.4 Kerngegevens Nederlandse in- en uitvoer van goederen (exclusief energie), 2012-2014

	2012	2012	2013	2014
	mld euro	mutaties per jaar in %		
Invoer (volume, exclusief energie)	293	1,1	-1½	3½
Invoer (prijs, exclusief energie)		1,1	0	½
Uitvoer (volume, exclusief energie)	344	1,9	2¾	4¼
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	164	0,7	1	3½
wederuitvoer	181	3,0	4¼	5
Relevant wereldhandelsvolume		0,7	1½	3¾
Handelsprestatie (a)		1,2	1¼	½
Marktprestatie (b)		0,0	-½	-¼
Prijs binnenslands geproduceerde uitvoer		1,7	-¼	-¼
Concurrentenprijs		4,1	¼	½
Prijsconcurrentiepositie (c)		2,4	½	¾
		%bbp		
Saldo lopende rekening		7,7	10	10¼

(a) Totale goederenuitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.
 (b) Binnenslands geproduceerde goederenuitvoer minus wereldhandelsvolume.
 (c) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen.

Figuur 2.10 Volumeontwikkeling goederenuitvoer en CPB-uitvoerindicator

Het overschot op de lopende rekening stijgt door een zwakke invoergroei in 2013 naar een recordhoogte van 10% van het bbp. De invoer (exclusief energie) daalt dit jaar voor het eerst sinds 1975 - crisisjaar 2009 daargelaten - en wel met 1½%. Deze krimp volgt merendeels uit realisaties uit de recente kwartalen; de grondstoffeninvoer (exclusief wederuitvoer) is sterk gedaald, omdat bedrijven door de lage afzet minder noodzaak zagen om hun voorraden aan te vullen. Ook de scherpe daling van de investeringen in begin 2013 drukte de goedereninvoer. Voor 2014 wordt verwacht dat de invoer (exclusief energie) weer groeit, maar minder hard dan de uitvoer. Toch stabiliseert het overschot op de lopende rekening in 2014, omdat de energierekening in dat jaar verslechtert.

Het overschot op de lopende rekening betekent dat de besparingen van Nederlandse ingezetenen hoger zijn dan de investeringen van Nederlandse ingezetenen in Nederland. Vanuit dit kader bezien wordt de sterke groei van het overschot in 2013 voornamelijk

verklaard uit de forse daling van de bedrijfsinvesteringen. Daarnaast zorgen de bezuinigingen in datzelfde jaar ervoor dat de netto besparing van de overheid minder negatief wordt. Ook in 2014 verbetert het spaarsaldo van de overheid, evenals de besparingen van huishoudens, maar het aantrekken van de bedrijfsinvesteringen leidt tot een stabilisatie van het overschot in 2014.

Krimp werkgelegenheid zorgt voor verdere groei van werkloosheid in 2013 en 2014

De eerste helft van 2013 kende een sterke toename van de werkloosheid van 93.000 personen. De hoge snelheid waarmee de werkloosheid opliep, werd veroorzaakt door de samenloop van twee ontwikkelingen. Allereerst groeide het aantal mensen dat hun werk verloor, sterker dan het aantal werklozen dat een baan vond (groene balken figuur 2.11, links). De stijging van het aantal werkverliezers houdt onder meer verband met de productiekrimp die sinds medio 2012 aanhoudt. De ruime arbeidsmarkt zorgt er daarnaast voor dat werklozen meer moeite hebben om werk te vinden. Ten tweede nam het aantal toetreders op de arbeidsmarkt dat niet direct een baan vond, sterk toe (paarse balken figuur 2.11, links). Deze stijging is niet alleen het gevolg van een lage vacaturegraad, maar ook van een toename van het aantal personen dat de arbeidsmarkt opstroomde.²⁴

Tabel 2.5 Kerngegevens arbeidsmarkt 2012-2014 (a)

	2012	2012	2013	2014
	niveau in dzd		mutaties per jaar in dzd personen	
Arbeidsaanbod (b)	9151	64	65	45
w.v. trendmatig		43	45	45
beleid		10	5	10
conjunctureel		12	15	-10
		mutaties per jaar in %		
Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	6734	-0,3	-1¼	-½
w.v. marktsector	4873	-0,2	-1¼	-¾
zorgsector	961	1,1	½	1½
overheid	833	-1,9	-3	-1¾
Beroepsbevolking	8878	1,5	¾	½
Werkzame beroepsbevolking	8409	0,6	- 1	-¼
		niveaus		
Werkloosheid (x 1000)		469	615	685
Werkloosheid (%)		5,3	7	7½

(a) In de prognosejaren afgerond op hele kwarten of hele vijfduizenden. De cijfers over de beroepsbevolking en de werkloosheid zijn volgens de internationale definitie.

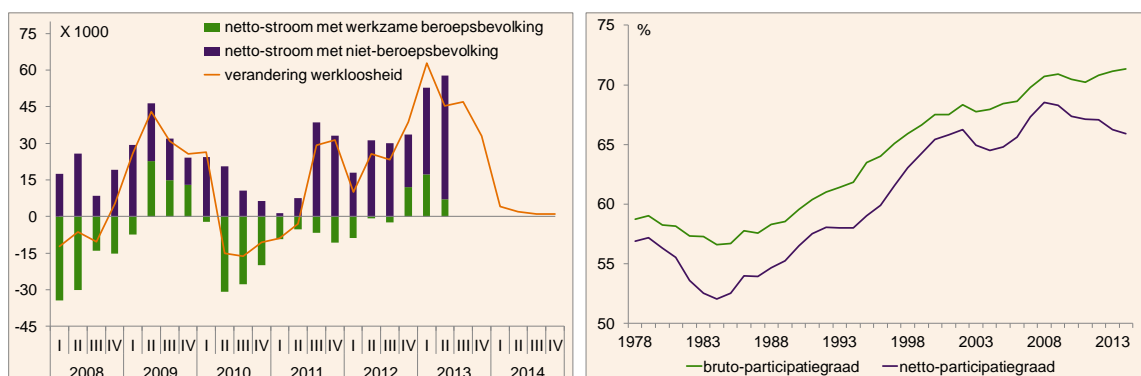
(b) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking.

²⁴ Zie de kaders op pagina's 47 en 49 uit het [Centraal Economisch Plan 2013](#) voor een uitleg over de stijging van de arbeidsparticipatie.

Voor de nabije toekomst blijft het arbeidsmarktbeeld somber; naar verwachting neemt in 2013 en in 2014 de werkloosheid verder toe door een krimp van de werkgelegenheid. Bedrijven zullen in zowel 2013 (-1%), als in 2014 (-¾%) hun vraag naar arbeid verminderen als (vertraagde) reactie op de productiedaling. Vertrouwensindicatoren ondersteunen dit beeld; een meerderheid van de bedrijven verwacht het aantal vacatures op korte termijn te zullen verminderen. Deze meerderheid neemt sinds het begin van 2013 wel gestaag af. Het arbeidsaanbod blijft in beide jaren groeien, vooral door trendmatige groei. Voor 2014 wordt een omslag in het conjuncturele arbeidsaanbod verwacht. Door de sterke oploop van de werkloosheid, de lage vacaturegraad en dalende reële lonen wordt het zoeken naar werk ontmoedigd.

De werkloosheid stijgt naar gemiddeld 7% in 2013 en 7½% in 2014. In 1985 lag het percentage voor het laatst boven de 7%. Het karakter van de huidige werkloosheid verschilt van die van begin jaren tachtig op een aantal punten. Allereerst werd de oploop destijds in sterkere mate bepaald door de krimp van de werkgelegenheid; de daling van de netto-participatiegraad (het werkende deel van de bevolking) van 5,2%-punt in de jaren 1979-1984 was dubbel zo scherp als de verwachte 2½%-punt daling tussen 2008-2014 (figuur 2.11, rechts). Ook in verhouding tot de productiedaling was de werkgelegenheidskrimp begin jaren tachtig groter. Dit is ondermeer een verklaring voor de gunstigere ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit destijds. Daarnaast stijgt in de huidige recessie de arbeidsparticipatie, weergegeven door de bruto-participatiegraad in figuur 2.11 (rechts), terwijl deze begin jaren tachtig daalde.

Figuur 2.11 Ontleding mutatie werkloosheid in stromen (a, b, c) en verloop participatiegraden

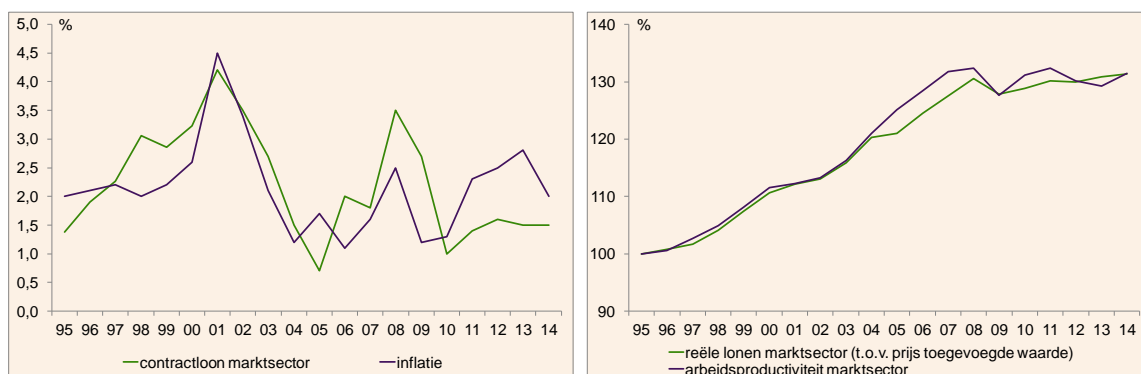
- (a) De netto-stroom met de werkzame beroepsbevolking in de linkerfiguur is berekend door het aantal werkloze baanvinders van het aantal werkverliezers af te trekken. De netto-stroom met de niet-beroepsbevolking is berekend door het aantal werkloze uittreeders af te trekken van het aantal niet-succesvolle toetreders. Bron: [Centraal Bureau voor de Statistiek](#).
- (b) Werkloosheidscijfers zijn volgens de nationale definitie, vanwege beschikbaarheid van stroomcijfers.
- (c) De werkloosheidsmutatie en de stroomcijfers zijn op verschillende wijze gecorrigeerd voor seizoenseffecten waardoor de optelsom van de stroombalken ongelijk is aan de oranje lijn.

Lonen blijven achter bij inflatie

Vooral door het overheidsbeleid is de inflatie dit jaar een fractie hoger dan in 2012. De inflatie, gemeten als de jaar-op-jaar mutatie van de consumentenprijsindex, komt dit jaar naar verwachting uit op 2¾%.²⁵ Sinds 2002 is de inflatie niet zo hoog geweest. De btw-verhoging van oktober vorig jaar is inmiddels door ondernemers nagenoeg volledig doorberekend in de consumentenprijzen (zie kader 'Btw-verhoging volledig doorberekend in consumentenprijzen'). Geschoond voor dit belastingeffect komt de inflatie in 2013 een half procentpunt lager uit dan in het jaar ervoor. Maatregelen op de woningmarkt leidden in juli tot de grootste huurstijging sinds juli 1995. Volgend jaar heeft het beleid een minder sterke opwaartse invloed. De inflatie loopt dan terug naar 2%.

De contractloonstijging in de marktsector blijft zowel dit als volgend jaar achter bij de inflatie (figuur 2.12, links). In beide jaren nemen de contractlonen in de marktsector met 1,5% toe. Dit is ongeveer gelijk aan de loonontwikkeling van de cao's die nu voor 2013 zijn afgesloten. De stijgende werkloosheid en de matige groei van de arbeidsproductiviteit hebben dit en volgend jaar een drukkend effect op de ontwikkeling van de contractlonen in de marktsector. Volgend jaar stijgen bovendien de sociale lasten van de werkgever. Hierdoor is er minder ruimte om de contractlonen te laten stijgen en ontstaat bovendien neerwaartse druk op de incidentele loonontwikkeling. Vanaf 2014 worden ontslagvergoedingen direct bij de toekenning daarvan aan de werknemer volledig belast. Dit heeft boekhoudkundig in 2014 een opwaartse invloed op de ontwikkeling van de incidentele lonen in de marktsector van 0,9%-punt. Zonder dit effect zouden de incidentele lonen in de marktsector volgend jaar naar verwachting dalen. In dat geval stijgt de reële loonvoet (loonsom per arbeidsjaar gecorrigeerd voor de prijs toegevoegde waarde) volgend jaar minder dan de arbeidsproductiviteit (figuur 2.12, rechts) waardoor de AIQ daalt.

Figuur 2.12 Negatieve reële contractloonontwikkeling door geringe arbeidsproductiviteitsgroei (a)

(a) De reële lonen in de rechterfiguur zijn gecorrigeerd voor de invloed van het beleid op de incidentele lonen in 2014.

²⁵ In de meeste publicaties van De Nederlandsche Bank wordt de zogenoemde geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp) als maatstaf voor de inflatie gebruikt. Tussen de gewone consumentenprijsindex en de geharmoniseerde prijsindex bestaan definitieverschillen, die onder andere te maken hebben met de behandeling van de toegerekende huur voor eigen woningbezit, de overheidsdiensten, de consumptiegebonden belastingen en de consumptieve bestedingen van niet-ingezetenen. Door deze verschillen neemt de geharmoniseerde prijsindex in 2014 naar verwachting met 1¾% toe, terwijl de consumentenprijsindex met 2% stijgt.

Door de bevrozing van de ambtenarensalarissen stijgen de contractlonen bij de overheid in zowel 2013 als 2014 amper. De contractlonen in de zorg volgen de ontwikkelingen in de marktsector. De incidentele lonen bij de zorg en de overheid stijgen volgend jaar met 0,3%, mede door de stijgende leeftijd en opleiding van het personeel.

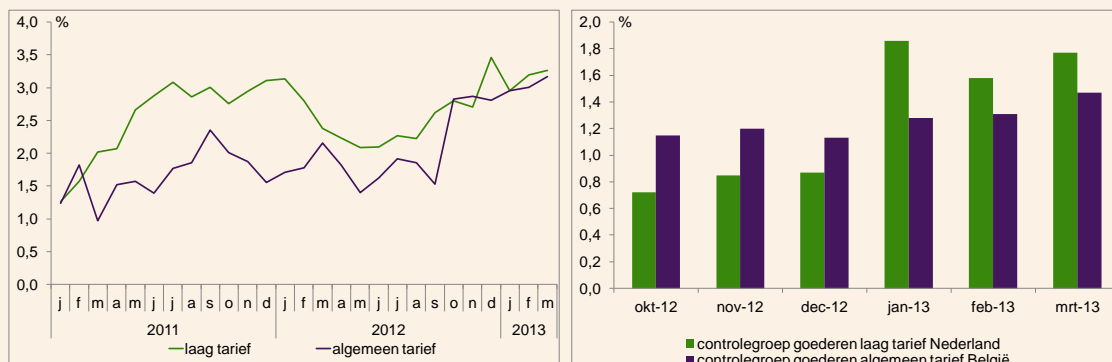
Btw-verhoging volledig doorberekend in consumentenprijzen

In oktober 2012 is het algemene tarief van de btw verhoogd van 19% naar 21%. De btw wordt afgedragen door bedrijven, die vervolgens de keuze hebben om de verhoging door te berekenen in de consumentenprijzen. Een groter deel van de lastenverhoging komt terecht bij gezinnen, naarmate de btw meer wordt doorberekend. Of ondernemers in staat zijn om de belastingverhoging door te berekenen, hangt onder andere af van de marktstructuur, de prijselasticiteit van de vraag en de stand van de conjunctuur. Bij laagconjunctuur zijn consumenten mogelijk prijsgevoeliger, waardoor het voor bedrijven minder aantrekkelijk is om de prijzen onmiddellijk te verhogen.

Door de gemiddelde prijsontwikkeling van producten in het algemene tarief te vergelijken met die in het lage tarief kan het effect van de btw-verandering op de consumentenprijzen worden geschat. De linkerfiguur laat zien dat producten die vallen onder het algemene tarief, sinds oktober meer in prijs zijn gestegen dan producten die vallen onder het lage tarief. Bij volledige doorberekening is het effect van de btw-verhoging op de prijzen $(1,21-1,19)/1,19=1,7\%$. Door het geschatte btw-effect te vergelijken met deze 1,7%, kan de mate van doorberekening worden bepaald.

In maart 2013, de laatste maand die in de analyse is meegenomen, heeft de tariefsverandering een geschat effect op de prijzen van producten in het algemene tarief van 1,8%. Om de robuustheid van de schattingen na te gaan, is het btw-effect ook geschat door de prijsontwikkeling van de producten in het algemene tarief in Nederland te vergelijken met de prijsontwikkeling van dezelfde soort producten in België. Dit geeft een wat minder groot effect van 1,5%. Statistisch verschillen beide schattingen niet van de waarde van 1,7% die bij een volledige doorberekening mag worden verwacht. Het geschatte effect neemt zeker na januari amper toe (rechterfiguur). Na hoogstens vier maanden is de btw-verhoging volledig doorberekend in de consumentenprijzen. Dit is ongeveer even snel als bij de vorige btw-verhoging in 2001. Er is geen aanwijzing dat ondernemers door de matige economische vooruitzichten in 2012 gemiddeld de btw-verhoging minder of met grotere vertraging hebben doorberekend in de prijzen. Deze uitkomsten zijn in lijn met de empirische literatuur, waarin over het algemeen eveneens wordt gevonden dat een btw-verhoging vrij snel en nagenoeg volledig wordt doorberekend (a).

Prijsontwikkeling producten Nederland (links) en geschat btw-effect (b) (rechts)

(a) IHS, 2008, The effect of VAT on price-setting behavior. In: a retrospective evaluation of elements of the EU VAT system, Chapter 8, 285-358.

(b) De figuur geeft de geschatte waarden van een dummyvariabele voor het btw-effect in een regressievergelijking. Deze variabele geeft de gemiddelde verandering weer van het verschil tussen de prijsontwikkelingen van de producten in het algemene tarief van Nederland en de producten in de controlegroep. De controlegroep zijn respectievelijk producten die vallen onder het lage tarief in Nederland (groene staven), en producten die vallen onder het algemene tarief in België (paarse staven). In een [Achtergronddocument](#) wordt dieper ingegaan op de gebruikte schattingsmethode.

Belangrijkste bijstellingen sinds de juniraming 2013

Sinds de publicatie van de juniraming²⁶ is er meer informatie bekend geworden over 2012 en de eerste helft van 2013. De belangrijkste publicaties hierover zijn de Nationale rekeningen 2012 van het CBS, hun flashraming voor het tweede kwartaal van 2013 en hun herziening van het eerste kwartaal van dit jaar. Ook heeft het 6-miljard pakket economische effecten (zie het kader in hoofdstuk 1). Dit leidt samen met een iets lagere raming voor de wereldhandel tot een neerwaartse aanpassing van de bbp-groei van ¼% in 2013 en ½% in 2014. Vooral de particuliere consumptie is lager dan in de vorige raming. Dit komt enerzijds door realisaties en anderzijds door lagere reële lonen en lagere werkgelegenheid. Daarentegen valt het saldo van uitvoer en invoer juist mee. De werkloosheid in het tweede kwartaal viel hoger uit dan in de juniraming was verondersteld. Daarnaast leidt ook de neerwaartse aanpassing van de economische groei en werkgelegenheid tot een hogere werkloosheid. Om deze twee redenen is de werkloosheid ¼% en ½% hoger in 2013 en 2014. De prijsontwikkeling is opwaarts bijgesteld, vooral vanwege hoger dan verwachte realisaties.

---

²⁶ CPB, 2013, Juniraming 2013, CPB [Policy Brief 2013/06](#)

3 Begroting en koopkracht

Het overheidstekort bedraagt naar verwachting 3,3% bbp in 2014. Dit is marginaal meer dan in 2013, waarvoor een tekort van 3,2% bbp wordt geraamd, maar een duidelijke vermindering ten opzichte van 2012, toen het tekort 4,1% bbp betrof. De tekortvermindering komt, bij een zeer zwakke economische ontwikkeling, tot stand door omvangrijke bezuinigingen en lastenverhogingen, waaronder het 6-miljard-pakket. Door de aanhoudende tekorten en door de nationalisatie van SNS REAAL loopt de overheidsschuld op tot 76% bbp eind 2014. In 2014 daalt de koopkracht voor het vijfde achtereenvolgende jaar. Voor werkenden blijft de koopkracht gelijk, maar uitkeringsgerechtigden en vooral gepensioneerden gaan erop achteruit. Werkenden hebben voordeel van de verhoging van de arbeidskorting, terwijl gepensioneerden nadeel hebben van de voor 2014 geplande kortingen.

3.1 Begroting

3.1.1 Overheidstekort

In 2014 overschrijdt het overheidstekort het Maastricht-plafond van 3% bbp (tabel 3.1). Het overheidstekort neemt naar verwachting af van 4,1% bbp in 2012 tot 3,2% bbp in 2013 en 3,3 % bbp in 2014. Deze raming is op basis van het 6-miljard-pakket van tekortreducerende maatregelen en houdt rekening met de macro-economische effecten hiervan (zie tekstkader in hoofdstuk 1).²⁷ Het 6-miljard-pakket brengt de totale tekortreducerende maatregelen in 2014 op 12 mld euro (zie figuur 3.1).²⁸ Cumulatief over de jaren 2011 tot en met 2014 bedragen de tekortreducerende maatregelen 38 mld euro.

Tabel 3.1 Kerngegevens collectieve financiën, 2009-2014

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	% bbp					
Bruto collectieve uitgaven	51,0	51,1	49,8	50,4	50,6	50,4
Collectieve lasten	38,2	38,9	38,6	39,0	39,7	40,8
Niet-belastingmiddelen	7,2	7,0	6,9	7,3	7,7	6,3
EMU-saldo	-5,6	-5,1	-4,3	-4,1	-3,2	-3,3
EMU-saldo lokale overheid	-0,6	-0,8	-0,5	-0,4	-0,4	-0,3
EMU-saldo structureel (EC-methode)	-4,1	-4,1	-3,7	-2,5	-1,5	-1,4
Robuust EMU-saldo (a)	-5,4	-5,2	-4,6	-4,0	-3,0	-2,6
EMU-schuld	60,8	63,4	65,7	71,3	75,0	76,3
Beleidsmatige lastenontwikkeling (mld euro)	-2¼	3½	¾	4¼	9¼	8½

(a) Het robuuste EMU-saldo is het structurele EMU-saldo (op basis van de EC-methode) exclusief aardgasbaten, rentebetalingen en rente- en dividendontvangsten.

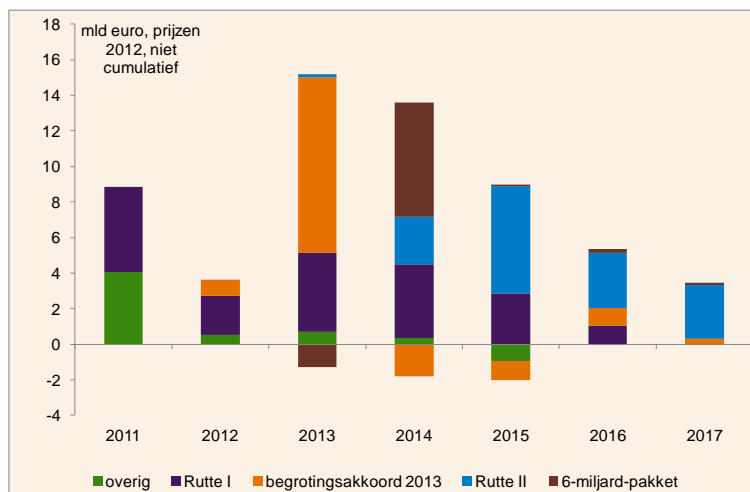
Bijzondere factoren, waarvoor wordt gecorrigeerd bij de berekening van het structurele begrotingstekort, drukken het tekort in 2013 aanzienlijk (3,1 mld euro, 0,5% bbp). Dit komt door de telecomveiling, met eenmalige opbrengsten van 3,8 mld euro. Daarentegen vergroot de nationalisatie van SNS REAAL het EMU-tekort met 0,7 mld euro.²⁹ In 2014 zijn er geen vergelijkbare bijzondere factoren. Gecorrigeerd voor deze bijzondere factoren is zowel in 2013 als in 2014 sprake van een vermindering van het feitelijke begrotingstekort, met 0,4% bbp in beide jaren.

²⁷ Ten opzichte van de tussenraming van [augustus](#) zijn ook enkele kleine technische aanpassingen en aanvullende beleidsuitgangspunten over zorgpremies meegenomen. Twee onderdelen van het doorgerekende 6-miljard-pakket (de verruiming willekeurige afschrijving van investeringen en een deel van de inhouding van de prijsbijstelling 2013) waren al in de tussenraming verwerkt.

²⁸ In de meerjarige doorrekening van het pakket in het kader in hoofdstuk 1 is het ex-ante effect van het pakket 5¼ mld euro in 2014. De maatregel met betrekking tot geneesmiddelen is niet in de doorrekening meegenomen, omdat deze meevaller al voor de zomer in de raming was verwerkt. Het ex-ante effect van eerdere begrotingsmaatregelen betreft 5 mld euro in 2014 en 33 mld euro cumulatief over de jaren 2011-2014. Zie Suyker, W., 2013, Begrotingsmaatregelen 2011-2017 MEV2014 versie, CPB Achtergronddocument, september.

²⁹ Dit betreft de kapitaalinjectie in de vastgoedbeheerorganisatie van SNS. In het *Centraal Economisch Plan 2013* en in de juniraming was nog gerekend met een negatief effect van de SNS-nationalisatie op het EMU-saldo van 3,5 mld euro. [Eind juni](#) besloot het CBS echter dat de uitgevoerde steun aan SNS geen effect heeft op het overheidstekort, omdat deze geen uitgave, maar een investering in een bedrijf is waarover door het CBS voldoende rendement wordt verwacht. Deze boekingswijze heeft Eurostat in [juli](#) voorlopig overgenomen.

Figuur 3.1 Tekortreducerende maatregelen 2011-2017 (a)

(a) 6-miljard-pakket: ex ante conform meerjarige doorrekening in kader in hoofdstuk 1.

Tabel 3.2 EMU-saldo in eurolanden, 2011-2014

	2011	2012	2013	2014	Huidige deadline onder 3%	Oorspronkelijke deadline onder 3%
België	-3,7	-3,9	-2,9	-3,1	2013	2012
Duitsland	-0,8	0,2	-0,2	0,0	-	2013
Ierland	-13,4	-7,6	-7,5	-4,3	2015	2014
Griekenland	-9,5	-10,0	-3,8	-2,6	2016	2014
Spanje	-9,4	-10,6	-6,5	-7,0	2016	2013
Frankrijk	-5,3	-4,8	-3,9	-4,2	2015	2013
Italië	-3,8	-3,0	-2,9	-2,5	-	2012
Cyprus	-6,3	-6,3	-6,5	-8,4	2016	2012
Nederland	-4,3	-4,1	-3,2	-3,3	2014	2013
Oostenrijk	-2,5	-2,5	-2,2	-1,8	2013	
Portugal	-4,4	-6,4	-5,5	-4,0	2015	2013
Slovenië	-6,4	-4,0	-5,3	-4,9	2015	2013
Slowakije	-5,1	-4,3	-3,0	-3,1	2013	
Finland	-0,8	-1,9	-1,8	-1,5	-	2011
Eurogebied	-4,2	-3,7	-2,9	-2,8		

Bron: CPB voor Nederland; voor overige landen tabel 36 in Europese Commissie, 2013, European Economic Forecast Spring 2013, [mei](#).

Het structurele EMU-saldo verbetert duidelijk in 2013, met 1,0% bbp, en nauwelijks in 2014, met 0,1%-punt (zie tabel 3.1). De Europese Raad beval een verbetering van 0,6% bbp in 2013 en 0,7% bbp in 2014 aan.³⁰ Overigens is het structurele saldo weliswaar een veel gebruikte indicator van het begrotingsbeleid, maar wel één met aanzienlijke haken en ogen (zie kader 'Structureel begrotingssaldo niet altijd een betrouwbare indicator

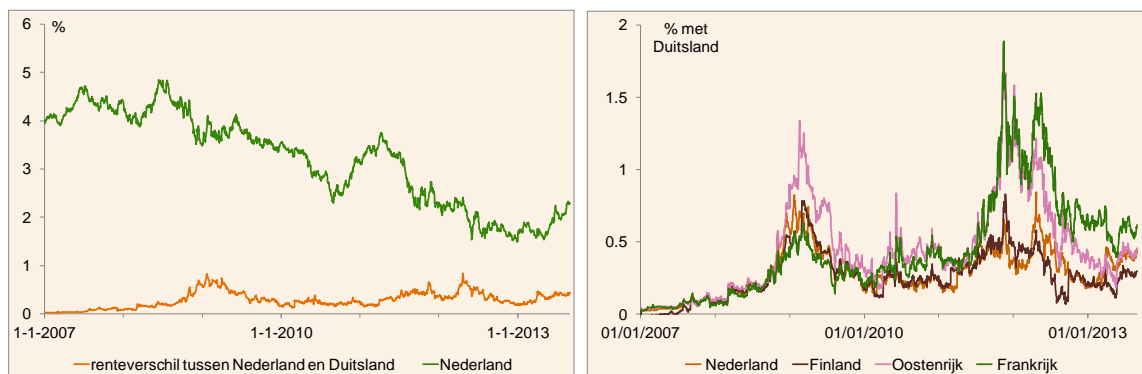
³⁰ De Europese Raad heeft aanbevolen om een feitelijk tekort te bereiken van 3,6% bbp in 2013 en 2,8% bbp in 2014, wat overeenkomt met een verbetering van het structurele saldo met respectievelijk 0,6% bbp en 0,7% bbp op basis van de geactualiseerde prognose van de Europese Commissie. In de overwegingen leidend tot de aanbevelingen, noemt de Raad aanvullende tekortreducerende maatregelen van ten minste 1% bbp. Zie Europese Raad, 2013, Excessive deficit procedure: Council extends deadlines for Spain, France, Netherlands, Poland, Portugal and Slovenia, persbericht, [21 juni](#); zie ook Europese Commissie, 2013, Aanbeveling voor een Aanbeveling van de Raad om het buitensporige overheidstekort in Nederland te verhelpen, [29 mei](#). De Europese Raad en de Europese Raad gingen nog uit van een fors negatief effect van de nationalisatie van SNS REAAL op het EMU-saldo in 2013 (zie vorige voetnoot).

begrotingsbeleid'). In zijn overwegingen noemt de Raad aanvullende tekortreducerende maatregelen van ten minste 1% bbp. Het 6-miljard-pakket is een reactie hierop.

Het Nederlandse overheidstekort ligt in 2013 en 2014 naar verwachting enigszins boven het gemiddelde van het eurogebied (tabel 3.2). Het is vergelijkbaar met dat van België, veel groter dan in Duitsland en kleiner dan in Frankrijk. De Europese Commissie publiceert een geactualiseerde raming in november en bekijkt later dit jaar of eurolanden voldoende maatregelen hebben genomen naar aanleiding van de door de Raad eerder dit jaar afgegeven aanbevelingen.

Door de aanhoudende overheidstekorten en door de nationalisatie van SNS REAAL loopt de overheidsschuld verder op, van 71,3% bbp in 2012 tot 76,3% bbp in 2014 (zie verder paragraaf 3.4). De empirische literatuur wijst erop dat overheidsschuld boven 80 à 100% bbp de rente op kan stuwen en de economische groei kan belemmeren.³¹ Dit maakt het onaannemelijk dat het Nederlandse renteververschil met Duitsland in de ramingsperiode sterk stijgt door het aanhoudende verschil in omvang van het begrotingstekort met Duitsland. Ook als we terugkijken, heeft het verschil in niveau en ontwikkeling van het tekort geen duidelijk effect gehad op het renteververschil op de kapitaalmarkt (figuur 3.2).³² In augustus was het renteververschil tussen Nederland en Duitsland gemiddeld 0,4%-punt³³; licht meer dan het verschil van 0,3%-punt gemiddeld in de jaren 2010-2012. Finland kent een wat kleiner renteververschil met Duitsland. Het renteververschil van Finland en Duitsland was 0,3%-punt in augustus, onveranderd ten opzichte van het gemiddelde verschil in de jaren 2010-2012. Voor Oostenrijk is het renteververschil met Duitsland sterk afgenomen sinds begin 2012 en bedroeg in augustus 0,4%-punt, en was daarmee dus gelijk aan het Nederlandse renteververschil. Het Franse renteververschil (0,6%-punt in augustus) is nog steeds wat groter dan het Nederlandse renteververschil met Duitsland.

Figuur 3.2 De Nederlandse rente op tienjarige overheidsobligaties in Europees perspectief

³¹ Zie Lukkezen, J. en W. Suyker, 2013, Naar een prudent niveau van de overheidsschuld, CPB Policy Brief, [2013/05](#).

Hierin komt ook naar voren dat naast de overheidsschuld ook de schuld van banken en huishoudens er toe doet wat betreft rente-ontwikkeling.

³² Overigens is de Nederlandse overheidsschuld nog steeds lager dan die van Duitsland. Zie paragraaf 2.2 in Lukkezen, J. en W. Suyker, 2013, De naakte feiten over de Nederlandse overheidsschuld, CPB Achtergronddocument, [juni](#).

³³ Markttechnische factoren kunnen een tijdelijke invloed hebben op maandcijfers.

Structureel begrotingssaldo niet altijd een betrouwbare indicator begrotingsbeleid

In Europa wordt begrotingsbeleid vaak afgemeten aan het structurele begrotingssaldo (al dan niet gecorrigeerd voor rentebetalingen). Dit is begrijpelijk omdat de indicator het overheidsbudget schoont voor de stand van de economie en incidentele factoren, en vergelijking tussen landen mogelijk maakt. Internationale instellingen (Europese Commissie, OESO en IMF) en nationale instituten, zoals het CPB, presenteren de indicator in hun reguliere ramingspublicaties. Het structurele saldo wordt berekend door het feitelijke saldo te corrigeren voor incidentele factoren en de conjuncturele component. Die component wordt bepaald door de geschatte afwijking tussen het feitelijke en het potentiële bbp (de output gap) te vermenigvuldigen met de gevoeligheid van het EMU-saldo voor mutaties van het bbp (de begrotingselasticiteit). Restrictief begrotingsbeleid wordt vaak gelijkgesteld aan een toename van het structurele saldo in de tijd (of aan een positief saldo). Een land met een grotere toename kent een restrictiever begrotingsbeleid. Uit een opwaartse (neerwaartse) bijstelling van het saldo ten opzichte van een eerdere inschatting wordt vaak geconcludeerd dat het beleid restrictiever (stimulerender) is geworden. Zulke conclusies zijn helaas niet altijd terecht en zouden wellicht tot onjuiste beleidsreacties kunnen leiden.

Onzekerheid rondom het structurele saldo kan op de eerste plaats het gevolg zijn van de wijze waarop de potentiële bbp-groei wordt berekend. Dit risico is er vooral tijdens economische crises wanneer de schatting van de potentiële groei nog meer problemen oplevert dan in normale tijden. De in Europees verband afgesproken manier van berekenen van het potentiële bbp (EC-methode) betekent dat lage economische groei in recente jaren en in de ramingsperiode een sterk negatief effect heeft op het potentiële bbp (zie tabel hieronder). Zo heeft de neerwaartse herziening door het CBS van de bbp-groei in 2012 en de neerwaartse bijstelling door het CPB van de geraamde feitelijke groei in 2013 en 2014 het niveau van het potentiële bbp cumulatief met 2¼% verlaagd. De potentiële bbp-groei in 2014 wordt nu geschat op 0,1%, in november vorig jaar was dat nog 0,8%. Onderschatting van het potentiële bbp betekent een overschatting van het structurele begrotingstekort.

Geschatte structurele EMU-saldi (in % bbp) en onderliggende reeksen

	2010	2011	2012	2013	2014
Feitelijke bbp-volumegroei					
Raming september 2013 (MEV 2014)	1,5	0,9	-1,2	-1¼	½
Raming november 2012	1,6	1,0	-½	¾	1
Potentiële bbp-volumegroei					
Raming september 2013 (MEV 2014)	0,5	0,6	0,4	-0,1	0,1
Raming november 2012	0,9	1,0	0,4	0,6	0,8
Output gap					
Raming september 2013 (MEV 2014)	-1,5	-1,1	-2,8	-3,8	-3,5
Raming november 2012	-1,9	-1,8	-2,7	-2,5	-2,2
Feitelijk EMU-saldo (%bbp)					
Raming september 2013 (MEV 2014)	-5,1	-4,3	-4,1	-3,2	-3,3
Raming november 2012	-5,1	-4,5	-3,7	-2,6	-2,7
Structureel EMU-saldo (%bbp)					
Raming september 2013 (MEV 2014)	-4,1	-3,7	-2,5	-1,5	-1,4
Raming september 2013 op basis van de november 2012 schatting van potentiële groei	-3,9	-3,2	-2,0	-0,7	-0,2
Raming november 2012	-4,1	-3,7	-2,4	-1,5	-1,9

(a) CPB, 2013, Actualisatie Nederlandse economie tot en met 2017 (verwerking Regeerakkoord), CPB Notitie, [29 november](#)

Structureel begrotingssaldo niet altijd een betrouwbare indicator begrotingsbeleid (vervolg)

Op de tweede plaats kunnen er meetfouten optreden in het structurele saldo door de gebruikte begrotingselasticiteit. Groei die ontstaat door uitvoer, levert minder belastingen op dan groei als gevolg van particuliere consumptie. Het CPB houdt hier in zijn ramingen van belastingen, en dus het EMU-saldo, rekening mee. De in Europees verband afgesproken berekeningswijze van het structurele saldo doet dit echter niet en gaat uit van gemiddelde belastingelasticiteit geschat over een lange periode (0,9 voor Nederland). Dit is een elasticiteit die momenteel echter niet wordt gehaald, doordat de consumptie nog geen bijdrage levert aan de economische groei. Deze meetfout leidt tot een nauwelijks verbeterend structureel tekort, wat niet moet worden geïnterpreteerd als aanwijzing voor het ontbreken van restrictief beleid.

Een alternatief voor het structurele saldo als indicator voor begrotingsbeleid is het ex-ante effect op het EMU-saldo van beleidsmaatregelen. Dit is de optelling van de budgettaire effecten van (voor)genomen maatregelen exclusief de budgettaire gevolgen van de macro-economische doorwerking van deze maatregelen. De Europese Commissie is hier recentelijk mee begonnen (a). Het CPB past deze aanpak al langer toe bij de doorrekening van verkiezingsprogramma's en coalitieakkoorden. Voordeel van deze methode is dat het resultaat niet afhankelijk is van de (onjuiste) inschatting van het potentiële bbp en de begrotingselasticiteit. Nadeel is dat het ex-ante effect ten opzichte van het basispad is en daardoor een onvolledig beeld geeft als dit basispad niet beleidsarm is. Bovendien is deze aanpak arbeidsintensief en internationaal moeilijk te objectiveren.

De twee methodes geven een substantieel ander beeld voor 2014. Op basis van de mutatie in het structurele EMU-saldo zou je kunnen concluderen dat het beleid nauwelijks restrictief is. Op basis van het ex-ante effect van beleid op het EMU-saldo is het beleid in 2014 echter duidelijk restrictief (12 mld euro, 2% bbp).

Bovengenoemde problemen van structurele begrotingssaldi komen helder tot uitdrukking in achtergronddocumenten van de Europese Commissie (b) maar klinken niet door in de beleidsuitlatingen van de Europese Commissie en in de aanbevelingen van de Europese Raad. Zeker bij dwingende Europese aanbevelingen over het begrotingsbeleid van lidstaten mogen de meetproblemen van deze indicator niet uit het oog worden verloren. Dan is aanvulling van een aanbeveling over het structureel saldo met een aanbeveling over de omvang van een aanvullend pakket, zoals het 6-miljard-pakket, aantrekkelijk.

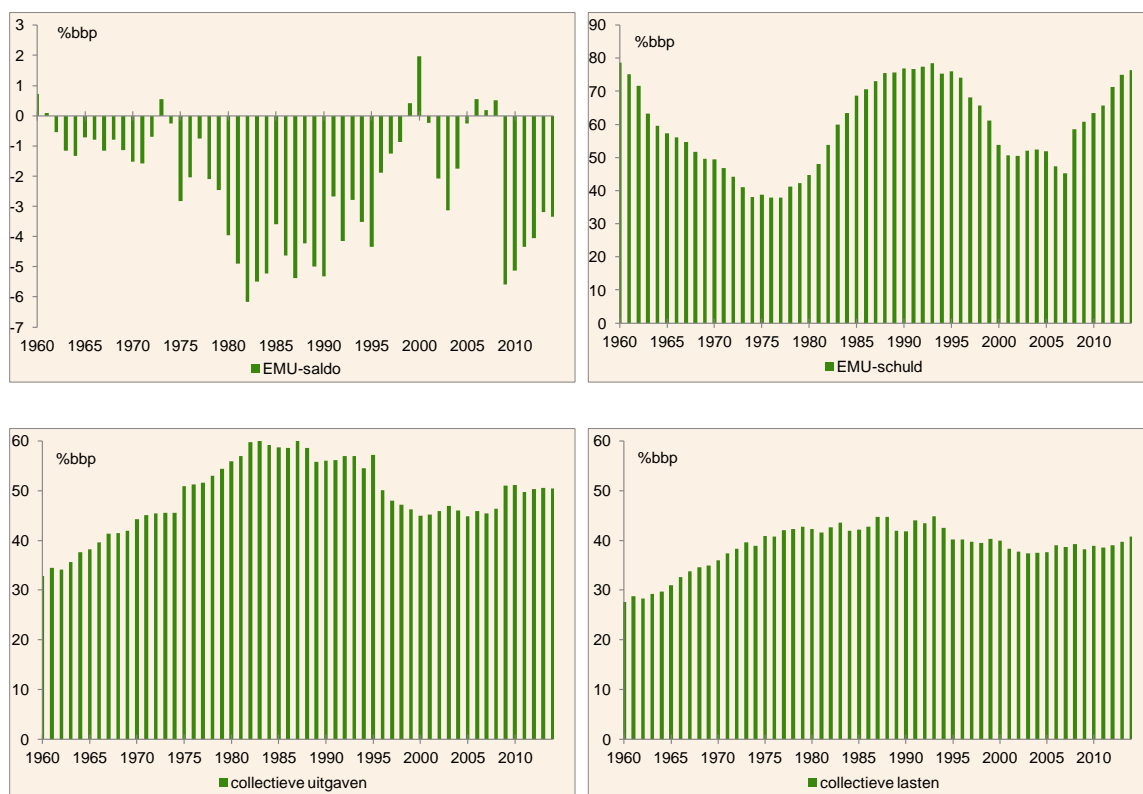
(a) Europese Commissie, 2013, Combining top-down and bottom-up approaches to assessing the fiscal stance: the discretionary fiscal effort, Box I.4 in European Economic Forecast Spring 2013, [mei](#).

(b) Bijvoorbeeld in Princen, S., G. Mourre, D. Paternoster en G. Işbasoğlu, 2013, Discretionary tax measures: pattern and impact on tax elasticities, European Economy, Economic Papers. [499](#).

3.1.2 Collectieve uitgaven

De collectieve-uitgavenquote ligt in de periode 2012-2014 iets boven de 50%. Een lichte oploep in 2013 wordt in 2014 weer tenietgedaan. Onder het per saldo vlakke verloop van de collectieve-uitgavenquote gaan echter diverse tegengestelde ontwikkelingen schuil. De reële bruto collectieve uitgaven nemen nog licht af in 2013, maar stijgen licht in 2014. De uitgaven aan zorg en sociale zekerheid lopen op met gezamenlijk ruim 1%-punt van het bbp, terwijl de quotes van met name openbaar bestuur en overdrachten aan bedrijven dalen als gevolg van bezuinigingen. De daling van de quote van openbaar bestuur komt zowel door ombuigingen op apparaatskosten, als door de nullijnen voor ambtenaren in 2013 en 2014. De rente-uitgaven in % bbp blijven gelijk. De opwaartse invloed van de toegenomen schuld op de rente-uitgaven wordt naar verwachting gecompenseerd door een lagere gemiddelde rente. De kapitaalmarktrentes stijgen weliswaar in 2014, maar herfinanciering vindt plaats tegen lagere rentevoeten dan die golden voor de geherfinancierde staatsschuld.

Figuur 3.3 Kerngegevens collectieve financiën 1960-2014

De **collectieve zorguitgaven** stijgen in 2013 als percentage van het bbp met naar verwachting 0,2%-punt naar 11%. In 2014 is de toename 0,2%-punt naar een niveau van 11,2% van het bbp. De nominale groei van de zorguitgaven is 2¼% in 2013 en 3¾% in 2014. Dit is aanzienlijk minder dan de groei van 5½% in 2012. In 2013 dalen de uitgaven in de AWBZ nominaal met ¾%. Daartegenover stijgen de uitgaven van de Zvw met 4½%. Zonder de overheveling van de revalidatiezorg van ¾ mld euro van de AWBZ naar de Zvw zou dat 2½% zijn. Een andere verklaring voor de negatieve groei in de AWBZ zijn de hogere eigen bijdragen. Deze verlagen de groei met ¾%-punt. Bij de Zvw leidt de verhoging van het eigen risico tot 350 euro per verzekerde tot 1¾% lagere uitgaven. De uitgaven aan overige zorg stijgen in 2013 met slechts 1¾% mede dankzij de besparing van ¼ mld euro door het inkomensafhankelijk maken van de Wet tegemoetkoming chronisch zieken en gehandicapten (WTCG).

In 2014 groeien de uitgaven in de AWBZ nominaal met naar verwachting 2¼% en die van de Zvw met 4½%. De matige groei bij de AWBZ komt onder andere door de beperking van het recht op pgb's, de hogere intramurale eigen betalingen en de budgetkortingen bij de intramurale zorg, begeleiding en persoonlijke verzorging. De groei van de Zvw wordt afgeremd door het afschaffen van de compensatie van het eigen risico en het matigende effect van het onlangs afgesloten zorgakkoord met ziekenhuizen, GGZ-instellingen en huisartsen. Daartegenover wordt het fonds ziekenhuisopleidingen van de overheidsbegroting overgeheveld naar de Zvw. Ondanks deze overheveling groeit de overige zorg in 2014 toch nog gestaag met 4%.

Sterke groei van de langdurige zorg in 2010-2012

De uitgaven aan langdurige zorg stegen de afgelopen jaren reëel met gemiddeld 5¼% per jaar, de indicaties voor langdurige zorg zelfs met 6¾% per jaar. Deze groei gaat ver uit boven de 1¾% groei per jaar van de relevante bevolkingsgroepen van ouderen en gehandicapten (zie onderstaande grafiek).

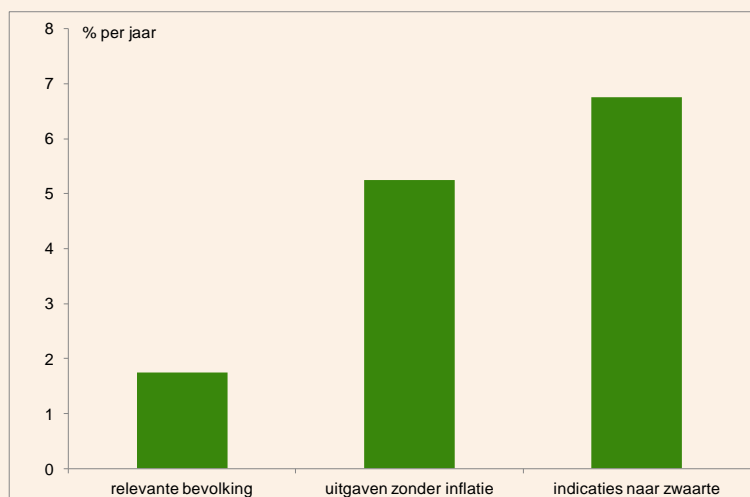
De groei van de uitgaven kan worden verklaard door de tariefsverhogingen in 2012, bedoeld om de kwaliteit van de AWBZ-zorg te verbeteren (de 'Agema-gelden'). Dat geldt niet voor de toename van het aantal indicaties en de gemiddelde zwaarte van de indicaties. Dat moet een andere oorzaak hebben, omdat de onafhankelijke indicatiestelling in beginsel alleen gebaseerd mag zijn op de objectief vastgestelde zorgbehoefte van de cliënten, niet op de beschikbaarheid van geld.

Het kan zijn dat mensen een zwaardere indicatie zijn gaan aanvragen na de inperking van de aanspraak op begeleiding in 2009. Een vroege evaluatie van het Centrum Indicatiestelling Zorg wees daar echter niet op.

Wat dan wel de oorzaken zijn, is nog niet nader onderzocht. Het lijkt erop dat vooral de veranderingen rond de bekostiging en de indicatiestelling zelf een rol spelen. Zo krijgen de individuele aanbieders van intramurale zorg vanaf 1 januari 2010 niet langer een vergoeding voor het aantal bedden in de instelling, maar voor het aantal en de zwaarte van de indicaties van de bewoners, uitgedrukt in zorgzwaartepakketten (ZZP). Elke instelling heeft er dus een financieel belang bij dat alle bewoners een, zo zwaar mogelijke, indicatie hebben. Dat zal cliënten en zorgaanbieders er toe aanzetten om sneller dan in het verleden een indicatie aan te vragen. Daar komt bij dat alle zorgaanbieders sinds begin 2010 'gemandateerd' zijn om voor bepaalde cliëntgroepen onder bepaalde voorwaarden zelf herindicaties af te geven. Het CIZ toetst de afgegeven herindicaties alleen nog steekproefsgewijs op basis van aangeleverde documenten, dus zonder zelf contact te hebben met de cliënt. Dit schept enige ruimte voor *upcoding* door de zorgaanbieders. Een vorm van aanbodgeïnduceerde vraag die we ook in de curatieve zorg tegenkomen (a).

Zolang er nog macrobudgetten zijn, zal de stijging van de indicaties zich niet onmiddellijk vertalen in hogere uitgaven. In de AWBZ zijn het de 32 regionale zorgkantoren die een overschrijding van de macrobudgetten, de regionale contracteerruimtes, moeten zien te voorkomen. Maar naarmate meer mensen op basis van hun indicatie recht hebben op zwaardere zorg, wordt het moeilijker om de budgetdiscipline te handhaven.

Groei langdurige zorg per jaar, 2010-2012

Bron: CBS, CIZ, eigen berekeningen.

(a) Douven, R., R. Mocking and I. Mosca, 2012, The Effect of Physician Fees and Density Differences on Regional Variation in Hospital Treatments, CPB Discussion Paper [208](#).

Tabel 3.3 Collectieve uitgaven, 2011-2014

	2012	2013	2014	2013	2014	2013	2014
	% bbp			volumemutatie in %		prijsmutatie in %	
Openbaar bestuur	10,6	10,2	10,0	-3¼	-1½	0	¾
Veiligheid	1,9	1,9	1,9	-½	-1½	1½	1½
Defensie	1,1	1,1	1,1	-6¼	¾	1½	1½
Infrastructuur	1,7	1,6	1,7	-5	2	1	1
Onderwijs	5,4	5,4	5,4	-¾	-½	1¼	1½
Zorg	10,8	11,0	11,2	1¼	2¼	1¼	1½
w.v. AWBZ	4,3	4,3	4,3	-1½	1½	1	½
Zvw	5,9	6,2	6,4	3¼	2¾	1½	2
overig (o.a. WMO)	0,5	0,5	0,5	½	2½	1¼	1½
Sociale zekerheid	13,0	13,7	13,8	3	2	2¼	¾
w.v. AOW/ANW	5,4	5,6	5,7	2¾	2	1¼	1¼
WW en bijstand (a)	2,3	2,7	2,6	16	-4	1¼	1¾
arbeidsongeschiktheid (a)	1,8	1,8	2,1	-¼	19¾	-1¼	2
overig (o.a. zorgtoeslag)	3,6	3,6	3,5	-3¾	-1¾	6¼	-1
Overdrachten aan bedrijven	1,8	1,6	1,5	-11¾	-2	1½	1½
Internationale samenwerking	2,1	2,2	2,1	4¼	-5¼	1½	1½
Rente	1,8	1,8	1,8	7	4¾	-6	-3¾
Bruto collectieve uitgaven	50,4	50,6	50,4	0	½	1	1
Reële bruto collectieve uitgaven				-¾	¼		
Bruto binnenlands product				-1¼	½	1½	1½
	% totale werkgelegenheid			volumemutatie in %			
Werkgelegenheid sector overheid	15,7	15,5	15,4	-2¼	-1¼		
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg	14,3	14,5	14,8	¾	1½		

(a) WW- en arbeidsongeschiktheidsuitgaven worden in 2014 beïnvloed door de budgetneutrale schuif als gevolg van de invoering 'Wet beperking ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid vangnetters'.

De **socialezekerheidsuitgaven** groeien momenteel harder dan het bbp als gevolg van oplopende werkloosheid en vergrijzing. Deze groei doet zich vooral voor in 2013. Als percentage van het bbp bedragen de uitgaven aan sociale zekerheid 13% in 2012 en nemen toe tot 13,7% in 2013 en 13,8% in 2014. Sinds 2008 is een einde gekomen aan een jarenlange daling van het percentage socialezekerheidsuitgaven sinds begin jaren tachtig. De stijging doet zich voor bij AOW, WW en bijstand. Tussen de WW-uitgaven en arbeidsongeschiktheidsuitgaven doet zich een budgetneutrale schuif voor als gevolg van de modernisering Ziektewet (zie voor verdere toelichting de beleiduitgangspunten in paragraaf 3.3).

Het aantal AOW-uitkeringen neemt toe van 2,8 mln in 2012 naar 3,0 mln in 2014. Onder invloed van een stijgende werkloze beroepsbevolking neemt het aantal werkloosheids- en bijstandsuitkeringen toe. Het WW-volume stijgt naar 340.000 uitkeringen in 2013 en 390.000 uitkeringen in 2014. (Zie ook het kader 'Waarom heeft een kleiner gedeelte werklozen een WW-uitkering?') Het aantal bijstandsuitkeringen neemt toe van 330.000 in 2012, naar 370.000 in 2013 en 410.000 in 2014.

Het volume arbeidsongeschiktheid neemt iets toe in 2013 en blijft daarna constant. Het aantal Wajong-uitkeringen neemt toe tot 195.000 in 2014, terwijl het aantal WAO/WIA-uitkeringen over de periode 2012-2014 met circa 12.000 afneemt. Het aantal personen in de WAO is al jarenlang afnemend, terwijl het aantal WIA-uitkeringen sinds de introductie in 2006 toeneemt. Sinds 2011 is de netto-uitstroom uit de WAO groter dan de netto-instroom in de WIA.

De verhouding tussen het aantal inactieven en actieven (de i/a-ratio) loopt op van 70% in 2012 tot 76% in 2014. Deze stijging wordt zowel verklaard door een toename van het aantal AOW'ers, als door een toename van het aantal werkloosheids- en bijstandsuitkeringen.

Tabel 3.4 Uitkeringsvolumes en percentage uitkeringsgerechtigden, 2012-2014

	2012	2013	2014
	duizenden		
Uitkeringsvolumes (a)			
AOW	2808	2900	2970
ANW	66	55	50
Ziektewet en Wulbz	331	300	310
Arbeidsongeschiktheid totaal	662	670	670
w.v. WAO/WIA/WAZ	483	480	475
Wajong	178	190	195
Werkloosheidsuitkering	262	340	390
WWB/IO(A)W/IOAZ	330	370	410
Totaal	4458	4635	4800
Actieven (b)	6403	6355	6310
I/a-ratio (c)	70	73	76
w.v. 65+	44	46	47
65-	26	27	29
(a) In duizenden (volledige) uitkeringsjaren. (b) Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in duizenden arbeidsjaren. (c) Percentage uitkeringsgerechtigden. Ratio van inactieven ten opzichte van actieven, in procenten.			

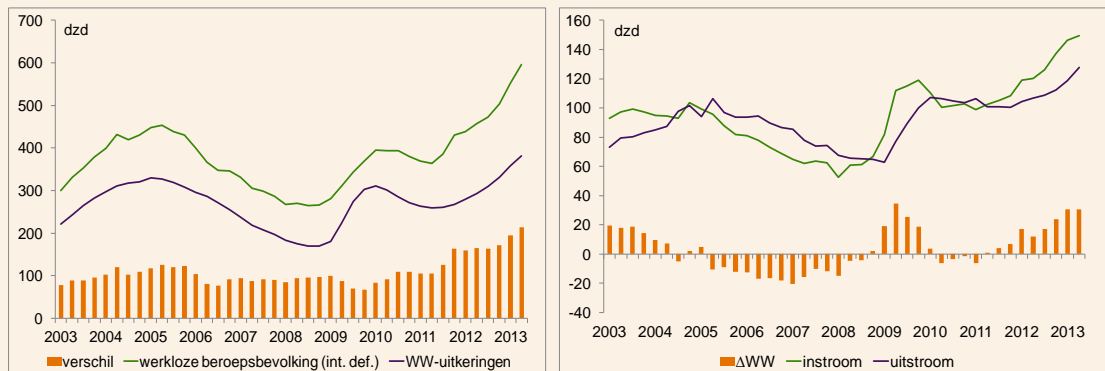
De daling van de **werkgelegenheid bij de overheid** die in 2011 werd ingezet, zet zich in de jaren 2013-2014 versneld door. In deze jaren zal zij naar verwachting met respectievelijk 2¼% en 1¼% afnemen. Deze daling wordt nauwelijks nog gecompenseerd door de stijging van de werkgelegenheid in de zorg. In de zorg neemt de werkgelegenheid naar verwachting toe met ¾% in 2013 en 1½% in 2014. Dit is beduidend minder dan in de voorgaande tien jaren.

Waarom heeft een kleiner gedeelte werklozen een WW-uitkering?

De werkloosheid loopt sinds medio 2011 weer op. Daarbij neemt ook het aantal WW-uitkeringen toe, maar deze stijging is duidelijk minder groot. Het verschil tussen het aantal werklozen en het aantal WW-uitkeringen neemt dus toe (linkerfiguur) en bedraagt op dit moment circa 215.000 personen. Hoe kan het dat een steeds groter gedeelte van de werklozen geen WW-uitkering ontvangt?

Een eerste verklaring is dat de werkloosheid oploopt door een groeiend aantal personen dat de arbeidsmarkt opstroomt zonder werk te vinden. Deze onsuccesvolle toetreders (voornamelijk schoolverlaters en herintreders) hebben over het algemeen geen WW-rechten waardoor zij wel werkloos zijn, maar geen WW ontvangen. De sterke groei van hun aantal vanaf medio 2011, weergegeven door de paarse balken in figuur 2.11 in hoofdstuk 2, valt samen met de groei van het verschil tussen werkloosheid en WW. Sinds eind 2012 wordt de oploop van de werkloosheid ook gedreven door een groeiend aantal personen dat zijn werk verliest, weergegeven door de groene balken. Baanverliezers kunnen afhankelijk van hun arbeidsverleden wel aanspraak maken op een WW-uitkering.

Verskil werkloosheid en WW (links) en in- en uitstroom WW (rechts)

Bron: CBS. Zowel de werkloze beroepsbevolking (internationale definitie) als het aantal WW-uitkeringen is gecorrigeerd voor seizoenspatronen.

Nu in recente kwartalen de werkloosheid meer gedreven wordt door ontslag, zou de WW naar verwachting relatief sterker meebewegen met de werkloosheid. Dit is echter niet het geval: het aantal werklozen zonder WW neemt nog steeds toe. De duur van de recessie speelt hierin een belangrijke rol; de aanhoudende laagconjunctuur zorgt ervoor dat meer werklozen hun volledige WW-duur benutten. Wanneer zij daarna actief op zoek blijven naar werk, blijft de werkloosheid gelijk terwijl het aantal WW-uitkeringen afneemt (a). De rechterfiguur laat zien dat de instroom in de WW sinds het derde kwartaal 2012 sterk toeneemt, evenals de ontslagwerkloosheid. De uitstroom is daarbij echter eveneens gestegen, vooral door beëindiging vanwege 'niet-werkhervatting', zoals het bereiken van de maximale WW-duur. Het aandeel WW'ers dat de maximale duur bereikt, is vanaf 2003 geleidelijk gestegen als gevolg van een verkorting van de maximale WW-duur. De aanhoudende recessie veroorzaakt een verdere stijging. Op dit moment vindt 38% van de WW'ers geen baan tijdens hun WW-duur (b). Een andere verklaring is de stijging van het aandeel baanverliezers met een flexibele arbeidsrelatie. Zij hebben doorgaans slechts beperkte WW-rechten. Werkloze zelfstandigen dragen ook bij aan het verschil tussen werkloosheid en WW, omdat ook voor hen geldt dat zij wel werkloos zijn, maar geen aanspraak maken op WW.

Is het grotere gedeelte werklozen zonder WW een structureel of een tijdelijk fenomeen? De toename van flexwerkers en zelfstandigen is een structurele verandering. De komende jaren kan het verschil tussen WW en werkloosheid verder toenemen. De arbeidsmarkt blijft dit en komend jaar namelijk ruim waardoor toetreders moeite blijven houden om snel werk te vinden en de uitstroom uit de WW voor een belangrijk deel plaatsvindt door het bereiken van de maximale WW-duur. Daar staat tegenover dat een toename van ontslagwerkloosheid het verschil minder snel zou doen toenemen.

(a) Anderzijds blijkt dat ongeveer de helft van de WW-gerechtigden in 2011 niet werkloos was. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om personen die naast hun loon een aanvullende WW-uitkering ontvangen (werkzame beroepsbevolking) of om personen die niet zoeken of (meteen) beschikbaar zijn voor werk (niet-beroepsbevolking). De absolute omvang van deze groep is echter stabiel waardoor dit geen invloed heeft gehad op het gat tussen werkloosheid en WW. Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek.

(b) UWV [Kennisverslag 2013-2](#), augustus 2013.

3.1.3 Collectieve lasten

De collectieve lasten nemen in de projectieperiode toe van 39,0% in 2012 tot 40,8% bbp in 2014. De beleidsmatige stijging van 3,0% bbp wordt deels gecompenseerd door een achterblijvende endogene ontwikkeling van de belasting- en premieontvangsten. De beleidsmatige stijging komt onder andere door de verhoging van het algemene btw-tarief naar 21% per oktober 2012, het invoeren van een verhuurdersheffing en het niet indexeren van de schijfgrenzen en de heffingskortingen in de inkomstenbelasting voor inflatie in 2013 en 2014. Deze en andere lastenstijgingen staan in meer detail beschreven in de beleidsuitgangspunten.³⁴

De endogene ontwikkeling van de loon- en inkomstenheffing blijft vooral in 2013 achter bij het bbp door de dalende werkgelegenheid. Daarnaast blijven in 2014 ook de pensioenuitkeringen achter bij de bbp-ontwikkeling. Daar staat tegenover dat de werkloosheids- en bijstandsuitkeringen sneller stijgen dan het bbp. De ontvangsten vennootschapsbelasting blijven vooral in 2013 achter bij de bbp-groei, in lijn met de dalende winstquote. De endogene ontwikkeling van de belastingen op productie en invoer blijft vooral achter bij het bbp doordat de 'belastingrijke' consumptie achterblijft bij de bbp-groei.

Tabel 3.5 Belasting- en premieontvangsten, 2012-2014

	2012	2013	2014	2013	2014	2013	2014
				beleid	endogeen		
	niveau in % bbp			mutaties in % bbp per jaar			
Loon- en inkomstenheffing	14,2	14,4	14,7	0,5	0,4	-0,2	-0,1
Premies werknemersverzekeringen	3,1	2,8	3,4	-0,3	0,6	0,0	0,0
Zvw-premies	6,1	6,2	6,0	0,2	-0,2	0,0	0,0
Vennootschapsbelasting (excl. gas)	1,7	1,8	1,9	0,2	0,1	-0,1	0,0
Belastingen op productie en invoer	11,9	12,4	12,7	1,0	0,4	-0,5	-0,1
Overige belastingen	2,1	2,1	2,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Totaal	39,0	39,7	40,8	1,6	1,4	-0,9	-0,4

3.1.4 Overheidsschuld

De overheidsschuld, uitgedrukt als percentage van het bbp, loopt naar verwachting de komende jaren verder op, van ruim 71% in 2012 naar ruim 76% in 2014 en komt daarmee steeds verder boven de Maastrichtnorm van 60% bbp te liggen. De EU-regels vereisen een geleidelijke daling naar de 60%-norm zodra de buitensporigtekortprocedure voor Nederland is beëindigd.

³⁴ Zie voor 2014 paragraaf 3.3 in deze publicatie en voor 2013 [MEV2013](#) paragraaf 3.6, [CEP2013](#) paragraaf 3.3 en paragraaf 3.3 in deze publicatie.

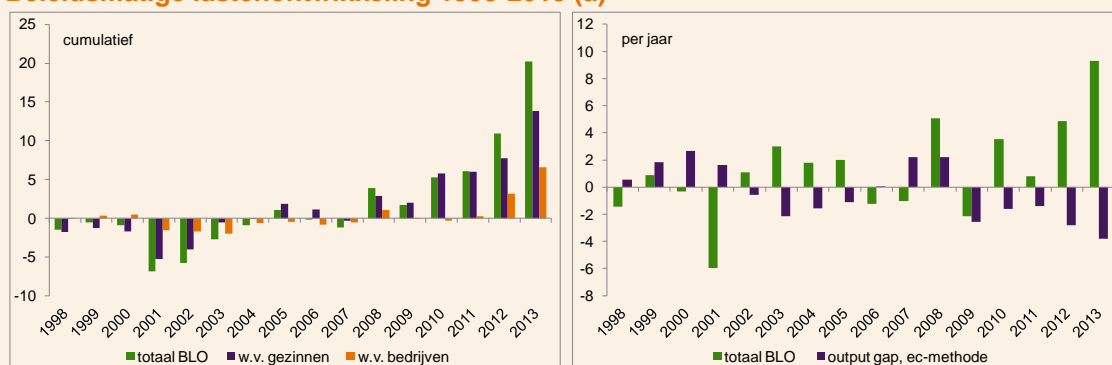
20 miljard euro lastenstijging sinds 1998

De collectieve lasten zijn van 1998 tot en met 2013 per saldo met 20¼ mld euro gestegen als gevolg van beleid, waarvan 14 mld door hogere Zvw-premies (a, b, c). Beleid bestaat uit aanpassingen van belasting- en premietarieven en beleidsmatige aanpassingen van de grondslag van belastingen en premies, waaronder aanpassing van schijfgrenzen, heffingskortingen en aftrekposten, invoering van nieuwe belastingen en afschaffen van bestaande belastingen. De beleidsmatige lastenontwikkeling is het statische budgettaire effect hiervan op EMU-basis.

In de jaren 2010 - 2013 zijn de lasten met 18½ mld euro gestegen. Alleen in 2001 was sprake van een substantiële lastenverlichting in het kader van de herziening van het belastingstelsel. Van de lastenstijging over de gehele periode komt ruim 60% in eerste instantie voor rekening van gezinnen en bijna 40% voor bedrijven; de lastenstijging voor bedrijven is geconcentreerd in de jaren 2012 en 2013.

De jaarlijkse beleidsmatige lastenontwikkeling laat een negatief verband zien met de jaarlijkse output gap in de periode 1998-2013 in de rechterfiguur. Het verband tussen de beleidsmatige lastenontwikkeling en het één jaar vertraagde EMU-saldo heeft een correlatie van -0,6. Gegeven het trendmatig begrotingsbeleid is dit verband niet voor de hand liggend. (d) Het op eerste gezicht verrassende verband komt vermoedelijk vooral doordat regeerakkoorden, waar het inkomstenkader uit voortvloeit, worden beïnvloed door de economische en budgettaire vooruitzichten. Anders gezegd: een kabinet gevormd in slechte tijden zal waarschijnlijk meer tekortreducerende maatregelen nemen. Korte regeerperiodes leiden tot minder trendmatig beleid (trendmatig begrotingsbeleid voor een periode van anderhalf jaar verschilt niet wezenlijk van begrotingsbeleid dat jaarlijks op saldo stuurt). Binnen de kabinetsperiode wordt in principe wel een trendmatig begrotingsbeleid gevoerd dat ongevoelig is voor de conjuncturele en budgettaire situatie.

Beleidsmatige lastenontwikkeling 1998-2013 (a)

(a) De linkergrafiek toont de cumulatieve lastenontwikkeling (2005 is bijvoorbeeld de cumulatieve ontwikkeling in 1998 tot en met 2005). Lasten overheid en lasten buitenland zijn verwaarloosbaar en zijn hier weggelaten. De rechtergrafiek toont de lastenmutatie per jaar.

De lastenstijging betreft vooral de Zvw-premies (14 mld euro) en hogere belastingen op productie en invoer (13½ mld euro), zoals de btw. Hiertegenover staan lastenverlichtingen bij de loon- en inkomstenheffing (- 4 mld euro) en overige belastingen op EMU-basis (-2¾ mld euro). De stijging van de Zvw-premies hangt samen met de stijgende Zvw-uitgaven in deze periode vanwege de kostendeckende premies. De beleidsmatige schuif van loon- en inkomstenheffing naar belastingen op productie en invoer is in lijn met een internationale trend van verschuiving van directe naar indirecte belastingen.(e)

(a) Zie voor een uitgebreide toelichting Stuu, K., 2013, De beleidsmatige lastenontwikkeling in Nederland 1998-2013, CPB Achtergronddocument, te verschijnen. Beleidsmatige lastenontwikkeling wordt afgekort als BLO.

(b) In lopende prijzen. In prijzen van 2013 is de lastenstijging dus groter.

(c) Hier is gecorrigeerd voor de financieringsschuif in 2006 in verband met het afschaffen van de particuliere zorgverzekeringen bij invoering van het nieuwe zorgstelsel: de Zorgverzekeringswet (Zvw). De premies van de Zvw worden volledig als collectieve lasten gezien, terwijl de particuliere zorgpremies niet als collectieve last werden aangemerkt. De BLO over de periode 1998-2013 zonder voor deze schuif te corrigeren bedraagt 28¼ mld euro.

(d) In de jaren 2003 en 2013 is bewust gekozen voor saldoverbeterende maatregelen in aanvulling op het regeerakkoord in verband met de 3% tekortnorm. Omdat het trendmatig begrotingsbeleid hier zeker niet is gevolgd zijn deze jaren niet meegenomen bij de correlaties. 2012 is wel meegenomen omdat de motie Koolmees maar een zeer beperkte lastencomponent had, zie Suyker, W., 2013, Begrotingsmaatregelen 2011-2017, CPB Achtergronddocument, [maart](#).

(e) Zie bijvoorbeeld Princen e.a, 2013, Discretionary tax measures: pattern and impact on tax elasticities, EC Economic Papers, no. [499](#).

Behalve door het aanhoudende overheidstekort wordt de overheidsschuld ook beïnvloed door financiële transacties.³⁵ De overname door de Staat van SNS REAAL leidt tot een verhoging van de overheidsschuld in 2013 met 9 mld euro (1,5% bbp), onder andere door een kapitaalinjectie en door consolidatie van de vastgoedorganisatie van de bankverzekeraar. De overige financiële transacties hebben naar verwachting een beperkt effect op de overheidsschuld. Enerzijds daalt de schuld door de aflossing van de lening aan ING (met 1¼ mld euro in zowel 2013 als 2014) en de vermindering van de *ING back-up facility* (met 1½ mld euro in 2013 en 1¼ mld euro in 2014). Anderzijds neemt de schuld toe als gevolg van EFSF-leningen aan de eurolanden Ierland, Griekenland en Portugal (met in totaal 2¼ mld euro in 2013 en ¾ mld euro in 2014). Daarnaast neemt de schuld toe als gevolg van de bijdragen aan het ESM (1¾ mld euro in 2013 en 1 mld euro in 2014).

Verder neemt de bruto overheidsschuld af doordat decentrale overheden worden verplicht hun tegoeden aan te houden bij de Nederlandse schatkist.³⁶ Dit schatkistbankieren vermindert de schuld met naar verwachting 5½ mld euro in 2013 en 2 mld euro in 2014.³⁷ De overheid streeft ernaar het schatkistbankieren voor decentrale overheden in 2013 in te voeren. Voor bestaande uitzettingen/beleggingen is een overgangsregeling getroffen.³⁸ Het volledige effect op de overheidsschuld doet zich hierdoor niet ineens voor in 2013, maar loopt nog op in de jaren daarna.

3.2 Koopkracht

Koopkrachtdaling in 2013

In 2013 daalt de mediane statische koopkracht met 1¼%. De contractloonstijging (+1½%) blijft achter bij de inflatie (+2¾%), waardoor de reële lonen met 1¼% dalen. De koopkrachtdaling is het grootst voor gepensioneerden (-2½%), omdat aanvullende pensioenen niet of nauwelijks worden geïndexeerd en soms worden gekort. Daarnaast heeft beleid in 2013 gevolgen voor de koopkracht.

Beleid in 2013 dat gunstig is voor de koopkracht:

- De Wet Uniformering Loonbegrip is in 2013 verder ingevoerd, wat per saldo zorgt voor een koopkrachtverbetering in 2013. Werkenden, middeninkomens en hoge inkomens hebben voordeel.³⁹

---

³⁵ Bij de raming van de financiële transacties is de eventuele verkoop van ABN AMRO en ASR buiten beschouwing gelaten. Zie ook de brief van minister Dijsselbloem van Financiën aan de Tweede Kamer van [23 augustus 2013](#).

³⁶ Het wetsontwerp 'Verplicht schatkistbankieren voor decentrale overheden' is in juli aangenomen in de Tweede Kamer en ligt nu ter goedkeuring bij de Eerste Kamer.

³⁷ De overheidsschuld bestaat uit de schuld van de *gehele* overheid: centrale overheid (Rijk en overige centrale overheid), decentrale overheden en sociale fondsen. Het gaat hierbij om de bruto schuld die de overheid heeft bij partijen *buiten* de overheid. Eventuele tegoeden worden hierop niet in mindering gebracht. Wanneer decentrale overheden hun tegoeden bij het Rijk aanhouden, verandert de bruto schuld van de decentrale overheden niet. De bruto schuld van het Rijk verandert daarentegen wel, omdat het Rijk minder hoeft te lenen bij partijen *buiten* de overheid (de bruto schuld van het Rijk daalt). Per saldo daalt de schuld van de overheid als geheel.

³⁸ De overgangsregeling is gepubliceerd in de Staatscourant van [4 juni 2012](#) (Nr. 11352).

³⁹ Zie ook CPB, 2013, Inkomenseffecten Wet Uniformering Loonbegrip, CPB Notitie, [21 juni](#).

- De maximale arbeidskorting is in 2013 verhoogd, wat gunstig is voor werkenden met een inkomen tot 40.000 euro.
- Het eigen risico in de zorg, de zorgtoeslag en het tarief in de eerste schijf zijn in samenhang verhoogd. Dit is per saldo gunstig voor de laagste inkomens, omdat zij overgecompenseerd worden via de zorgtoeslag.

Beleid in 2013 dat ongunstig is voor de koopkracht:

- De verhoging van de afbouw van de maximale arbeidskorting boven de 40.000 euro is ongunstig voor werkenden met een inkomen boven dit bedrag.
- Hoewel de Wet Uniformering Loonbegrip in 2013 voor veel huishoudens gunstig uitpakt voor de koopkracht, is het in 2013 ongunstig voor gepensioneerden en lage inkomens.⁴⁰
- Het niet toepassen van de tabelcorrectiefactor in 2013 is voor alle huishoudens ongunstig.
- De voortzetting van de nullijn voor ambtenaren is nadelig voor de koopkracht.
- De in 2012 gestarte afbouw van de dubbele algemene heffingskorting in het referentieminimumloon is ongunstig voor uitkeringsgerechtigden.
- De verdere beperking van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting is ongunstig voor alleenverdienerhuishoudens waarvan de niet-verdienende partner geboren is na 1962.
- De huurtoeslag is beperkt door de opslag op de normhuur, die de huurder zelf moet betalen, met 106 euro per jaar te verhogen tot 330 euro. Dit is ongunstig voor de koopkracht van huurders.
- De Mogelijkheid Koopkrachttegemoetkoming Oudere Belastingplichtigen (MKOB) en de inkomenscompensatie voor (gedeeltelijk) arbeidsongeschikten zijn per 1 juli 2013 verlaagd in anticipatie op een uitspraak van de Europese rechter die het exporteren van deze regelingen mogelijk verplicht zal stellen.
- Het eigen risico in de zorg, de zorgtoeslag en het tarief in de eerste schijf zijn in samenhang verhoogd. Dit is ongunstig voor de koopkracht, met uitzondering van de laagste inkomens.
- Huishoudens met een vermogen hoger dan het vrijgestelde bedrag in box 3 plus 80.000 euro krijgen geen zorgtoeslag meer.
- Dezelfde vermogenstoets geldt voor het kindgebonden budget. In combinatie met de beperking van de kinderopvangtoeslag en de bevroering van de kinderbijslag resulteert dit in meer koopkrachtdaling voor huishoudens met kinderen.
- De vermogensinkomensbijtelling in de AWBZ heeft voor specifieke huishoudens negatieve inkomenseffecten. Deze kan echter niet worden meegenomen in de koopkrachtberekening.⁴¹

---

⁴⁰ Zie ook CPB, 2013, Inkomenseffecten Wet Uniformering Loonbegrip, CPB Notitie, [21 juni](#).

⁴¹ Reden hiervoor is dat het CPB geen goede gegevens op persoonsniveau heeft over AWBZ-gebruik. Daarbij is de statische koopkracht voor mensen in een instelling een minder geschikte maatstaf, omdat hun 'consumptie' vrijwel los staat van hun inkomensontwikkeling.

Tabel 3.6 Koopkrachtdaling in 2013 en 2014

	2013	2014	
	mediaan koopkrachtmutatie in % (a)		omvang in % totaal (b)
Inkomensniveau (c)			
< 175% WML	-1½	-¾	42
175 - 350% WML	-1	-¾	37
350-500% WML	-1	0	14
> 500% WML	-1	-¾	7
Inkomensbron (d)			
Werkenden	-1	0	58
Uitkeringsgerechtigden	-2	-½	8
Gepensioneerden	-2½	-1½	34
Huishoudtype			
Tweeverdieners	-1¼	-¼	42
Alleenstaanden	-1¼	-¼	47
Alleenverdieners	-1½	-1½	11
Gezinssamenstelling (e)			
Met kinderen	-1¼	-¼	25
Zonder kinderen	-¾	0	41
Alle huishoudens	-1¼	-½	100

(a) Statische koopkrachtmutaties exclusief incidentele inkomensmutaties.
 (b) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2013.
 (c) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; bruto minimumloon (WML) is in 2013 ongeveer 19.100 euro.
 (d) De indeling naar inkomensbron is op basis van de meest verdienende partner.
 (e) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.

Koopkracht daalt in 2014 voor vijfde jaar op rij

In 2014 daalt de mediane koopkracht met ½% en daalt daarmee voor het vijfde jaar op rij. De koopkracht van de grootste groep huishoudens naar inkomensbron (de werkenden, zie kolom a in tabel 3.6) blijft in 2014 gelijk, terwijl de koopkracht van uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden daalt. De koopkrachtdaling van de gepensioneerden komt deels doordat aanvullende pensioenen nauwelijks worden geïndexeerd en in sommige gevallen worden gekort. De koopkrachtdalingen kunnen enigszins zijn vertekend door een aantal zorgmaatregelen waarvoor gemeentelijk beleid mogelijk deels compenseert (zie kader). Werkenden hebben te maken met een daling van het reële loon omdat de contractloonstijging (+1½%) achterblijft bij de inflatie (+2%). Deze daling wordt onder andere gecompenseerd door een stijging van de arbeidskorting, waardoor de koopkracht van werkenden in 2014 onveranderd blijft.

Beleid in 2014 dat gunstig is voor de koopkracht:

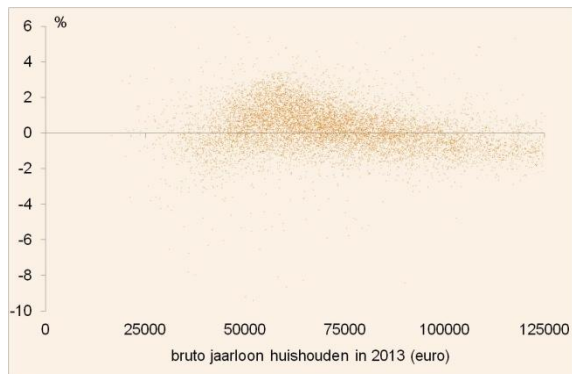
- Het maximum van de arbeidskorting wordt met 375 euro verhoogd, wat gunstig is voor de koopkracht van werkenden met lage en middeninkomens.
- Gunstig voor de koopkracht van lage inkomens is een eenmalige uitkering via gemeenten voor inkomens tot 110% van het sociale minimum. De eenmalige uitkering bedraagt 100 euro voor een paar, 70 euro voor een alleenstaande en 90 euro voor een alleenstaande ouder.
- Het maximale aftrekpercentage van de hypotheekrenteaf trek wordt vanaf 2014 met 0,5%-punt per jaar verlaagd en gecompenseerd via een verlenging van de derde schijf. Dit is gunstig voor hoge inkomens zonder hypotheek.
- De algemene heffingskorting wordt verhoogd met 100 euro. Alle huishoudens hebben hier voordeel van.

Beleid in 2014 dat ongunstig is voor de koopkracht:

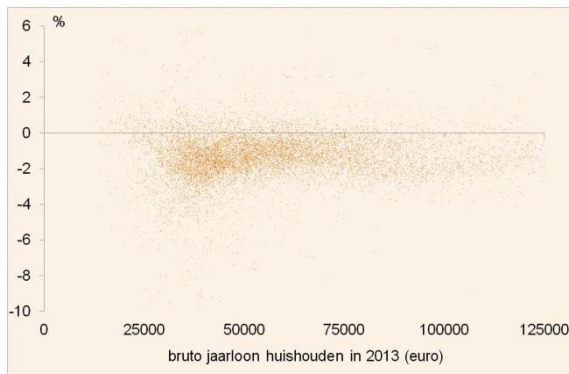
- De tabelcorrectiefactor wordt niet toegepast, wat ongunstig is voor alle huishoudens.
- De voortzetting van de nullijn voor ambtenaren is nadelig voor de koopkracht.
- De afbouw van de algemene heffingskorting in de tweede en derde schijf met 2% is vooral voor huishoudens met midden- en hoge inkomens nadelig. De afbouw is voor ouderen wat lager.
- Vanaf 2014 wordt de arbeidskorting voor de hoogste inkomens in drie jaar afgebouwd naar nul, wat ongunstig is voor deze groep werkenden.
- De afbouw van de AOW-toeslag voor jongere partners met 20% is nadelig voor de koopkracht van AOW'ers met hoge inkomens omdat de afbouw alleen geldt voor AOW'ers met een inkomen naast AOW van meer dan 50.000 euro.
- De verdere afbouw van de dubbele algemene heffingskorting in het referentieminimumloon is ongunstig voor de koopkracht van uitkeringsgerechtigden, al is de afbouw in 2014 half zo groot als in de twee voorgaande jaren.
- De verdere beperking van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting is ongunstig voor alleenverdienerhuishoudens waarvan de niet-verdienende partner geboren is na 1962.
- De verlaging van de inkomenscompensatie voor (gedeeltelijk) arbeidsongeschikten met 95 euro is ongunstig voor de koopkracht van uitkeringsgerechtigden.
- De zorgtoeslag wordt in 2014 verlaagd en het afbouwpercentage van de zorgtoeslag neemt toe. Dit is nadelig voor lage en middeninkomens.
- Het maximale aftrekpercentage van de hypotheekrenteaf trek wordt vanaf 2014 met 0,5%-punt per jaar verlaagd en gecompenseerd via een verlenging van de derde schijf. Dit is ongunstig voor huishoudens met een hoog inkomen en een hypotheek.
- De kinderbijslag voor kinderen vanaf 6 jaar wordt vanaf 2014 tot en met 2017 stapsgewijs gelijkgetrokken met die voor kinderen jonger dan 6 jaar, wat ongunstig is voor huishoudens met (oudere) kinderen. Daarnaast worden de bedragen van de kinderbijslag en het kindgebonden budget niet geïndexeerd, wat ook ongunstig is voor de koopkracht.

Figuur 3.4 Koopkrachtontwikkeling in 2014 overwegend negatief, met uitschieters naar beneden⁴²

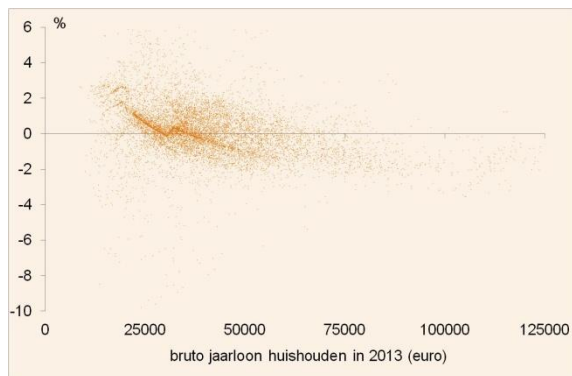
Werkende tweeverdiener

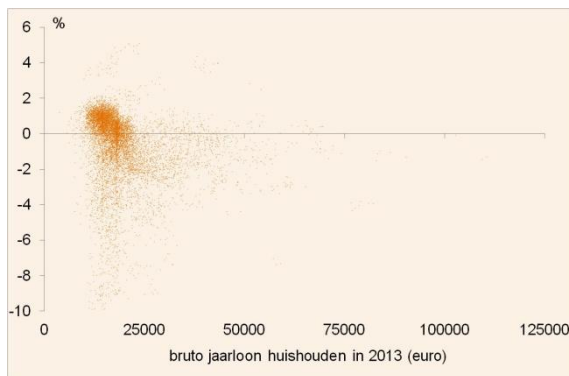
Werkende alleenverdiener

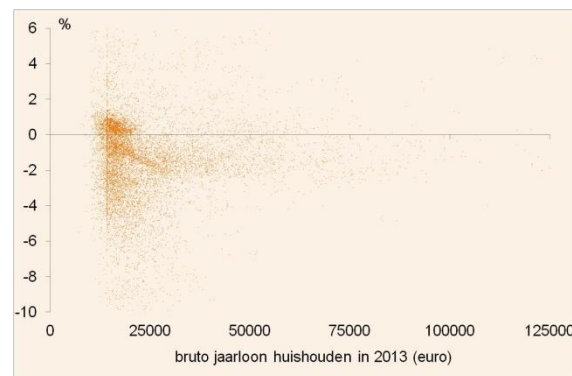
Werkende alleenstaande

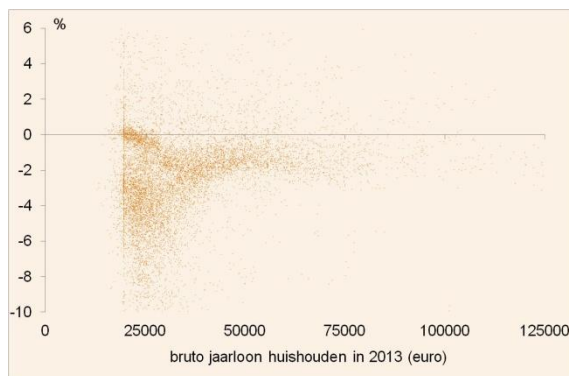
Uitkeringsgerechtigde alleenstaande

Gepensioneerde alleenstaande

Gepensioneerde tweeverdiener

⁴² Koopkracht naar huishoudtype, inkomensbron en huishoudinkomen, mutaties in %, 2014.

- Het afschaffen van de Wet Tegemoetkoming Chronisch Zieken en Gehandicapten (WTCCG), de Compensatie Eigen Risico (CER) en de fiscale aftrek specifieke zorgkosten en de overheveling van een deel van dit budget naar gemeenten is vooral ongunstig voor de koopkracht van gepensioneerden en uitkeringsgerechtigden omdat veel chronisch zieken en gehandicapten gepensioneerd of uitkeringsgerechtigd zijn. Deze maatregel geeft een grote spreiding in de koopkrachtmutaties van gepensioneerden en uitkeringsgerechtigden (zie figuur 3.4) Het effect kan enigszins vertekend zijn omdat gemeentelijk beleid mogelijk deels compenseert (zie kader).

Koopkrachteffecten van zorgmaatregelen

In 2014 worden de Wet Tegemoetkoming Chronisch Zieken en Gehandicapten (WTCCG), de Compensatie Eigen Risico (CER) en de fiscale aftrek specifieke zorgkosten afgeschaft. Voor een aantal huishoudens heeft dit ingrijpende gevolgen voor de gerapporteerde koopkracht. Afhankelijk van gemeentelijk beleid kunnen de berekende koopkrachteffecten naar beneden zijn vertekend.

In het Regeerakkoord 2012 is besloten de WTCCG, CER en de fiscale aftrek specifieke zorgkosten af te schaffen en de financiële ondersteuning van chronisch zieken en gehandicapten te decentraliseren. Het budget van de WTCCG, CER en de fiscale aftrek specifieke zorgkosten wordt ongeveer met de helft verkleind en overgeheveld naar gemeenten. Bij de koopkrachtberekening voor het Regeerakkoord en het *Centraal Economisch Plan 2013* is verondersteld dat gemeenten de regelingen op dezelfde wijze voortzetten en dat chronisch zieken en gehandicapten - als gevolg van de budgetkorting - de helft krijgen van wat ze eerst kregen. In tegenstelling tot in het Regeerakkoord 2012 wordt in de beleidsuitgangspunten voor de *Macro Economische Verkenning 2014* expliciet aangegeven dat de middelen niet geoormerkt naar gemeenten gaan. Gemeenten mogen dus zelf beslissen of en waarvoor ze de middelen inzetten en dit kan ook per gemeente verschillen. Eventuele gemeentelijke voortzetting van de regelingen nemen we dan ook niet mee in de koopkrachtberekening van de *MEV*.

Hoewel het koopkrachteffect van het afschaffen van de WTCCG, CER en de fiscale aftrek specifieke zorgkosten voor alle huishoudens gezamenlijk relatief klein is (-¼%-punt in 2014), kan het effect voor individuele huishoudens flink oplopen. Omdat gepensioneerden met lage inkomens en uitkeringsgerechtigden relatief veel gebruik maken van de regelingen, zijn bij deze groepen de sterkste dalingen in de koopkracht te zien (figuur 3.4). De koopkrachtdalingen kunnen echter enigszins zijn vertekend, omdat gemeentelijk beleid mogelijk deels compenseert.

3.3 Beleidsuitgangspunten

Bijstelling beleidsuitgangspunten 2013

De beleidsuitgangspunten voor 2013 zijn sinds het *Centraal Economisch Plan 2013* (CEP) gewijzigd door maatregelen in het 6-miljard-pakket (verlaging AOF-premies en verruiming willekeurige afschrijving van investeringen) en door het inhouden van de prijsbijstelling. Het inhouden van de prijsbijstelling (¾ mld euro) leidt tot ombuigingen bij onder meer onderwijs (¼ mld euro) en infrastructuur (¼ mld euro).

Naast wijzigingen door het 6-miljard-pakket is er een beperkte aanpassing van de beleidsuitgangspunten bij de zorg. Het positieve effect van de pgb-maatregel in de AWBZ blijkt groter dan verwacht. Extra gebruik van zorg in natura als gevolg van de pgb-maatregel blijkt namelijk kleiner dan verwacht. De uitgaven aan zorg in natura dalen hierdoor met 0,1 mld euro.

De beleidsmatige lastenontwikkeling (BLO) is per saldo 2½ mld euro neerwaarts bijgesteld ten opzichte van het *Centraal Economisch Plan 2013*. Dit komt door twee maatregelen uit het 6-miljard-pakket: het incidenteel verlagen van de AOF-premies (-1¼ mld euro) en het mogelijk maken om investeringen gedaan in de tweede helft van 2013 voor 50% willekeurig te kunnen afschrijven (-¼ mld euro). Door deze laatste maatregel zullen bedrijven in 2013 meer kunnen afschrijven ten laste van hun belaste winst.⁴³

Beleidsuitgangspunten 2014

De stijging van de netto uitgaven op de Rijksbegroting in enge zin wordt gedempt door de oploep van de netto bezuinigingen op diverse posten als gevolg van het Regeer- en Gedoogakkoord Rutte-Verhagen, het Begrotingsakkoord 2013, het Regeerakkoord Rutte-Asscher en het 6-miljard-pakket. Het 6-miljard-pakket heeft met name een dempende werking door de nullijn⁴⁴ voor ambtenaren (een ombuiging van ¾ mld euro)⁴⁵ en de tijdelijke verlaging van de uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking (¼ mld euro). Dat de tranche 2013 van de prijsbijstelling ook in 2014 wordt ingehouden in het 6-miljard-pakket, beperkt de stijging van de uitgaven ten opzichte van 2013 niet. Dit komt doordat de ombuiging in 2013 en 2014 even groot is. De uitgaven zouden alleen verder worden beperkt in 2014 wanneer er een oploep zou zijn in de hoogte van de ombuiging. Verder wordt een ramingsmeevaller (¼ mld euro lagere uitgaven) bij onderwijs ingezet voor een investering in onderwijs ter hoogte van hetzelfde bedrag.

In de zorg wordt in 2014 per saldo 1½ mld euro omgebogen. In de langdurige zorg wordt dit nagenoeg helemaal gerealiseerd door budgetkortingen van in totaal ½ mld euro. In de curatieve zorg wordt gerekend met een besparing van iets meer dan een ½ mld euro uit hoofde van de akkoorden die de minister van VWS sloot met ziekenhuizen, GGZ-instellingen en huisartsen. Het vervallen van de regeling voor de compensatie van het eigen risico (CER) bespaart bijna ¼ mld euro (zie ook het tekstkader 'Koopkrachteffecten van zorgmaatregelen').

Als gevolg van de invoering Wet beperking ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid vangnetters worden per 2014 de uitgaven Ziektewet (in geval van ziekte van flexwerkers, tijdens zwangerschap, of voor mensen met een no-risk-polis), WAZO (diverse vormen van verlof rondom zwangerschap, bevalling of zorgverlof) en vangnet-WGA (arbeidsongeschiktheid van flexwerkers) verschoven naar de arbeidsongeschiktheidsfondsen (AOF en WHK). Tot 2014 maken deze uitgaven deel uit van de WW-fondsen AWF, Sfn en UFO.

---

⁴³ Tot slot komt de BLO lager uit vooral als gevolg van definitiewijzigingen: het beperken van premiekortingen met ½ mld euro is niet meegerekend als BLO, maar als niet-EMU-relevante lastenverzwaring. Met deze definitiewijziging sluit de BLO beter aan op de definitie van belasting- en premieontvangsten in de Nationale rekeningen.

⁴⁴ De maatregel betreft de beperking van de loonruimte van de overheid door het inhouden van de contractloonontwikkeling. Het kabinet geeft aan dat uitruil tussen versobering secundaire arbeidsvoorwaarden en contractloonsijging tot de mogelijkheden behoort (loonsombenadering). Het CPB heeft een dergelijke uitruil, die afhangt van overleg tussen werkgevers en werknemers, niet ingeboekt.

⁴⁵ Dit is inclusief het effect van alle voorgestelde maatregelen uit het 6-miljard-pakket op de sociale werkgeverslasten en daarmee, conform de referentiesystematiek, de loonruimte van de overheid en de loonbijstelling en inclusief de doorwerking op het gemeente- en provinciefonds via de 'trap-op-trap-af'-systematiek.

Als gevolg van het Sociaal akkoord gaan diverse beleidsmaatregelen op een later moment dan 2014 in. Het betreft de invoering van de Participatiewet en het beperken van de IOAW.

De AO-tegemoetkoming wordt in 2014 verlaagd van 342 euro naar 247 euro netto per jaar. Dit is een bezuiniging van 0,1 mld euro.

Tabel 3.7 Beleidsmatige lastenontwikkeling 2012-2014

	2012	2013	2014
	mld euro		
Totaal BLO, belastingen en premies	4 ¾	9 ¼	8 ½
w.v. bedrijven	1 ¾	6 ¼	2 ¼
gezinnen	3	3 ½	5 ¾
overheid	¼	- ¼	½
buitenland	0	0	0
Niet-EMU-relevante lastenontwikkeling	¾	¼	-1

De EMU-relevante lasten worden in 2014 verzaamd met 8½ mld euro, waarvan 3 mld euro als gevolg van maatregelen in het 6-miljard-pakket die in 2014 ingaan en 1½ mld euro als gevolg van het vervallen van de eenmalige lastenverlichting (AOF-premie) in 2013. Het pakket⁴⁶ houdt in dat de incidentele verlaging van de AOF-premies in 2013 wegvalt (1¼ mld euro), de schijfgrenzen en heffingskortingen niet voor inflatie worden geïndexeerd (1 mld euro) en afschaffing van de stamrechtvrijstelling.⁴⁷ De stamrechtvrijstelling wordt per 1 januari 2014 afgeschaft voor nieuwe gevallen (¾ mld euro) en de beperkingen voor opnemen van bestaande stamrechttegoeden vervallen in combinatie met een 20% belastingvrijstelling wanneer het volledige tegoed in 2014 wordt opgenomen (1¼ mld euro). De opbrengst van 1¼ mld euro bij bestaande gevallen komt volledig door het verwachte gedragseffect dat deelnemers, mede door de 20% belastingvrijstelling, hun tegoeden eerder opnemen en hierover belasting betalen.⁴⁸ Dit betreft het naar voren halen van belastingontvangsten, zie ook de tekstpassage over niet-EMU-relevante lastenontwikkeling. De omvang van dit gedragseffect is moeilijk te voorspellen, daarom is ook de raming van deze opbrengst onzeker.

Afgezien van het 6-miljard-pakket worden de volgende EMU-relevante lastenmaatregelen genomen in 2014. De lasten stijgen vooral voor bedrijven, door verhoging van de AOF/WHK-premies (1¾ mld euro), de verhoging van de verhuurdersheffing (1¼ mld euro), de verhoging van WW-premies (¾ mld euro) en de resolutieheffing voor banken in verband met de nationalisatie van SNS REAAL (1 mld euro).

⁴⁶Verdere maatregelen uit het pakket worden besproken als onderdeel van resterende (horizontale) tekst over de lastenontwikkeling in 2014. Dit zijn vooral de verhoging van de arbeidskorting met 250 euro in 2014 (-¾ mld euro), het eenmalig verlengen van de eenmalige werkgeversheffing van 16% voor inkomens boven de 150.000 euro (½ mld euro), het inhouden van de lastenveloppen bedrijfsleven die technisch verwerkt waren als het verlagen van de energiebelasting voor bedrijven en het verlagen van de AOF-premie voor bedrijven (totaal ½ mld euro). Daarnaast bevat het pakket het afschaffen van de integratieheffing in de btw en een budgettair-neutraal koopkrachtpakket.

⁴⁷ Voor BV's, bankspaar- en verzekeringsproducten.

⁴⁸ Relevant voor de keuze om tegoeden eerder op te nemen zijn vooral de 20% belastingvrijstelling, het verschil tussen het marginale tarief bij vervroegde uitbetaling en het (gemiddelde) marginale tarief bij uitbetaling in termijnen en het voordeel van de box3-vrijstelling dat verloren gaat bij vervroegde uitbetaling.

Voorts wordt de algemene heffingskorting inkomensafhankelijk gemaakt door deze af te bouwen binnen de tweede en derde schijf (1¼ mld euro), lopen de voordelen van de aangepaste verliesverrekening⁴⁹ over verliezen in 2011 en willekeurig afschrijven over investeringen in voorgaande jaren af (¾ mld euro), wordt het Witteveenkader beperkt⁵⁰ door de verhoging van de pensioenrichtleeftijd naar 67 jaar⁵¹ (½ mld euro) en de verlaging van het opbouwpercentage met 0,1% (¼ mld euro), wordt de accijns op diesel met 3 ct/l en lpg met 7 ct/l verhoogd (¼ mld euro), wordt de accijns op bier, wijn, overige alcoholische dranken en frisdrank verhoogd (¼ mld euro), wordt de mrb-vrijstelling voor oldtimers afgeschaft (¼ mld euro), loopt het verlaagde btw-tarief voor renovatie per 1 maart 2014 af (¼ mld euro) en wordt de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting verder afgebouwd (¼ mld euro). Andere maatregelen zoals verhoging van de SDE+heffing, de ETS-heffing en verhoging van de assurantiebelasting per 1 maart 2013 leiden tot een verdere lastenverzwaring (¼ mld euro).⁵²

De lasten worden vooral verminderd door het per saldo verhogen van de arbeidskorting (-2 mld euro) en door lagere Zvw-premies (-1¼ mld euro).

In 2014 nemen de Zvw-uitgaven toe met 1½ mld euro ten opzichte van 2013. Daartegenover daalt het bedrag dat nodig is om het vermogen van het Zvw-fonds naar het gewenste niveau te brengen, en wel met 2 mld euro. De overige uitgaven en inkomsten die van belang zijn voor de hoogte van de premies, veranderen weinig. In totaal moeten de Zvw-premies in 2014 41¾ mld euro opbrengen; een daling van ½ mld euro ten opzichte van 2013. De grondslag stijgt waardoor de Zvw-premieontvangsten endogeen met ½ mld euro toenemen. Hierdoor kan het tarief voor de inkomensafhankelijke bijdrage worden verlaagd met 0,25% naar 7,5%. Dit is een lastenverlichting van ¾ mld euro. De nominale premie gaat in 2014 met 16 euro omlaag naar 1234 euro. In reële termen is dit een daling van 36 euro. De lastenverlichting hiervan voor de burgers bedraagt ½ mld euro.

Voorts levert het afschaffen van de levensloopregeling, inclusief het versneld afschaffen van de overgangsregeling levensloop, in 2014 minder geld op dan in 2013 (-½ mld euro), wordt het maximale bedrag van de algemene heffingskorting verhoogd (-½ mld euro) en wordt de PBO-heffing afgeschaft (-¼ mld euro).

Vanaf 2014 wordt het maximale tarief waartegen hypotheekrente kan worden afgetrokken, verlaagd met 0,5%-punt per jaar; het budgettaire effect is in 2014 nog zeer beperkt. De opbrengst wordt teruggegeven door de bovengrens van de derde schijf te verhogen.

---

⁴⁹ Zie *Macro Economische Verkenning 2010*, p.88 voor beschrijving van een soortgelijke maatregel voor 2009 en 2010.

⁵⁰ De koppeling van de pensioenleeftijd aan de levensverwachting na 2014 leidt niet tot extra inkomsten in deze kabinetsperiode.

⁵¹ Naast het neerwaartse effect van deze beperking van het Witteveenkader heeft (anticipatie op) het nieuwe financieel toetsingskader (FTK) in 2015 een opwaarts effect op de pensioenpremies in 2014. Deze twee effecten vallen ongeveer tegen elkaar weg in 2014, 2015 en 2016. De effecten van het nieuwe FTK voor pensioenen worden bij de bepaling van de beleidsmatige lastenontwikkeling als een endogene aanpassing gezien.

⁵² Het afschaffen van de fiscale aftrek specifieke ziektekosten in 2014 heeft pas in 2015 substantiële budgettaire effecten en is daarom niet meegenomen in de lastenontwikkeling van 2014.

De niet-EMU-relevante lasten dalen met 1¼ mld euro. Dit komt vooral door het versneld opnemen van bestaande stamrechttegoeden (-1¼ mld euro). De opbrengsten in 2014 zijn 1¼ mld euro hoger, maar over de gehele levensduur zullen de lasten waarschijnlijk beperkt lager uitvallen. Daarnaast worden de niet-EMU-lasten beïnvloed door correctie voor de intertemporele effecten van het beperken van het Witteveen kader (-¼ mld euro), het afschaffen van de stamrechtvrijstelling voor nieuwe gevallen (-½ mld euro) en het afschaffen van de levensloopregeling, inclusief het versneld afschaffen van de overgangsregeling levensloop (¼ mld euro). De lastenverzwaring op EMU-basis door het beperken van het Witteveen kader en de afschaffing van de stamrechtvrijstelling voor nieuwe gevallen is deels een tijdelijk effect. De lagere aftrekbare pensioenpremies leiden op korte termijn tot een stijging van de belastingopbrengsten. Op de lange termijn staan daar echter lagere belastingopbrengsten tegenover, doordat ook de belastbare pensioenuitkeringen afnemen. Voor het versneld afschaffen van de overgangsregeling levensloopregeling geldt het omgekeerde. Na correctie van de EMU-relevante lasten voor intertemporele schuiven resulteert de lastenontwikkeling zoals die over de gehele levensduur wordt ervaren.

Daartegenover staat de stijging van de eigen betalingen door het wegvallen van de compensatie eigen risico voor chronisch zieken en gehandicapten (¼ mld euro). Chronisch zieken en gehandicapten worden voortaan mogelijk deels op een andere manier gecompenseerd uit de WMO. Deze uitgaven worden gefinancierd uit de begroting. Ook het afschaffen van de afdrachtsvermindering voor onderwijs wordt gezien als een niet-EMU-relevante lastenverzwaring voor bedrijven (½ mld euro).⁵³

Aanpassingen beleidsuitgangspunten 2015-2017 als gevolg van 6-miljard-pakket

Hoewel een nullijn vanwege latere inhaal alleen tijdelijk een besparing oplevert, vindt de inhaal van de nullijn van 2014 naar verwachting nog niet in de periode 2015-2017 plaats.⁵⁴ De netto uitgaven op de Rijksbegroting in enge zin blijven hierdoor ook in de periode 2015-2017 op een ¾ mld euro lager niveau dan zonder het 6-miljard-pakket.

Onderdeel van het 6-miljard-pakket is dat de tranche 2013 van de prijsbijstelling structureel, dus ook in 2015-2017 wordt ingehouden. Deze inhouding (een ombuiging van ¾ mld euro) betekent dus ook voor de periode 2015-2017 dat de uitgaven aan onder meer onderwijs (¼ mld euro) en infrastructuur (¼ mld euro) lager liggen dan zonder het 6-miljard-pakket.

---

⁵³ Deze maatregel heeft wel effect op het EMU-saldo. De afdrachtsvermindering onderwijs wordt binnen de Nationale rekeningen echter als een uitgave gezien, daarom staat het hier bij de niet-EMU-relevante lasten. In plaats hiervan komt een subsidie op de OCW-begroting van 0,2 mld euro.

⁵⁴ Een nullijn levert alleen tijdelijk een besparing op. De redenering is dat er een inhaaleffect zal optreden, omdat de arbeidsmarkt een markt is, waar lonen als gevolg van vraag en aanbod tot stand komen. Er zijn geen aanwijzingen dat ambtenarsalarissen op dit moment structureel hoger zijn dan die in de markt. Ervaringen uit het verleden leren dat het eenzijdig verlagen van ambtenarsalarissen ten opzichte van de markt na verloop van enkele jaren volledig ongedaan wordt gemaakt. Hierdoor blijven ambtenarsalarissen niet structureel achter bij de loonontwikkeling in de marktsector. Zie CPB, *Keuzes in Kaart 2013-2017: Een analyse van tien verkiezingsprogramma's*, bijlage 14.2, [2012](#). Zie ook CPB, *Wat levert de nullijn voor de ambtenaren in 2011 op?*, kader in *Centraal Economisch Plan 2012*, [maart](#). Vanwege de langjarige nullijn - en dus een grote gecumuleerde achterstand - ten opzichte van de marktsector - wordt gerekend met een langere inhaalperiode. Daardoor vindt een deel van de inhaal van de meerjarige nullijn pas na 2017 plaats.

Ook in de periode 2015-2017 wordt een ramingsmeevaller ($\frac{1}{4}$ mld euro lagere uitgaven) bij onderwijs ingezet voor een investering in onderwijs ter hoogte van hetzelfde bedrag.

De tijdelijke beperking van de uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking in 2014 en 2015 wordt volledig gecompenseerd door toenames in 2016 en 2017. Hetzelfde geldt voor de ombuiging op natuur in 2014 en 2015.

Vanaf 2015 wordt gefaseerd een huishoudenstoelag ingevoerd, waarin meerdere regelingen worden samengevoegd. In 2015 wordt de Mogelijkheid Koopkrachttegemoetkoming Oudere Belastingplichtigen (MKOB) afgeschaft. In dat jaar wordt een kop op de zorgtoelag voor ouderen geïntroduceerd waarin het budget van de fiscale ouderenkortingen wordt opgenomen. Deze kop wordt afhankelijk van de AOW-opbouw. De vermogenstoets die vanaf 2013 geldt voor de zorgtoelag, waarbij het recht op zorgtoelag vervalt voor huishoudens met een vermogen van meer dan 80.000 euro boven de vrijstelling in box 3, wordt omgezet in een gestaffelde vermogenstoets. Deze vermogenstoets geldt ook voor de kop op de zorgtoelag.

Aanpassingen beleidsuitgangspunten 2015-2017 voor de lastenontwikkeling

- Het afschaffen van de stamrechtvrijstelling voor nieuwe gevallen heeft in de jaren 2015-2017 naar verwachting vergelijkbare budgettaire effecten als in 2014; dit leidt daarom niet tot noemenswaardige lastenontwikkelingen.
- Het vervallen van de beperkingen voor het opnemen van bestaande stamrechttegoeden in combinatie met een 20% belastingvrijstelling heeft naar verwachting geen substantiële budgettaire effecten in 2015-2017; dit is een lastenverlichting van $1\frac{1}{4}$ mld euro in 2015 ten opzichte van 2014.
- De werkgeversheffing van 16% voor inkomens boven de 150.000 euro vervalt per 2015.
- De zelfstandigenaftrek wordt per 2015 minder beperkt ($-\frac{1}{4}$ mld euro) in het kader van stappen richting de winstbox dan eerder werd aangenomen.
- In 2015 worden de fiscale ouderenkortingen afgeschaft ($+\frac{1}{4}$ mld euro) en vervangen door een kop op de zorgtoelag.
- Ter compensatie van het niet-doorgaan van het inkomensafhankelijk maken van het eigen risico in de Zvw wordt in 2015 de algemene heffingskorting volledig afgebouwd in de vierde schijf ($+\frac{1}{2}$ mld euro).
- De maatregel tot willekeurig afschrijven van investeringen gedaan in de tweede helft van 2013 leidt tot iets hogere belastingontvangsten in 2015 en verder. Dit is een beperkte lastenverzwaring in 2015.
- De kolenbelasting wordt per 2016 afgeschaft ($-\frac{1}{4}$ mld euro). Dit wordt gecompenseerd door hogere tarieven van de energiebelasting voor bedrijven en gezinnen ($\frac{1}{4}$ mld euro), zodat dit per saldo budgettair-neutraal is.

De akkoorden voor curatieve zorg

Op 16 juli heeft de minister van VWS drie akkoorden gesloten met organisaties die betrokken zijn bij respectievelijk de medisch-specialistische zorg, de GGZ en de huisartsenzorg (a). Kern is een verdere inperking van de volumegroei in deze sectoren, tot 1½% in 2014 en tot 1% in 2015-2017. Om ruimte te bieden aan substitutie naar de eerste lijn, wordt de groei van de huisartsenzorg slechts ingeperkt tot 2½%. De beoogde besparing is ¼ mld euro in 2014, oplopend tot 1 mld euro in 2017.

De besparing wordt bereikt doordat alle betrokkenen 'het goede' gaan doen, zoals het bestrijden van praktijkvariatie, alleen nog zuinige en zinnige zorg verlenen, en dergelijke. Ter ondersteuning worden ook nieuwe activiteiten ontplooid. Zo wordt ingezet op het beter faciliteren van eHealth. Voorts wordt het bekostigingssysteem van huisartsen op 1 januari 2015 aangepast. De akkoorden bevatten een 'extra slot op de deur': mochten de inspanningen van betrokkenen onvoldoende besparingen genereren, dan zal de minister het macrokostenbeheersingsinstrument (MBI) inzetten ten einde de uitgaven alsnog onder het beoogde plafond te houden.

Het CPB boekt de besparing van 1 mld euro uit hoofde van de zorgakkoorden in als een taakstellende ombuiging. Weliswaar scheppen de akkoorden mogelijk een klimaat waarin 'zuinige zorg' niet meer taboe is, en in dat klimaat kunnen met name de zorgverzekeraars beter hun taak vervullen. Maar anderzijds bevatten de akkoorden nauwelijks concrete maatregelen en is geen rekening gehouden met averechtse effecten (zoals: aanbodgeïnduceerde vraag door individuele zorgaanbieders) die, zeker in de zorg, vaak optreden. Het feit dat er zorgakkoorden gesloten zijn, maakt het voor het CPB, anders dan bij doorrekening van verkiezingsprogramma's en regeerakkoorden waar het gaat om eenzijdige voornemens voor zorgakkoorden, mogelijk om de besparing, zij het taakstellend, in te boeken.

Als het groeitempo onverhoopt niet onder de 1% per jaar blijft, zal de minister het MBI inzetten. De eerste keer dat de minister dit instrument inzet, zal dat het gewenste effect kunnen sorteren. Maar het MBI is niet gericht op de onderliggende factoren die van invloed zijn op groei. Daarom is niet zonder meer duidelijk hoe het de groei van de kosten structureel kan afremmen. Als het onderliggende groeitempo structureel hoger blijkt te zijn dan 1% per jaar, zullen wellicht andere, meer ingrijpende, maatregelen nodig zijn.

Gelijktijdig met deze akkoorden, maar geen onderdeel daarvan, wordt de Pakketmaatregel Lage Ziekte last geschrapt. Die maatregel zou volgens het regeerakkoord in 2015 een ombuiging genereren van (netto) bijna 1 mld euro. De akkoorden voor curatieve zorg leiden dus niet tot nieuwe besparingen, ze vervangen grotendeels een al eerder ingeboekte ombuiging.

(a) Ministerie van VWS, 2013, Kamerbrief over Onderhandelaarsresultaten beperking uitgavengroei curatieve zorg, [juli](#).

Bijlagen

De cijfers in de hierna volgende tabellen sluiten aan bij de Nationale rekeningen 2012.

Alle hier opgenomen bijlagen zijn in een digitale versie beschikbaar op de website van het CPB (www.cpb.nl).

Daarnaast wordt een aantal overzichten alleen op de website gepubliceerd en niet in de bijlagen van het *Centraal Economisch Plan* en de *Macro Economische Verkenning*. Dit zijn:

- E1: Middelen en bestedingen, 1969-2014, niveaus in lopende prijzen;
- E2: Middelen en bestedingen, 1970-2014, volume- (en prijs-)mutaties;
- E3: Collectieve uitgaven naar functie, volume- en prijsmutaties, 1970-2014;
- E4: Collectieve uitgaven naar economische categorie, 1970-2014;
- E5: Kerngegevens Arbeidsmarkt, 1969-2014, niveaus.

Bijlage 1.1 Middelen en bestedingen 2012 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2011 in prijzen 2011	Volume- mutaties	2012 in prijzen 2011	Prijs- mutaties	2012 in prijzen 2012
Beloning werknemers	306,2	-0,9	303,4	1,9	309,2
Bedrijvensector	247,3	-0,6	245,8	1,9	250,5
Overheidssector	58,9	-2,1	57,6	1,7	58,6
Exploitatieoverschot (netto)	141,4				139,0
Afschrijvingen	88,9	0,3	89,3	-0,2	89,0
Bedrijvensector	72,3	0,2	72,5	-0,5	72,1
Overheidssector	16,6	0,8	16,8	1,1	17,0
Belastingen	72,1				71,0
Subsidies	9,6				8,9
Bruto binnenlands product marktprijzen	599,0	-1,2	591,6	1,3	599,3
Invoer	451,0	3,3	466,0	2,4	477,2
Goederen	351,9	3,6	364,6	2,7	374,4
Diensten	99,1	2,3	101,3	1,5	102,8
Totale middelen	1050,0	0,7	1057,6	1,8	1076,6
Betaalde primaire inkomens	202,0				163,3
Betaalde inkomensoverdrachten	17,8				18,5
Saldo lopende transacties met het buitenland	44,2				46,3
Totaal	264,0				228,1

	2011 in prijzen 2011	Volume- mutaties	2012 in prijzen 2011	Prijs- mutaties	2012 in prijzen 2012
Consumptieve bestedingen	439,1	-1,3	433,4	2,4	443,9
Huishoudens	271,8	-1,6	267,3	2,2	273,3
Overheid	167,3	-0,7	166,1	2,7	170,6
Uitkeringen in natura	68,1	1,7	69,3	2,3	70,9
Beloning werknemers	58,9	-1,9	57,8	1,5	58,6
Overig	40,3	-3,1	39,1	5,1	41,1
Investerings vaste activa	106,9	-4,0	102,6	-0,6	102,0
Bedrijvensector	86,8	-4,6	82,8	-1,0	82,0
Woningen	28,4	-8,2	26,0	-4,0	25,0
Overige vaste activa	58,5	-2,9	56,8		57,0
Overheidssector	20,0	-1,3	19,8	1,2	20,0
Veranderingen voorraden	1,7		3,0		3,1
Nationale bestedingen	547,6	-1,6	539,1	1,8	549,0
Uitvoer	502,4	3,2	518,5	1,7	527,6
Goederen	397,1	3,6	411,2	2,2	420,3
Diensten	105,3	1,9	107,3	-0,1	107,2
Totale bestedingen	1050,0	0,7	1057,6	1,8	1076,6
Uitvoersaldo	51,4				50,3
Ontvangen primaire inkomens	203,9				168,9
Ontvangen inkomensoverdrachten	8,7				8,9
Totaal	264,0				228,1

Bijlage 1.2 Middelen en bestedingen 2013 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2012 in prijzen 2012	Volume- mutaties	2013 in prijzen 2012	Prijs- mutaties	2013 in prijzen 2013
Beloning werknemers	309,2	-2	303,3	1½	307,7
Bedrijvensector	250,5	-1¼	246,0	1½	249,9
Overheidssector	58,6	-2¼	57,3	¾	57,7
Exploitatieoverschot (netto)	139,0				139,6
Afschrijvingen	89,0	-1¼	88,0	¾	88,6
Bedrijvensector	72,1	-2¼	70,5	½	70,9
Overheidssector	17,0	3	17,5	1¼	17,7
Belastingen	71,0				74,3
Subsidies	8,9				8,5
Bruto binnenlands product marktprijzen	599,3	-1¼	592,4	1½	601,6
Invoer	477,2	0	477,3	-¾	474,0
Goederen	374,4	-¼	373,4	-1½	367,8
Diensten	102,8	1	103,9	2¼	106,2
Totale middelen	1076,6	-¾	1069,7	½	1075,6
Betaalde primaire inkomens	163,3				168,0
Betaalde inkomensoverdrachten	18,5				19,7
Saldo lopende transacties met het buitenland	46,3				59,9
Totaal	228,1				247,6

	2012 in prijzen 2012	Volume- mutaties	2013 in prijzen 2012	Prijs- mutaties	2013 in prijzen 2013
Consumptieve bestedingen	443,9	-1¼	436,5	2	445,5
Huishoudens	273,3	-2¼	267,4	2¼	274,8
Overheid	170,6	-1	169,1	1	170,7
Uitkeringen in natura	70,9	1¼	71,7	1	72,5
Beloning werknemers	58,6	-2¼	57,3	¾	57,7
Overig	41,1	-2½	40,1	1¼	40,6
Investerings vaste activa	102,0	-9	92,9	¾	93,6
Bedrijvensector	82,0	-10¼	73,6	½	74,0
Woningen	25,0	-8¼	22,9	¼	23,0
Overige vaste activa	57,0	-11	50,7		51,1
Overheidssector	20,0	-3¼	19,3	1	19,5
Veranderingen voorraden	3,1		-1,5		-1,5
Nationale bestedingen	549,0	-3¾	528,0	1¼	537,7
Uitvoer	527,6	2¾	541,7	-¾	537,9
Goederen	420,3	2¾	432,3	-1	428,0
Diensten	107,2	2	109,4	½	110,0
Totale bestedingen	1076,6	-¾	1069,7	½	1075,6
Uitvoersaldo	50,3				63,9
Ontvangen primaire inkomens	168,9				174,6
Ontvangen inkomensoverdrachten	8,9				9,1
Totaal	228,1				247,6

Bijlage 1.3 Middelen en bestedingen 2014 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2013 in prijzen 2013	Volume- mutaties	2014 in prijzen 2013	Prijs- mutaties	2014 in prijzen 2014
Beloning werknemers	307,7	-¾	305,1	3	314,1
Bedrijvensector	249,9	-¾	248,1	¾	256,5
Overheidssector	57,7	-1¼	56,9	1¼	57,6
Exploitatieoverschot (netto)	139,6				141,1
Afschrijvingen	88,6	-½	88,2	1	89,0
Bedrijvensector	70,9	-1¼	70,0	¾	70,5
Overheidssector	17,7	3	18,2	1¼	18,4
Belastingen	74,3				77,5
Subsidies	8,5				8,5
Bruto binnenlands product marktprijzen	601,6	½	604,6	1½	613,0
Invoer	474,0	¾	491,5	½	493,8
Goederen	367,8	4	383,0	0	383,0
Diensten	106,2	2¼	108,4	2¼	110,8
Totale middelen	1075,6	2	1096,1	1	1106,8
Betaalde primaire inkomens	168,0				172,6
Betaalde inkomensoverdrachten	19,7				19,0
Saldo lopende transacties met het buitenland	59,9				62,2
Totaal	247,6				253,9

	2013 in prijzen 2013	Volume- mutaties	2014 in prijzen 2013	Prijs- mutaties	2014 in prijzen 2014
Consumptieve bestedingen	445,5	-½	443,6	1¼	451,4
Huishoudens	274,8	-1	272,2	2	277,5
Overheid	170,7	½	171,4	1½	173,9
Uitkeringen in natura	72,5	2½	74,3	1¼	75,2
Beloning werknemers	57,7	-1	57,1	1	57,6
Overig	40,6	-1¼	40,0	2½	41,0
Investerings vaste activa	93,6	1¼	95,2	1	96,2
Bedrijvssector	74,0	1¼	75,3	1	76,0
Woningen	23,0	1½	23,3	1¼	23,6
Overige vaste activa	51,1	1¼	51,9		52,4
Overheidssector	19,5	2	20,0	1	20,2
Veranderingen voorraden	-1,5		1,3		1,3
Nationale bestedingen	537,7	½	540,2	1½	548,9
Uitvoer	537,9	3¼	555,9	¼	557,9
Goederen	428,0	3¼	442,3	0	441,9
Diensten	110,0	3¼	113,6	2¼	116,1
Totale bestedingen	1075,6	2	1096,1	1	1106,8
Uitvoersaldo	63,9				64,2
Ontvangen primaire inkomens	174,6				180,3
Ontvangen inkomensoverdrachten	9,1				9,4
Totaal	247,6				253,9

Bijlage 2   Kerngegevens voor Nederland, 2000-2014

	2000	2001	2002	2003	2004
mutaties per jaar in %					
Internationaal					
Relevante wereldhandel	10,8	0,6	1,7	4,1	7,5
Prijspeil goederenimport	6,6	-1,5	-4,6	-2,4	1,0
Concurrentenprijs	7,3	2,5	-0,8	-2,8	1,7
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	28,4	24,4	25,0	28,8	38,2
Eurokoers (dollar per euro)	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24
Lange rente Nederland (niveau in %)	5,4	5,0	4,9	4,1	4,1
Volume bestedingen en buitenlandse handel					
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	3,9	1,9	0,1	0,3	2,2
Consumptie huishoudens	3,7	1,8	0,9	-0,2	1,0
Overheidsbestedingen	3,0	4,9	4,1	2,6	-1,0
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	-2,0	-3,0	-7,6	-1,0	-2,7
Uitvoer van goederen (exclusief energie)	15,7	1,3	1,4	2,4	9,1
w.v. binnenslands geproduceerd	6,5	-2,0	2,7	-2,8	4,1
wederuitvoer	28,7	5,5	-0,2	9,0	15,1
Invoer van goederen	14,1	2,1	0,4	3,1	8,1
Prijzen, lonen en koopkracht					
Prijspeil goederenexport (exclusief energie)	3,7	0,1	-2,6	-2,0	-0,2
Prijsconcurrentiepositie (a)	0,8	0,7	-0,3	-2,5	0,6
Consumentenprijsindex (cpi)	2,6	4,5	3,4	2,1	1,2
Contractloon marktsector	3,2	4,2	3,5	2,7	1,5
Loonvoet marktsector (c)	5,3	5,4	5,5	4,4	3,5
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	1,1	3,3	0,5	-1,2	0,3
Arbeidsmarkt (internationale definitie)					
Beroepsbevolking	1,9	0,7	1,8	-0,5	0,6
Werkzame beroepsbevolking	2,4	1,3	1,3	-1,6	-0,3
Werkloze beroepsbevolking (in duizend personen)	246	206	254	341	419
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	3,1	2,5	3,1	4,2	5,1
Marktsector (b)					
Productie	5,1	1,6	-0,8	0,0	2,7
Arbeidsproductiviteit in arbeidsjaren	3,1	0,6	1,0	2,7	4,0
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	1,9	0,9	-1,7	-2,6	-1,3
Prijs toegevoegde waarde	2,7	4,0	4,6	2,1	-0,5
Reële arbeidskosten (c)	2,6	1,4	0,8	2,3	4,0
niveau in %					
Arbeidsinkomensquote (c)	79,9	80,5	80,5	80,2	80,0
niveau in % bbp					
Collectieve sector					
EMU-saldo collectieve sector	2,0	-0,2	-2,1	-3,1	-1,7
EMU-schuld collectieve sector (ultimo jaar)	53,8	50,7	50,5	52,0	52,4
Collectieve lasten	39,9	38,3	37,7	37,4	37,5
<p>(a) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen.</p> <p>(b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.</p> <p>(c) Zowel de loonvoet marktsector, de reële arbeidskosten als de arbeidsinkomensquote is in 2014 opwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-BV's wordt beperkt. Ontslagvergoedingen worden direct aan de betrokkenen uitbetaald, in plaats van dat deze in een BV worden ondergebracht. Dat betekent een eenmalige boekhoudkundige incidentele loonstijging. De economische doorwerking hiervan is gecorrigeerd. Het CBS onderzoekt nog hoe deze maatregel in de Nationale rekeningen van 2014 wordt verwerkt.</p>					

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
5,4	8,8	7,4	0,3	-12,9	11,3	4,0	0,7	1½	3¾
3,2	3,5	1,7	4,9	-8,5	8,0	5,1	2,7	-1½	0
3,6	4,3	1,5	4,7	-4,3	7,9	6,3	4,1	¼	½
54,4	65,2	72,5	96,9	61,5	79,5	111,3	111,7	105	103
1,24	1,26	1,37	1,47	1,39	1,33	1,39	1,28	1,32	1,32
3,4	3,8	4,3	4,3	3,7	3,0	3,0	1,9	1,9	2,4
2,0	3,4	3,9	1,8	-3,7	1,5	0,9	-1,2	-1¼	½
1,0	-0,3	1,8	1,3	-2,1	0,3	-1,1	-1,6	-2¼	-1
1,1	8,9	3,6	3,1	4,9	0,2	-0,6	-0,8	-1¼	½
2,2	9,7	6,4	7,1	-15,7	-5,7	12,3	-2,9	-11	1¾
6,7	9,3	7,4	-0,1	-9,7	13,4	4,4	1,9	2¾	4¼
1,1	4,6	5,2	-5,0	-8,7	9,5	3,8	0,7	1	3½
12,9	14,1	9,6	4,7	-10,6	16,9	4,9	3,0	4¼	5
5,9	10,0	6,8	1,9	-9,4	11,9	4,7	3,6	-¼	4
0,9	1,2	1,8	2,2	-5,5	4,3	2,1	0,8	-½	½
0,3	0,9	-1,8	0,8	3,7	2,6	-0,2	2,4	½	¾
1,7	1,1	1,6	2,5	1,2	1,3	2,3	2,5	2¾	2
0,7	2,0	1,8	3,5	2,7	1,0	1,4	1,6	1½	1½
1,4	2,6	3,3	3,3	2,2	1,7	1,9	1,7	1¼	3¼
-1,7	1,8	1,7	-0,1	1,7	-0,5	-1,0	-2,4	-1¼	-½
1,0	0,6	2,0	1,8	0,7	-0,3	0,0	1,5	¾	½
0,7	1,6	2,9	2,3	0,1	-1,0	0,0	0,6	-1	-¼
441	366	306	267	327	390	389	469	615	685
5,3	4,4	3,6	3,1	3,7	4,5	4,4	5,3	7	7½
3,4	4,6	5,3	1,8	-5,6	0,9	1,4	-1,9	-1¾	1
3,4	2,7	2,6	0,5	-3,5	2,7	1,0	-1,6	-½	1¾
0,0	1,9	2,7	1,3	-2,2	-1,7	0,5	-0,2	-1¼	-¾
1,3	-0,5	0,7	0,4	3,3	1,9	0,3	1,8	½	1¾
0,2	3,2	2,6	2,9	-1,1	-0,2	1,6	0,0	¾	1¾
77,3	77,5	77,4	79,3	80,8	79,0	79,0	80,5	81¾	81½
-0,3	0,5	0,2	0,5	-5,6	-5,1	-4,3	-4,1	-3,2	-3,3
51,8	47,4	45,3	58,5	60,8	63,4	65,7	71,3	75,0	76,3
37,6	39,0	38,7	39,2	38,2	38,9	38,6	39,0	39,7	40,8

	2000	2001	2002	2003	2004
mutaties per jaar in %					
Kerngegevens wereldeconomie					
BBP volume					
Eurogebied	3,9	1,9	0,9	0,8	2,0
Verenigde Staten	4,1	0,9	1,8	2,8	3,8
Japan	2,9	0,2	0,3	2,5	2,3
Azië exclusief Japan	7,1	4,8	6,6	7,5	8,4
Wereld	4,8	2,2	2,8	3,9	5,3
Wereldhandelsvolume goederen	13,2	-0,4	3,2	6,0	10,3
Invoervolume EU-15 (goederen)	13,2	0,1	-0,9	3,2	5,8
Consumentenprijsindex eurogebied (HICP)	2,1	2,3	2,2	2,1	2,1
Consumentenprijsindex Verenigde Staten (CPI)	3,4	2,8	1,6	2,3	2,7
Wereldhandelsprijs (euro's)	15,6	0,0	-4,6	-8,3	0,2
Industrieproducten	10,0	1,7	-4,8	-9,0	-3,1
Grondstoffen exclusief energie (HWWI)	19,8	-7,1	-2,6	-4,6	9,7
Voedings- en genotmiddelen	7,2	-4,3	6,1	-9,5	1,6
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	22,2	-11,5	-5,8	1,7	-0,2
Metalen	29,7	-5,8	-7,2	-4,9	24,9
Energie (HWWI)	73,1	-7,6	-5,5	-4,4	23,0
Externe data voor Nederland					
Relevant wereldhandelsvolume, goederen exclusief energie	10,8	0,6	1,7	4,1	7,5
Invoerprijs Nederland (gulden/euro)					
Goederen	6,6	-1,5	-4,6	-2,4	1,0
Goederen exclusief energie	2,5	-0,7	-4,3	-2,7	-0,5
Consumptiegoederen	0,4	-0,2	0,0	-1,8	-1,2
Investeringsgoederen	-1,9	-4,0	-4,4	-2,2	-1,8
Overige grondstoffen en halffabrikaten	5,4	1,3	-2,8	-2,5	0,9
Wederuitvoer	1,5	-1,7	-6,4	-3,3	-1,0
Energie	69,3	-7,7	-6,9	0,9	15,8
Concurrentenprijs, goederen exclusief energie	7,3	2,5	-0,8	-2,8	1,7
niveaus					
Eurokoers (dollar per euro)	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24
Ruwe-olieprijs (Brent, dollars per vat)	28,4	24,4	25,0	28,8	38,2
Ruwe-olieprijs (Brent, euro's per vat)	30,7	27,2	26,4	25,5	30,7
Lange rente Duitsland	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1
Lange rente Verenigde Staten	6,0	5,0	4,6	4,0	4,3
Korte rente eurogebied	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1
Korte rente Verenigde Staten	6,5	3,7	1,7	1,2	1,6

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1,8	3,4	3,0	0,3	-4,3	1,9	1,5	-0,5	-½	1
3,4	2,7	1,8	-0,3	-2,8	2,5	1,8	2,8	1¾	2¾
1,3	1,7	2,2	-1,1	-5,5	4,7	-0,6	2,0	2	1½
9,1	9,9	10,9	7,1	5,8	9,6	7,5	5,9	6¼	6½
5,0	5,6	5,7	2,9	-0,6	5,1	3,8	3,0	2¾	3½
7,8	8,9	6,7	2,5	-12,6	14,9	5,6	2,3	3	5¼
4,1	6,3	4,6	-1,1	-13,7	8,8	2,4	-2,7	-2	3
2,2	2,2	2,1	3,3	0,3	1,6	2,7	2,5		
3,4	3,2	2,9	3,8	-0,3	1,6	3,1	2,1		
5,7	5,0	-1,2	4,8	-6,8	10,9	7,8	6,3	-2¾	0
2,0	1,6	-2,9	1,8	-0,5	6,0	4,1	5,8	-2	½
10,0	25,6	7,8	4,9	-17,5	40,6	12,7	-5,6	-7¼	-2½
-0,1	9,9	14,4	24,5	-8,1	16,4	23,2	2,8	-8½	-¾
1,2	10,8	10,9	-10,3	-12,0	41,0	5,5	-9,8	-1½	-¼
23,1	42,7	3,5	2,1	-25,4	44,5	6,7	-7,4	-10	-3½
36,4	0,0	2,6	30,8	-33,5	35,2	25,2	7,9	-6½	-1½
5,4	8,8	7,4	0,3	-12,9	11,3	4,0	0,7	1½	3¾
3,2	3,5	1,7	4,9	-8,5	8,0	5,1	2,7	-1½	0
-0,4	0,9	1,6	1,9	-3,3	4,5	1,0	1,1	0	½
-1,4	1,3	1,2	2,2	-0,5	2,9	4,4	3,5	1½	¼
-2,1	-1,0	-0,1	-0,3	0,6	1,6	0,5	1,9	-½	0
1,8	3,7	4,3	4,5	-5,1	7,1	5,8	2,2	-¼	-1
-1,2	-0,4	0,4	0,9	-3,2	4,1	-1,6	0,1	0	1¼
33,8	21,3	2,6	23,6	-32,4	30,7	27,3	8,8	-6¾	-2
3,6	4,3	1,5	4,7	-4,3	7,9	6,3	4,1	¼	½
1,24	1,26	1,37	1,47	1,39	1,33	1,39	1,28	1,32	1,32
54,4	65,2	72,5	96,9	61,5	79,5	111,3	111,7	105	103
43,7	51,9	52,9	65,9	44,1	59,9	80,0	86,9	80	78
3,4	3,8	4,2	4,0	3,3	2,8	2,6	1,6	1½	2
4,3	4,8	4,6	3,6	3,2	3,2	2,8	1,8	2¼	3
2,2	3,1	4,3	4,6	1,2	0,8	1,4	0,6	¼	½
3,5	5,2	5,3	3,0	0,6	0,3	0,3	0,3	¼	¼

Bijlage 4 Nederlandse invoer en uitvoer, 2000-2014

	2000	2001	2002	2003	2004
mutaties per jaar in %					
Invoervolume					
Goederen (inclusief energie)	14,1	2,1	0,4	3,1	8,1
Energie	10,4	6,6	0,3	1,2	3,9
Goederen (exclusief energie)	14,3	1,6	0,4	3,4	8,5
Consumptiegoederen (exclusief energie)	9,0	0,9	1,7	-3,4	0,4
Investeringsgoederen	0,5	-0,6	-4,0	6,7	-3,8
Grondstoffen en halfabrikaten (exclusief energie)	17,3	1,9	0,7	4,1	11,1
Diensten	6,2	3,8	-0,1	-2,1	-1,4
Uitvoervolume					
Goederen	15,3	1,8	1,3	2,2	9,2
Energie	9,1	7,1	0,3	-0,3	10,3
Goederen (exclusief energie)	15,7	1,3	1,4	2,4	9,1
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	6,5	-2,0	2,7	-2,8	4,1
wederuitvoer	28,7	5,5	-0,2	9,0	15,1
Diensten	7,0	2,6	-0,4	-0,6	3,3
Relevante wereldhandel	10,8	0,6	1,7	4,1	7,5
Handelsprestatie (a)	4,9	0,7	-0,3	-1,7	1,7
Marktprestatie (b)	-4,2	-2,6	1,0	-6,8	-3,4
Prijsontwikkeling					
Invoer goederen	6,6	-1,5	-4,6	-2,4	1,0
Uitvoer goederen (inclusief energie)	6,8	0,1	-3,2	-1,6	0,5
Uitvoer energie	65,7	-0,1	-9,4	3,4	8,3
Uitvoer goederen (exclusief energie)	3,7	0,1	-2,6	-2,0	-0,2
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	6,5	1,7	-0,5	-0,3	1,0
wederuitvoer	0,4	-1,7	-5,2	-4,0	-1,5
Concurrentenprijs	7,3	2,5	-0,8	-2,8	1,7
Prijsconcurrentiepositie (c)	0,8	0,7	-0,3	-2,5	0,6
Saldo lopende rekening (% bbp)	6,4	5,2	6,1	6,1	8,6
(a) Totale uitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.					
(b) Binnenslands geproduceerde uitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.					
(c) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen (exclusief energie).					

Bijlage 5

Consumptie en inkomen van huishoudens en investeringen

	2000	2001	2002	2003	2004
volumemutaties per jaar in %					
Consumptie					
Vaste lasten (a)	1,4	4,4	1,5	2,7	2,5
Overige consumptie	4,4	1,1	0,8	-1,0	0,5
w.v. voedings- en genotmiddelen	1,3	1,0	0,7	0,3	1,0
duurzame consumptiegoederen	5,2	0,1	0,9	-1,7	0,4
overige goederen en diensten	5,1	1,6	0,7	-1,1	0,4
Totale consumptie	3,7	1,8	0,9	-0,2	1,0
Reëel beschikbaar gezinsinkomen					
Arbeidsinkomen	1,4	6,8	-2,5	-0,8	-0,5
Uitkeringsinkomen	0,4	4,7	4,7	-0,8	2,1
Overig	6,2	3,4	-1,3	-8,3	2,1
Totaal inkomen	2,2	5,6	-0,6	-2,4	0,7
% beschikbaar gezinsinkomen (b)					
Besparingen					
Individueel	-1,0	2,3	0,9	-1,2	-1,4
Collectief (c)	7,9	7,4	7,7	9,0	8,9
Totaal	6,9	9,7	8,7	7,8	7,5
mutaties per jaar in %					
Investerings					
Investeringsbedrijven in woningen	1,6	3,2	-6,5	-3,7	4,1
Investeringsbedrijven in overige vaste activa	-2,0	-3,0	-7,6	-1,0	-2,7
niveaus in %					
Investeringsquote (d)	18,4	16,9	15,2	14,6	13,9
(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.					
(b) Inclusief collectieve besparingen.					
(c) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.					
(d) In procenten van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief onroerendgoedsector).					

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1,7	-11,6	-1,4	2,7	1,2	3,6	-0,9	2,1	2½	1½
0,8	3,4	2,7	0,9	-3,0	-0,7	-1,1	-2,8	-3¾	-1¾
-0,1	2,5	2,5	0,0	-1,6	0,3	-0,8	0,2	-1¾	-¼
1,2	6,2	5,2	1,7	-6,4	1,5	-0,8	-6,2	-9¾	-4¾
0,9	2,4	1,6	0,9	-2,0	-2,1	-1,4	-2,5	-2	-1½
1,0	-0,3	1,8	1,3	-2,1	0,3	-1,1	-1,6	-2¼	-1
-3,2	-1,0	0,9	-1,7	4,4	-1,9	-1,4	-2,7	-4	-1½
-0,9	2,5	-0,9	2,7	4,1	5,2	-0,7	0,4	0	¼
8,1	2,0	9,8	-0,1	-17,7	-2,4	3,0	-4,4	-¾	4¾
-0,3	0,5	2,5	-0,3	-1,1	-0,2	-0,4	-2,3	-2¼	¼
-2,6	-1,8	-1,1	-2,6	-1,7	-2,1	-1,4	-2,0	-2¼	-1
9,1	8,0	8,1	8,5	7,3	5,4	6,4	6,1	6½	6½
6,5	6,2	6,9	5,9	5,6	3,3	4,9	4,1	4¼	5½
5,0	5,8	4,7	-0,2	-14,8	-14,1	4,5	-8,2	-8¼	1½
2,2	9,7	6,4	7,1	-15,7	-5,7	12,3	-2,9	-11	1¾
13,6	14,4	14,7	15,3	13,4	12,5	13,7	13,2	11¾	12

	2000	2001	2002	2003	2004
bijdragen per jaar in %					
Opbouw consumptieprijs					
Finale invoer	0,6	0,2	0,2	0,0	0,0
Invoer grondstoffen en diensten	0,5	0,4	0,2	0,0	0,1
Invoer energie	0,6	-0,1	-0,1	0,1	0,3
Indirecte belastingen	0,2	1,3	-0,1	0,2	0,3
Huur	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5
Aardgas	0,6	0,4	-0,1	0,2	-0,1
Kwartaire diensten	0,3	0,3	0,4	0,2	0,1
Arbeidskosten	0,8	1,8	1,5	1,0	-0,1
Bruto margeverbetering	-0,2	-0,4	0,6	0,2	-0,2
mutaties per jaar in %					
Consumptieprijs	3,8	4,5	3,0	2,4	1,0
Prijsindices					
Consumentenprijsindex	2,6	4,5	3,4	2,1	1,2
Afgeleide index (laag t/m 2002)	2,1	3,6	3,4	1,9	0,9
Onderliggende inflatie	1,9	3,5	3,4	1,7	0,6
Geharmoniseerde inflatie (hicp)	2,3	5,1	3,9	2,2	1,4
Loonvoet marktsector (a)					
Contractloon (inclusief overloop)	3,2	4,2	3,5	2,7	1,5
Incidenteel	1,7	2,7	0,6	0,9	1,0
Brutoloon	5,0	6,9	4,1	3,6	2,5
Sociale lasten werkgevers	0,3	-1,5	1,5	0,9	0,9
Loonvoet marktsector (b)	5,3	5,4	5,5	4,5	3,5
Loonvoet bedrijven (b)	5,1	5,4	5,4	4,4	3,5
De koppeling					
Contractloon	3,2	4,3	3,7	2,8	1,2
Bruto minimumloon	2,8	6,0	4,4	3,1	0,6
Netto minimumuitkering	3,1	6,9	4,4	2,8	1,4

(a) Marktsector betreft bedrijven exclusief zorg.

(b) Zowel de loonvoet marktsector, de reële arbeidskosten als de arbeidsinkomensquote is in 2014 opwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-BV's wordt beperkt. Ontslagvergoedingen worden direct aan de betrokkenen uitbetaald, in plaats van dat deze in een BV worden ondergebracht. Dat betekent een eenmalige boekhoudkundige incidentele loonstijging. De economische doorwerking hiervan is gecorrigeerd. Het CBS onderzoekt nog hoe deze maatregel in de Nationale rekeningen van 2014 wordt verwerkt.

	2000	2001	2002	2003	2004
mutaties per jaar in duizend personen					
(Beroeps)bevolking en arbeidsaanbod					
Bevolking	114	120	103	76	57
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	73	80	73	53	39
Beroepsbevolking	153	58	149	-38	52
w.v. werkzame beroepsbevolking	185	99	101	-125	-26
werkloze beroepsbevolking	-33	-40	48	87	78
Arbidsaanbod (c)	145	127	90	46	6
w.v. structureel	113	127	119	94	85
conjunctureel	32	0	-29	-48	-79
niveaus					
Participatiegraad 15-74 jaar (in %)	67	68	68	68	68
mutaties per jaar in %					
(Beroeps)bevolking en arbeidsvolume					
Bevolking	0,7	0,8	0,6	0,5	0,4
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	0,6	0,7	0,6	0,4	0,3
Beroepsbevolking	1,9	0,7	1,8	-0,5	0,6
Werkzame beroepsbevolking	2,4	1,3	1,3	-1,6	-0,3
Werkzame personen	2,2	2,1	0,5	-0,5	-0,9
Arbeidsvolume werkzame personen (arbeidsjaren)	1,9	1,6	-0,2	-1,1	-1,0
w.v. marktsector	1,9	0,9	-1,7	-2,6	-1,3
zorgsector	2,3	5,2	6,2	4,9	1,4
overheid	1,3	2,4	2,8	2,0	-2,0
Arbeidsvolume zelfstandigen	-0,3	-0,8	-1,0	0,1	1,3
niveaus					
Deeltijdfactor (arbeidsjaren per werkzaam persoon)	0,805	0,801	0,795	0,790	0,789
Werkloosheid					
Werkloze beroepsbevolking (duizend personen)	246	206	254	341	419
Idem in % van de beroepsbevolking	3,1	2,5	3,1	4,2	5,1
Nationale definitie (d)					
Werkloosheid (duizend personen)	270	252	302	396	476
Werkloosheidspercentage (%)	3,8	3,5	4,1	5,4	6,4
<p>(a) Cijfers over de beroepsbevolking zijn conform de internationale (ILO) definities, tenzij anders vermeld. Bron voor alle cijfers volgens internationale definitie CBS. Die komen overeen met door Eurostat gepubliceerde cijfers (labour force survey, adjusted series), met uitzondering van de werkzame beroepsbevolking.</p> <p>(b) In de prognosejaren zijn de mutaties en het niveau van de werkloosheid afgerond op hele kwarten of hele vijfduizenden. Er is een reeksbreuk in de werkzame beroepsbevolking van 2000 naar 2001. Dit heeft gevolgen voor alle afgeleide variabelen: beroepsbevolking, participatiegraden en werkloosheidspercentage.</p> <p>(c) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (bron: Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking (internationale definitie).</p> <p>(d) De mutatie in de prognosejaren is gebaseerd op de mutatie volgens de internationale definitie.</p>					

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
38	26	36	64	84	85	78	61	45	40
35	31	36	58	57	40	40	89	45	40
80	47	170	152	64	-24	-2	132	70	55
58	123	230	190	5	-87	-1	52	-75	-10
22	-76	-60	-38	59	63	-1	80	150	65
62	65	154	89	-3	30	60	64	65	45
75	66	62	80	84	90	72	53	45	55
-13	0	92	9	-87	-59	-12	12	15	-10
68	69	70	71	71	70	70	71	71	71
0,2	0,2	0,2	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	¼	¼
0,3	0,3	0,3	0,5	0,5	0,3	0,3	0,7	¼	¼
1,0	0,6	2,0	1,8	0,7	-0,3	0,0	1,5	¾	½
0,7	1,6	2,9	2,3	0,1	-1,0	0,0	0,6	-1	-¼
0,5	1,7	2,6	1,5	-0,7	-0,4	0,7	-0,2	-1	-¼
0,0	1,6	2,2	1,5	-1,1	-0,6	0,5	-0,3	-1¼	-½
0,0	1,9	2,7	1,3	-2,2	-1,7	0,5	-0,2	-1¼	-¾
1,6	2,3	1,3	3,2	2,3	4,2	2,8	1,1	½	1½
-1,8	-0,6	0,5	1,5	1,9	1,4	-1,5	-1,9	-3	-1¾
1,8	1,9	1,6	-0,5	0,0	0,9	1,9	3,9	3¾	1½
0,785	0,784	0,782	0,782	0,779	0,778	0,776	0,776	0,774	0,772
441	366	306	267	327	390	389	469	615	685
5,3	4,4	3,6	3,1	3,7	4,5	4,4	5,3	7	7½
482	410	344	300	377	426	419	507	680	750
6,5	5,5	4,5	3,8	4,8	5,4	5,4	6,4	8½	9¼

	2000	2001	2002	2003	2004
	%bbp				
Collectieve uitgaven					
Openbaar bestuur	10,3	10,5	10,8	11,1	10,7
Veiligheid	1,3	1,5	1,7	1,8	1,8
Defensie	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Infrastructuur	1,6	1,7	1,8	1,8	1,7
Onderwijs	4,8	4,9	5,0	5,2	5,1
Zorg (a)	6,0	6,2	6,8	7,2	7,2
w.v. AWBZ	3,1	3,2	3,6	3,8	3,9
Zvw (a)	2,9	3,0	3,2	3,4	3,3
overig (o.a. WMO)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Sociale zekerheid	11,2	11,1	11,3	11,7	11,5
w.v. AOW/ANW	4,9	4,9	4,9	5,0	5,0
WW en bijstand	1,8	1,8	1,9	2,2	2,2
arbeidsongeschiktheid	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3
overig (o.a. zorgtoeslag)	2,0	2,1	2,2	2,1	2,1
Overdrachten aan bedrijven	2,3	2,4	2,3	2,2	2,1
Internationale samenwerking	2,4	2,3	2,2	2,1	2,2
Rente	3,7	3,2	2,8	2,6	2,5
Bruto collectieve uitgaven (a)	45,0	45,2	45,9	46,9	46,1
Niet-belastingmiddelen	7,1	6,6	6,1	6,3	6,8
w.v. materiële verkopen	3,2	3,1	3,1	3,3	3,3
gasbaten	0,7	0,9	0,9	0,9	1,0
overige inkomsten	3,2	2,6	2,1	2,2	2,5
Netto collectieve uitgaven (a)	38,0	38,6	39,8	40,6	39,3
Collectieve lasten (a)	39,9	38,3	37,7	37,4	37,5
w.v. belastingen	24,5	24,7	24,5	23,6	23,6
premies wettelijke sociale verzekering	15,4	13,7	13,3	13,8	13,9
EMU-saldo en schuld					
EMU-saldo collectieve sector (b)	2,0	-0,2	-2,1	-3,1	-1,7
w.v. centrale overheid (b)	0,4	-0,2	-1,2	-2,8	-1,7
lokale overheid	0,0	-0,1	-0,5	-0,3	-0,2
wettelijke sociale verzekering	1,6	0,1	-0,4	0,0	0,1
EMU-schuld collectieve sector	53,8	50,7	50,5	52,0	52,4
Diversen					
Loonvoet sector overheid	5,0	5,2	4,3	5,1	3,7
Prijs overheidsconsumptie, beloning werknemers	4,0	4,9	4,1	2,8	2,9
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (imoc)	5,8	4,6	3,7	2,0	1,2
Prijs bruto overheidsinvesteringen (iboi)	1,9	3,4	2,4	2,6	0,5
Werkgelegenheid sector overheid (% totaal)	15,6	15,8	16,1	16,4	16,2
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg (% totaal)	10,3	10,6	11,3	12,0	12,3

(a) In 2006 komen zowel de collectieve uitgaven als de collectieve lasten 1,5% bbp hoger uit als gevolg van de invoering van de Zvw.

(b) In 2000 inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% bbp.

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
10,5	10,4	10,2	10,4	11,5	11,3	10,7	10,6	10,2	10,0
1,7	1,8	1,8	1,8	2,0	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
1,2	1,2	1,2	1,1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1
1,7	1,6	1,6	1,7	1,8	1,9	1,7	1,7	1,6	1,7
5,1	5,0	5,0	5,1	5,6	5,5	5,4	5,4	5,4	5,4
7,1	8,5	8,7	8,8	9,9	10,1	10,2	10,8	11,0	11,2
3,8	3,8	3,7	3,4	3,7	3,8	3,8	4,3	4,3	4,3
3,3	4,7	4,7	5,1	5,7	5,8	5,9	5,9	6,2	6,4
0,0	0,0	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
11,0	11,1	10,8	11,1	12,4	12,7	12,8	13,0	13,7	13,8
4,8	4,7	4,6	4,7	5,0	5,1	5,2	5,4	5,6	5,7
2,1	1,9	1,6	1,5	1,9	2,1	2,1	2,3	2,7	2,6
2,1	1,9	1,8	1,8	1,9	1,9	1,8	1,8	1,8	2,1
2,0	2,6	2,7	3,1	3,7	3,6	3,7	3,6	3,6	3,5
1,8	1,7	1,7	1,6	2,4	2,2	1,8	1,8	1,6	1,5
2,4	2,3	2,3	2,3	1,9	2,3	2,1	2,1	2,2	2,1
2,4	2,2	2,2	2,2	2,2	2,0	2,0	1,8	1,8	1,8
44,8	45,9	45,4	46,3	51,0	51,1	49,8	50,4	50,6	50,4
7,0	7,4	6,9	7,6	7,2	7,0	6,9	7,3	7,7	6,3
3,4	3,2	3,2	3,2	3,3	3,4	3,3	3,3	3,3	3,3
1,1	1,6	1,4	2,1	1,5	1,6	1,8	2,1	2,2	1,8
2,5	2,6	2,4	2,3	2,4	2,0	1,7	1,9	2,2	1,2
37,8	38,5	38,5	38,7	43,8	44,1	42,9	43,1	42,9	44,1
37,6	39,0	38,7	39,2	38,2	38,9	38,6	39,0	39,7	40,8
24,6	25,0	25,2	24,7	24,4	24,8	23,8	23,0	23,7	24,1
12,9	14,0	13,5	14,5	13,8	14,2	14,8	16,0	16,1	16,7
-0,3	0,5	0,2	0,5	-5,6	-5,1	-4,3	-4,1	-3,2	-3,3
0,1	0,9	0,5	0,5	-3,5	-4,0	-2,8	-3,1	-0,9	-2,0
-0,2	0,0	-0,2	-0,5	-0,6	-0,8	-0,5	-0,4	-0,4	-0,3
-0,1	-0,3	-0,1	0,5	-1,5	-0,3	-1,1	-0,5	-1,8	-1,0
51,8	47,4	45,3	58,5	60,8	63,4	65,7	71,3	75,0	76,3
1,7	1,7	2,7	4,7	3,3	1,3	0,8	1,7	¾	1¼
2,6	1,3	2,9	3,2	2,9	0,7	0,5	1,5	¾	1
1,2	1,4	1,6	3,7	0,8	2,1	1,5	2,5	2¾	2
0,7	1,5	2,1	2,6	0,5	0,9	1,0	1,2	1	1
16,2	15,9	15,7	15,5	16,0	16,3	16,0	15,7	15,5	15,4
12,5	12,6	12,5	12,7	13,2	13,8	14,1	14,3	14,5	14,8

	2000	2001	2002	2003	2004
Inactieven/actieven					
Inactieven (duizenden uitkeringsjaren)	4029	4028	4068	4110	4150
w.v. AOW	2192	2213	2236	2264	2300
ANW	138	134	130	125	120
ziekteverzuim	381	389	388	335	304
arbeidsongeschiktheid totaal	788	798	811	816	801
werkloosheidsuitkering	157	145	163	223	271
bijstand (WWB/IOAW/IOAZ, duizenden personen)	372	350	341	348	355
Arbeidsvolume (duizenden mensjaren, exclusief ziekteverzuim)	6152	6247	6232	6212	6176
i/a-ratio (%)	65,5	64,5	65,3	66,2	67,2
mld euro					
Vermogenspositie werknemersfondsen (a)					
w.v. AO	3¼	7¼	8¼	8½	8¼
AWF/UFO	1¼	2¼	3¼	4¼	4
AWF/UFO	2½	5	4½	4¼	4¼
Vermogenspositie AWBZ en Zvw					
AWBZ	½	½	-2½	-5	-4
Zvw	0	-1	-2	-4	-2
Zvw	½	1½	-½	-1	-2
(a) De vermogenspositie meet het verschil tussen het feitelijke vermogen en het normvermogen per ultimo van het jaar.					

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
4180	4145	4080	4057	4156	4283	4373	4458	4635	4800
2340	2380	2427	2480	2544	2605	2695	2808	2900	2970
114	110	103	97	90	83	75	66	55	50
319	356	355	351	346	349	351	331	300	310
778	730	715	706	701	704	702	662	670	670
281	240	184	148	197	234	224	262	340	390
350	328	296	275	278	308	326	330	370	410
6159	6227	6373	6481	6414	6370	6402	6403	6355	6310
67,9	66,6	64,0	62,6	64,8	67,2	68,3	69,6	73	76
7¼	6¾	7½	9	6½	3¼	0	-2¾	-8½	-12¼
2¾	2¼	1¾	1¼	1¾	2½	2¾	3¼	2¼	1½
4½	4½	5¾	7¾	4¾	¾	-2¾	-6	-10¾	-13¾
-4½	-8	-8¾	-9	-15	-14	-16¼	-18¼	-21	-24¾
-¾	-¾	-¼	-1¾	-5¼	-8¼	-11½	-16	-20¾	-24½
-3¾	-7¼	-8½	-7¼	-9¾	-5¾	-4¾	-2¼	-¼	-¼

	2010	2011	2012	2013	2014
	in %				
Tarieven loon- en inkomstenheffing					
AOW-premie eerste en tweede schijf (niet voor 65-plussers)	17,90	17,90	17,90	17,90	17,90
ANW-premie eerste en tweede schijf	1,10	1,10	1,10	0,60	0,60
AWBZ-premie eerste en tweede schijf	12,15	12,15	12,15	12,65	12,65
Belastingtarief eerste schijf	2,30	1,85	1,95	5,85	5,85
Belastingtarief tweede schijf	10,80	10,80	10,80	10,85	10,85
Belastingtarief derde schijf	42	42	42	42	42
Belastingtarief vierde schijf	52	52	52	52	52
Overige tarieven					
AOF basispremie werkgever	5,70	5,10	5,05	3,98	4,97
AOK gedifferentieerde premie werkgever	0,05	0	0	0	0
WHK premie UWV werkgever	0,60	0,60	0,55	0,55	1,01
WW gemiddelde wachtgeldpremie werkgever	1,80	2,25	2,75	3,25	3,17
WW marginale AWF-premie werkgever	4,20	4,20	4,55	1,70	2,31
WW marginale AWF-premie werknemer	0	0	0	0	0
Inkomensafhankelijke Zvw-premie	7,05	7,75	7,10	7,75	7,50
	in euro's				
Schijven en kortingen loon- en inkomstenheffing					
Lengte eerste belastingschijf	18218	18628	18945	19645	19645
Lengte tweede belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	14520	14808	14918	13718	13718
Lengte tweede belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	14520	14857	15110	13910	13910
Lengte derde belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	21629	22258	22628	22628	23168
Lengte derde belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	21629	22209	22436	22436	22976
Algemene heffingskorting	1987	1987	2033	2001	2100
Algemene heffingskorting 65-plus	925	910	934	1034	1086
Arbeidskorting	1489	1574	1611	1723	2097
Alleenstaande-ouderkorting	945	931	947	947	947
Combinatiekorting	0	0	0	0	0
Aanvullende combinatiekorting	775	780	1024	1024	1024
Inkomensafhankelijke aanvullende combinatiekorting	1084	1091	1109	1109	1109
Ouderenkorting	684	739	762	1032	1032
Ouderenkorting boven inkomensgrens	0	0	0	150	150
Alleenstaande-ouderenkorting	418	421	429	429	429
Aanvullende ouderenkorting	0	0	0	0	0
Overige inkomensgrenzen en nominale zorgpremie					
Franchise AWF	16704	16965	17229	0	0
Maximum premie-inkomensgrens WNVZ	48716	49297	50064	50853	51413
Maximum premie-inkomensgrens Zvw	33189	33427	50064	50853	51413
Nominale zorgpremie per volwassene (a)	1110	1210	1253	1250	1235
Standaardpremie Zvw t.b.v. zorgtoeslag	1262	1374	1426	1478	1470
(a) Exclusief de gemiddelde eigen betalingen.					

	Mediaan nominaal besteedbaar inkomen in euro	Omvang in % totaal (a)
Inkomensniveau (b)		
< 175% WML	18900	42
175 - 350% WML	31900	37
350 - 500% WML	47800	14
> 500% WML	66500	7
Inkomensbron (c)		
Werkenden	34900	58
Uitkeringsgerechtigden	18100	8
Gepensioneerden	22400	34
Huishoudtype		
Tweeverdieners	38600	42
Alleenstaanden	20300	47
Alleenverdieners	31800	11
Gezinssamenstelling (d)		
Met kinderen	38000	25
Zonder kinderen	28000	41
Alle huishoudens	27700	100
(a) Omvang in 2013.		
(b) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; bruto minimumloon (WML) is in 2013 ongeveer 19.100 euro.		
(c) De indeling naar inkomensbron is op basis van de meest verdienende partner.		
(d) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.		

	2000	2001	2002	2003	2004
mutaties per jaar in %					
Koopkracht (statisch) (a)					
Mediaan alle huishoudens	1,1	3,3	0,5	-1,2	0,3
Koopkracht standaardhuishoudens (b)					
Tweeverdieners met kinderen, modaal + ½ x modaal	1,0	5,7	0,3	-1,5	1,8
Tweeverdieners met kinderen, 2x modaal + ½ x modaal	1,1	6,2	-0,1	-1,0	0,7
Tweeverdieners zonder kinderen, modaal + modaal	0,2	4,4	-0,1	-1,4	0,4
Tweeverdieners zonder kinderen, 2x modaal + modaal	0,4	5,2	-0,2	-0,9	0,2
Alleenstaande, minimumloon	1,6	7,0	0,8	-0,3	0,3
Alleenstaande, modaal	0,5	4,4	-0,1	-1,4	0,4
Alleenstaande, 2x modaal	0,7	5,7	-0,3	-0,5	0,1
Alleenstaande ouder, minimumloon	1,5	9,0	2,3	-0,3	0,1
Alleenstaande ouder, modaal	1,2	5,4	0,7	-1,1	2,0
Alleenverdiener met kinderen, modaal	0,9	5,9	0,8	-1,5	0,7
Alleenverdiener met kinderen, 2x modaal	1,0	4,2	-0,4	-0,5	-0,6
Minimumuitkeringsgerechtigden, paar met kinderen	1,4	4,3	2,2	-0,9	0,2
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande	1,2	2,9	0,8	-1,1	-0,1
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande ouder	1,5	4,1	2,5	0,2	0,4
AOW alleenstaande, alleen AOW	0,8	3,4	1,3	-0,8	0,6
AOW alleenstaande, AOW + 10.000 euro aanvullend	0,5	0,8	0,8	0,4	-0,6
AOW paar, alleen AOW	0,8	2,8	1,3	-1,0	0,4
AOW paar, AOW + 10.000 euro aanvullend pensioen	0,7	0,8	0,8	0,5	-0,4
Bruto modaal inkomen (euro's per jaar)	24958	27000	28000	28500	29000
niveaus in %					
Gemiddelde wig en replacement rate (markt)					
Werkgeverswig	17,3	16,9	18,0	18,7	20,2
Werknemerswig	25,7	23,5	23,1	23,9	23,1
Replacement rate	70,2	68,7	68,6	68,4	67,6
mld euro					
Lonen en sociale lasten bedrijven					
Brutoloon	145,8	155,9	160,9	163,5	165,6
Loonkosten	178,8	191,6	200,5	205,3	209,8
% brutoloon					
Sociale lasten totaal werkgevers	24,8	22,9	24,6	25,5	26,7
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	13,3	10,9	11,0	11,0	11,2
pensioenpremies (inclusief VUT)	7,1	8,0	9,7	10,9	11,8
rechtstreeks betaalde sociale lasten	4,1	3,8	3,7	3,4	3,3
Sociale lasten totaal werknemers	21,4	20,4	20,3	21,8	21,7
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	18,8	17,0	16,8	17,7	17,9
pensioenpremies (inclusief VUT)	2,5	3,3	3,3	4,0	3,7
<p>(a) De statische koopkracht houdt geen rekening met overgangen zoals promotie, baanverlies, samenwonen, scheiden en gezinsuitbreiding. Incidentele loonontwikkeling wordt niet meegenomen (in 2001 wel inclusief het bruteringspercentage van de overhevelingstoelage). De mediaan is de middelste van de naar grootte gerangschikte koopkracht van huishoudens. Dat wil zeggen dat de helft van alle huishoudens een hogere koopkracht heeft en de helft een lagere koopkracht.</p> <p>(b) De mogelijkheid om de algemene heffingskorting te verzilveren tegen de heffing van de partner is vanaf 2009 beperkt voor partners die geboren zijn in 1972 of later zonder kinderen tot 6 jaar. Deze beperking is vanaf 2011 meegenomen in de koopkrachtcijfers.</p>					

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
-1,7	1,8	1,7	-0,1	1,7	-0,5	-1,0	-2,4	-1,25	-0,5
-2,3	1,0	2,0	-1,0	2,1	-0,8	-0,8	-1,1	-1,5	0,5
-2,6	4,1	2,1	-0,7	2,0	-0,9	-1,0	-2,0	-1,5	-0,75
-3,0	1,4	1,9	-0,8	2,2	-0,6	-1,1	-1,1	-0,25	0,25
-2,8	0,9	2,0	-0,7	2,1	-0,7	-0,9	-2,1	-0,75	-0,75
-2,3	1,6	1,6	-0,5	2,2	-0,3	-0,7	-1,3	-0,5	1,5
-3,1	1,5	1,9	-0,8	2,2	-0,6	-0,7	-1,4	-0,5	0,25
-2,7	0,7	2,0	-0,6	2,0	-0,8	-0,8	-2,7	-1	-1,5
-2,6	1,3	1,6	5,2	4,1	-0,1	-0,4	-1,9	-0,25	-1,5
-1,0	2,1	2,0	-0,8	3,9	-0,7	-0,7	-1,5	-1,25	-0,5
-1,9	1,6	1,5	-0,8	1,8	-1,2	-1,2	-2,5	-1,75	-1,5
-3,0	6,4	1,9	-1,0	1,4	-1,0	-1,5	-3,3	-1,5	-1,75
-1,0	3,5	1,0	-0,6	2,1	-0,5	-0,7	-2,5	-2	-1,25
-2,2	1,7	1,0	-0,5	1,8	-0,3	-1,2	-1,8	-2,25	-0,25
-1,0	2,6	1,2	-0,3	3,3	-0,5	-0,6	-2,0	-2	-0,75
-0,7	3,6	1,2	-0,3	2,7	-0,3	-1,2	-1,3	0,25	-0,25
-1,5	2,6	1,2	-0,4	1,1	-0,5	-1,6	-1,3	-3,75	-1,75
-0,3	2,2	1,3	-0,5	2,4	-0,5	-1,6	-1,7	0,5	-1
-1,2	6,5	1,4	-0,4	1,1	-0,5	-1,6	-1,7	-4	-1,75
28500	29500	30000	31500	32500	32500	33500	33000	32500	33500
19,8	19,3	19,4	19,8	19,7	20,0	20,4	20,7	20,9	21,8
23,4	23,0	22,2	23,0	22,6	22,9	22,9	22,9	22,8	22,4
67,8	67,5	66,7	66,6	66,2	66,0	65,6	65,4	65,1	64,2
169,0	176,7	188,0	196,9	197,8	197,7	202,3	203,0	202,8	205,3
212,7	222,5	235,9	248,2	249,3	250,1	256,1	259,2	258,7	265,2
25,8	25,9	25,5	26,0	26,0	26,5	26,6	27,7	27,6	29,2
10,6	11,7	11,5	12,1	11,9	12,4	12,5	13,4	13,3	14,7
11,3	10,9	10,9	10,8	11,0	10,8	11,0	11,3	11,5	11,5
3,6	3,3	3,1	3,2	3,2	3,2	3,1	3,0	2,7	3,0
22,2	21,8	19,7	21,7	19,1	19,6	20,5	22,1	22,5	22,6
17,3	17,5	16,5	18,0	15,0	15,6	16,6	17,8	18,1	18,3
4,7	4,3	3,2	3,6	4,0	4,0	3,9	4,2	4,4	4,4

Verklaring van afkortingen

AIQ	Arbeidsinkomensquote
ANW	Algemene nabestaandenwet
AO	Arbeidsongeschiktheid
AOF	Arbeidsongeschiktheidsfonds
AOK	Arbeidsongeschiktheidskas
AOW	Algemene ouderdomswet
AOW'ers	Personen met een uitkering op basis van de Algemene ouderdomswet
AWBZ	Algemene wet bijzondere ziektekosten
AWF	Algemeen werkloosheidsfonds
bbp	Bruto binnenlands product
BIG	Beroepen in de individuele gezondheidszorg
BLO	Beleidsmatige lastenontwikkeling
BPM	Belasting van personenauto's en motorrijwielen
btw	Belasting op de toegevoegde waarde
BV	Besloten vennootschap
cao	Collectieve arbeidsovereenkomst
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CDS	Credit default swap
CEP	Centraal Economisch Plan
CER	Compensatie Eigen Risico
CIZ	Centrum Indicatiestelling Zorg
CPB	Centraal Planbureau
CPI	Consumentenprijsindex
DNB	De Nederlandsche Bank
dzd	Duizend
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
ECOFIN	Raad Economische en Financiële Zaken van de Europese Unie
EFSSF	European Financial Stability Facility
EMU	Economische en Monetaire Unie
ESM	European Stability Mechanism
ETS	Emission Trading Scheme
EU	Europese Unie
FDIC	Federal Deposit Insurance Company
Fed	Federal reserve system
FTK	Financieel Toetsingskader
GBA	Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens
GGZ	Gemeentelijke gezondheidszorg en verslavingszorg
HICP	Europees geharmoniseerde consumentprijsindex
HWWI	Hamburgisches Weltwirtschaftsinstitut
i/a-ratio	Inactieven/actieven ratio
IAB	Inkomensafhankelijke bijdrage (voor de Zvw)
iboi	Prijsmutatatie bruto overheidsinvesteringen

IHS	Institute for Advanced Studies (Austria)
ILO	International Labour Organization
IMF	Internationaal Monetair Fonds
ING	Internationale Nederlanden Groep
IOAW	Inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers
IOAZ	Inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen
IQ	Intelligentiequotiënt
LTRO	Longer Term Refinancing Operations
MBI	Macrobeheersingsinstrument zorg
MEV	Macro Economische Verkenning
MKOB	Mogelijkheid Koopkrachttegemoetkoming Oudere Belastingplichtigen
mld	Miljard
mln	Miljoen
MOE	Midden- en Oost-Europese landen
NBER	National Bureau of Economic Research
NHG	Nationale Hypotheek Garantie
nni	Netto nationaal inkomen
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
PBO	Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie
Pemba	Wet Premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheid
pep	Per eenheid product
pgb	Persoonsgebonden budget
PMI	Purchasing Manager Index, verkoopmanagersindex
QE	Quantitative easing , niet-conventioneel monetair beleid waarbij de centrale bank de economie tracht te stimuleren via de aankoop van obligaties.
SER	Sociaal Economische Raad
SDE	Subsidieregeling duurzame energieproductie
Sfn	Sectorfonds
SNS	Samenwerkende Nederlandse Spaarbanken
SRM	Single Resolution Mechanism for the Banking Union
UFO	Uitvoeringsfonds voor de overheid
UMTS	Universal Mobile Telecommunications Systems
US	United States
UWV	Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen
VAT	Value added tax
VIB	Vermogensinkomensbijtelling in de AWBZ.
VPL	vut (vervroegd uittreden), Prepensioen (FPU) en Levensloop
VS	Verenigde Staten
vut	Vervroegde uittreding
VWS	Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport
WAJONG	Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten

WAO	Wet arbeidsongeschiktheid
WAZ	Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen
WAZO	Wet arbeid en zorg
WGA	Regeling werkhervatting gedeeltelijk arbeidsgeschikten
WHK	Werkhervattingskas
WIA	Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen
WKA	Wet Keten Aansprakelijkheid
WML	Wettelijk minimumloon voor volwassenen
WMO	Wet maatschappelijke ondersteuning
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WSW	Wet sociale werkvoorziening
WTCG	Wet tegemoetkoming chronisch zieken en gehandicapten
WUL	Wet Uniformering Loonbegrip
Wulbz	Wet uitbreiding loondoorbetaling bij ziekte
WW	Werkloosheidswet
WWB	Wet werk en bijstand
Zvw	Zorgverzekeringswet
zzp	Zelfstandige zonder personeel
ZZP	Zorgzwaartepakket

Deze publicatie is een uitgave van:

Sdu Uitgevers

Postbus 20025 | 2500 EA Den Haag

T (070) 378 9911

September 2013 | ISBN 978-90-1257-940-7